Oku, bilgilen, fikir sahibi ol; zihninve gönül dünyan zenginleşsin!
Ürettiğimiz bilgiler özgür, özgün ve karşılıksızdır. Alıntı yap, indir, adımı silip sahiplenmeden kayıt altına al ve yakınlarınla dostlarınla paylaş! Dr. Ismail Kaygusuz

İMAM CAFER SADIK

KİŞİLİĞİ, GÖRÜŞLERİ, BİLİMDE, ZAHİRÎ İSLAM'DA (Sünnilik ve Şiilik) VE BÂTİNÎLİK'TEKİ (Alevi-Bektaşi-Kızılbaşlık ve İsmaililik) YERİ

İsmail Kaygusuz

İÇİNDEKİLER

III

IV

V

VI

Önsöz

İmam Cafer Sadık dönem olarak, hem siyasal hem de dinsel alanlarda İslam tarihinin en önemli zamanında yaşadı. Yeni görüşlerin ortaya çıktığı dönemin politik değişikliklere hızlı bir göz atarsak: Cafer Sadık, Emevi halifelerinde Abdülmelik (685-705) yönetiminin üç yılı, Velid bin Abdülmelik'in(705-715) 9 yıl 8 ayına; 3 yıl 3 ay Süleyman'ın(715-717), 2 yıl 5 ay Ömer bin Abdülaziz'in(717-720), 4 yıl 1 ay Yezid bin Abdülmelik'in(720-724), 10 yıl Hişam bin Abdül Melik'in(724-743), 1 yıl Velid bin Yezid ve İbrahim'in (743-744) ve 6 yıl Mervan (744-750), kısacası Abbasi devleti kuruluncaya dek Emevi halifelerinin yönetimlerine tanıklık etti.
Abbasi döneminde Cafer Sadık, as-Saffah (750-754) ve Mansur (754-775) yönetimlerini yaşadı ve etkin politikadan hep uzak kalmasına rağmen, sık sık koğuşturma ve tutuklamalara uğradı. On beş yıllık İmamlıktan sonra 765 yılında, yani Hicret'in 148. yılında Recep ayının 15. günü, Medine'de Abbasi halifesi Mansur tarafından zehirlettirilerek şehit edilmiştir.

Bu araştırmamızda biz tarihsel olarak İmam Cafer Sadık'ın takıyeye dayanan ortodoks kişililiği, heterodoks-bâtınî karakteri ve çağının çok ilerisindeki bilimselliğiyle birlikte İmamiye mezhebinin çıkışı ve yüzyıllar sonra (17.yy)l tam anlamıyla Ortodoks Caferî Şiiliğine nasıl

dönüştüğü üzerinde kısa bilgiler geçtik. İmam Cafer Sadık ve Caferîlik hakkında Sünni mezheplerine mensup kişilerin ve Şiilerin düşüncelerini verdik. Bunları zaman zaman açarak kendi yorum ve görüşlerimiz çerçevesinde değerlendirmeye çalıştık.

Kuşkusuz yapmak istediğimiz, İmam Cafer Sadık'ın Ortodoks İslamda ve İslam dininin bâtınî yüzü olan Heterodoks İslamda (Alevilik ve çeşitli kollarında) nasıl tanındığı ve onun inançsal ve bilimsel kişiliğini tanımayı ve tanıtmayı denemekti. Bizim ne Caferî Şiiliğin ayrıntılı tarih ve kurallarını, ne de Caferî Fıkıhını ortaya koymaya ve onun propagandasını yapmaya niyetimiz var. Bu, Çorum'da merkezileşmiş Ehlibeyt Camisi Şii Cemaatı tarafından yıllardır yapılıyor. Örneğin, Ayetullah el-Uzma Hüseyn Ali el-Mutazeri'nin Caferî Şii devlet fıkıhını anlatan cilt cilt kitapları ortalıkta dolaşıyor.Doğrudan İran Şii Molla rejiminin siyaseti doğrultusunda ve bu komşu devletten akan paralar ve eğitilmiş kadrolarla siyaset ve misyonerliğe soyunmuş bu topluluk, Türkiye'deki İslamcı ve Türk-İslam sentezi siyasetçilerinin – hatta devletin de- doğrudan ya da dolaylı destekleriyle, Anadolu Alevi-Bektaşi-Kızılbaşlarını birbirlerinden ayırarak parçalayıp, ortodoks Şii-Sünni genel ayırımı ya da kamplaşması içine sokmayı amaçlamıştır.

Bu amaca yönelik propagandalarını, Anadolu Alevi-Bektaşi-Kızılbaşların kutsal bildikleri Ali, Ehlibeyt ve Oniki İmam sevgisini sömürerek, Aleviliği kendilerinin temsil ettiklerini; yüzyıllarca Sünni devletin bu toplumu inançları doğrultusunda eğitimsiz bırakması, bilgisiz dedelerin ellerinde Anadolu Aleviliğinin yanlış yönlendirildiğini, Şii ve Şiilik sözcüklerini hiç kullanmadan, yazarak-anlatarak yapmaktadırlar. Oysa bu insanların siyasetini yaptıkları İran Şii Molla rejimi, Anadolu Alevi-Bektaşileriyle aynı inanç, düşünce ve anlayışı paylaşan İran'daki Ehli Haklar, Karapapaklılar,Kızılbaşlar ve İsmaililer; Irak'taki Kakai ve Şebekler ve Suriye Nusayrilerini sapkın ve dinden çıkmış, hatta İslam düşmanı topluluklar olarak nitelemektedir. O zaman nasıl oluyor da Türkiye'de kendilerinin de Alevi olduklarını söyleyebiliyorlar?

Araştırmamızın internette yayınlanan son bölümlerinden birine karşı "Bir Alevi" imzasıyla yazı yazan; Çorum Ehlibeyt Camisi Şii cemaatının basın sözcüsü ve www.alevisesi.com Web sitesinin yazarlarından, ancak gerçek adını öğrenemediğimiz kişinin "*Buyruk*"a ilişkin yadsımasının ötesinde söyledikleri düşündürücüydü:

> "*İmam Cafer Sadık Buyruk*'ları yada *Buyruk*'u adı altında Anadoluda yaygın olarak bilinen eserin İmam Sadık ile uzaktan

> yakından ilgisi yoktur. Bu tamamen İmamın şöhretini kullanmak isteyen köylü kurnazı diyebileceğimiz zihniyetin ürünüdür. Çeşitli nüshaları bulunan, içinde 4 kapı 40 makam vs türünden İmam Sadık ile ilgi ve alakası olmayan bilgilerin buyruk diye sunulduğu kitaplar her açıdan yanıltıcıdır.Onlarda yazıldığı gibi Alevilikte 4 kapı 40 makam yoktur, bunlar Sünni tasavvufunda bulunur. Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât*'nda bu sistematik yazılıdır. Hacı Bektaş'ın kendisi de Sünnidir..."

Erişebildiğimiz kaynakları tarayarak oldukça geniş ve nesnel bir açıdan incelemeye çalıştığımız İmam Cafer Sadık ve çevresinin düşünce ve inanç felsefesinin günümüze değin farklı yansımalarını vermeyi amaçladık. Umarım okuyucularımıza yararlı olur.

İsmail Kaygusuz, 27 Nisan 2013, Sefaköy

İmam Cafer Sadık'ı Tanımak

Altıncı imam Cafer Sadık(699/702-765), İslam dünyasında, zahir - bâtın ilim ve felsefeleriyle birlikte, ortaya attığı kuramlarla döneminin deneysel bilimlerinde de önde gelen en tanınmış bir kişiliktir. Babası Bakır el- ilim (ilmin yayıcısı) makamında, kendisi ise bütün ilimlerin kaynağıydı.

Cafer Sadık'ın Medine'de Peygamber'in İslam ideolojisine göre kurduğu okul İslam'ın belki ilk akademisiydi. Medine'de türlü anlayış ve düşüncelerin toplanması, edebiyat ve bilimin gelişip serpilmesine büyük hız kazandırmıştı. Orada, fıkıh, hadis, felsefe, kutsal kitapların yorumları tartışılıyor ve teolojinin başarılı bilginlerinden olan öğrenciler ders görüyor ve olgunlaşıyorlardı. Bunların sayısının iki bin kadar olduğu rivayeti vardır, Onun okulunda yaratılmış ve alışık olunmayan zihinsel (entelektüel) etkinlikler akımı diğer İslam kentlerine doğru aktı ve bu akım Müslümanlar arasında felsefi eğilimlerin gelişmesine öncülük etmiştir.

Cafer Sadık'ın tanınmış sıfatlarından "*kaşif ul-hakaik*"(gerçekleri ortaya çıkaran-keşfeden adam), *muhakik* de "gerçeği araştıran, araştırmacı" anlamındadır. Cafer Sadık'a bu türlü sıfatlar verilmesinin nedeni, onun Arap dünyasınca bilinmeyen birçok muazzam bilimsel kuramları ilk kez haber vermesiydi. Örneğin, bir nesneyi elli kez daha yakından gözleyeceğimiz-gösterecek bir aracın icadı için salık vermiş, tavsiyede bulunmuştu. Bundan dolayıdır ki, Avrupalı bilgin Roger Bacon(1220-1292), bir nesneyi elli kere daha görüşümüze yakın getiren böyle bir araç için öneride bulunmuştur. Çok daha sonraları, bu tavsiye edilen ve

önerilen aracı icadetmek İtalyan bilgin Gailileo’ya (1564-1642) kısmet oldu, yani 1610 yılında teleskobu o keşfetti. Onun bu keşfinin işlevleri kesinlikle Cafer Sadık’ın, bir nesneyi gerçek uzaklığından 50 kere daha yakından görünür duruma getirme kuramı üzerine temellendirildi. (***İsmail al-Faruqi ve Lois al-Faruqi “The Cultural Atlas of Islam, s.328-329 vd.; Ayrıca İbn al-Haytam bkz. Ahmed Djebbar, Une Histoire de la Science Arab-Enretiens avec Jean Rosmorduc, Editions du Seuil, 2001-Paris, s.73, 81, 119, 122, 192-197, 212-219, 244-245, 248-250***)

Cafer Sadık çağının koşullarında aynı zamanda bir bilim adamı ve bilimsel kişiliğe sahip bir kimseydi. Modern kimyanın babası ve Avrupa’da Geber olarak tanınan Cabir İbn Hayyan’ın (721-815), yazılarında “Akıl madeni” ve “Üstadım” diye sık sık gönderme yaptığı Hocası Cafer Sadık tarafından Medine’de toplanıp biraraya getirilmiş araç ve gereçlerle çalıştığı olayına dikkat çekebiliriz. Avrupa rönesansının aydınları Cabir bin Hayyan’ın yazdığı risalelerden -ki bunların birçoğunun Cafer Sadık tarafından yazdırıldığı söylenir-çok büyük yarar sağladılar ve bunlar Latince, Almanca, Fransızca ve İngilizceye çevrildi.

İmam Cafer Sadık’ın, Tanrı’nın İmam’da, dolayısıyla insanda herzaman görünüm alanına çıktığını, dolayısıyla Tanrı anlayışını-inancını gösteren aşağıdaki sözleri, onun bâtınîliğini gösteren en açık kanıttır:

> “İmam Cafer Sadık kendisine, ‘Kıyamet gününde Tanrının herkese görüneceği doğru mu?’diye soran adama şöyle yanıt verir: ‘Tanrı, ben sizin Tanrınız değil miyim? (Kur’an VII, 172) diye sorduğundan beri, Kıyametten önce de görünmektedir. Gerçek inananlar onu bu dünyada bile gördü. Sen onu görmüyor musun?’ Adam yanıt olarak: ‘Ey yüce Tanrım, işte seni görüyorum. İzin ver başkalarına da bunu bildireyim.’ İmam: ‘Hayır, dedi, hiçkimseye birşey söylemiyeceksin. Çünkü onlar karacahil, anlayışsız insanlardır. İnanmazlar ve seni lânetlerler” (***Shihabeddin Shah Hosayni’nin ‘Risala dar Hakikat-e Din ’ kitabından aktaran H. Corbin, Temps Cyclique et Gnose İsmaélienne, Paris, 1982, s.144)***

Alıntıladığımız bu kısa örnek açıklamalarda görüldüğü gibi İmam Cafer Sadık, sadece zamanının din ve bâtıni inançlar bağlamında eşsiz bir bilgin öğretmen değil, aynı zamanda çağını bile aşarak günümüz insanlığına ışık tutmuş yüksek öngörülü bir bilim adamıdır.

Bu çalışmamızda İmam Cafer sadık’ı her yönüyle anlatırken, hem Şii İmamiye hem de Bâtıni inancın çeşitli kollara ayrışmasının günümüze uzanan ayrıntılı tarihini vermekteyiz. Kaçınılmaz olarak kitap, Sünni Abbasi İmparatorluğunun dönemsel siyasal tarihini de içermektedir. Kaynakça’sından anlaşıldığı üzere, geniş araştırmalar sonucu hazırlamış

olduğum bu çalışma, herkesin yarlanabileceği önemli bir kaynak kitaptır. Daha fazla uzatmadan İmam Cafer Sadık'ın, herkesin ders alacağı birer inci değerindeki üç sözüyle yazıyı sonlandırıyorum:

"Şu üç sıfat kimde olursa, sürekli oruç tutan ve namaz kılan birisi olsa bile münafıktır: Yalan konuşan, sözünde durmayan ve emanete hıyanet eden."

"Üç çeşit insandan kork: Hâin, zâlim ve laf taşıyan. Çünkü senin için (başkasına) hıyanet eden (bir gün de) sana hıyanet eder. Senin için (başkasına) zulüm eden (bir gün de) sana zulüm eder. Sana laf taşıyan (bir gün de) senin aleyhine (başkasına) söz götürür."
"Ahmak ve cahille istişare etme, yalancıdan yardım isteme, sultanların (yöneticilerin) dostluğuna güvenme…"

I

Cafer Sadık'a İlişkin Genel Bilgiler

5.İmam Muhammed Bakır oğlu Abu Abdullah Cafer Sadık, Yakubi'ye göre [1] 80/699-700 yılında Medine'de doğdu. Annesinin adı Ümmü Ferve'dir. İbn Hallikan [2]ve diğer bazı yazarlar ise onun, Mekke'deki *Amm al-Juhaf* (Su taşkını ya da Sel yılı) olayından hemen sonra doğduğuna söylemektedir. Tabari'ye göre bu olay 699'da vukubulmuştur. Arapça sözlüklerde "*jafar*"ın anlamı "su akıntısı, dere, çay" demektir. Babası ona "insanlığın en iyisi" ve "Muhammed ailesinin sorumlu temsilcisi (kaim al-Muhammed)" sıfatlarını uygun görmüştü. Cafer, "*al-Sadik*" (bağlı, güvenilir), "*al-Sabir*"(sabırlı), "*al-Tahir*"(temiz, pak) ve "*al-Fazil*" (mükemmel, erdem sahibi kimse) sıfatlarıyla da tanınırdı. Yaşamının ilk 14 yılı boyunca, dedesi Zeynelabidin'in özel ilgisi altında yetiştirildi. Bilinen o ki, politikadan kendini çekmesiyle birlikte, bütün zamanını Tanrı'ya dua ve tapınmaya vermiş dedesinin davranış ve hareketlerini gözlemledi. 23 yılını da babasının terbiyesi altında harcadı ve 34 yaşında imamlığı üstlendi.

Çok derin dinsel ve felsefi bilgisinden dolayı ünü büyüktü. Yakubi'ye göre, Cafer Sadık'tan herhangi birşey nakleden bilginler arasında, onun için "bize söyleyen çok bilgili kimsedir"demek bir gelenek oldu. Medine kentinin ünlü kadısı ve Mâlikî mezhebinin kurucusu Mâlik bin Enes'ın (ö.179/795) da Cafer Sadık'tan hadisler naklederken,

---

[1] Vol.2, s.381
[2] Vol., s.327

> "Üstünlük, bilgi, ibâdet ve takvâ bakımından, İmâm Cafer'üs Sâdık'tan ileri birisini ne bir göz görmüştür, ne bir kulak duymuştur, ne de öyle bir kişi, birinin gönlüne, aklına gelebilir.Cafer bin Muhammed'in kendisinin bana anlattığı her şey doğrudur (thika)..." demiş olduğu söylenir.

Abu Hanife'nin (ö.150/767) 2 yıl için imamın öğrencisi olduğu ve

> "eğer Numan bin Sabit (Abu Hanifa), Cafer Sadık'tan iki yıl ders almamış olsaydı helak olurdu (mahvolurdu)" dediği bilinir.

Şibli Numani, "*Sirat-i Numan*" (s.28-29) yapıtında şu açıklamayı yapmaktadır:

> "Abu Hanife, İmam Bakır'ın oğlu Cafer Sadık'tan da çok şey öğrendi. Bu olay genel olarak tarih kitaplarında belirtilir. Bununla birlikte, İbn Taimiyyah, Abu Hanife ve Cafer Sadık'ın birbiriyle eşit ve çağdaş oldukları zemini üzerinde, birincisinin diğerinin öğrencisi olması olasılığını kural dışı bularak bunu yadsır. Fakat ben bu ince küstahlığı ve İbn Taimiyyah'ın payına düşen bir anlayış yoksunluğu olarak değerlendiriyorum. Zira Abu Hanife, özgün bir düşünür ve fıkıh üstadı olarak kendi büyüklüğünü, bilgide imam Cafer Sadık'la asla karşılaştıramazdi. Ehlibeyt, hadis ve fıkıhın, daha doğrusu bütün dinsel bilginin baş kaynağı idi. Tanınmış bir Arapça atasözünü aktarırsak, 'içinde ne olduğunu en iyi bilen evin sahibidir."

Abu Hanife Cafer Sadık'ın çok dersini dinlemiştir. İmam ile birçok ayrılıklarına rağmen Abu Hanife, onun tarafindan derinden etkilendi. Donaldson, onun İmam Cafer'in öğrencilerinden biri olduğuğunu söylemenin ötesine bile gitmektedir: [3]

Cafer Sadık'ın Medine'deki evi, o dönemde gerçekten düzenli bir akademi biçimi aldı. Orada, fıkıh, hadis, felsefe, kutsal kitapların yorumları tartışılıyor ve teolojinin başarılı bilginlerinin olan öğrenciler kendisini beklemekteydi. Cafer Sadık'ın Medine'de İslam ideolojisine göre kurduğu okul İslam'ın belki ilk akademisiydi. Medine'de türlü anlayış ve düşüncelerin toplanması, edebiyat ve bilimin gelişip serpilmesine büyük hız kazandırmıştı. Burada yaratılmış ve alışık olunmayan bir zihinsel etkinlik akımı diğer İslam kentlerine doğru aktı ve bu akım Müslümanlar arasında felsefi eğilimlerin gelişmesine öncülük etmiştir.

---

[3] *The Shiite Religion*, London, 1933, s. 132.

İmam Cafer Sadık dönem olarak, hem siyasal hem de dinsel alanlarda İslam tarihinin en önemli zamanında yaşadı. Yeni görüşlerin ortaya çıktığı dönemin politik değişikliklere hızlı bir göz atarsak: Cafer Sadık, Emevi halifelerinde Abdülmelik (685-705) yönetiminin üç yılı, Velid bin Abdülmelik'in(705-715) 9 yıl 8 ayına; 3 yıl 3 ay Süleyman'ın(715-717), 2 yıl 5 ay Ömer bin Abdülaziz'in(717-720), 4 yıl 1 ay Yezid bin Abdülmelik'in(720-724), 10 yıl Hişam bin Abdül Melik'in(724-743), 1 yıl Velid bin Yezid ve İbrahim'in (743-744) ve 6 yıl Mervan (744-750), kısacası Abbasi devleti kuruluncaya dek Emevi halifelerinin yönetimlerine tanıklık etti.

Cafer Sadık Emevilerin iktidarda olduğu süre boyunca, Medine'deki evinde sessizce eğitim-öğretimle uğraştı. 750'de Şamlı Emevilerin düşürülmesinden sonra iktidarda hep Abbasiler oldu. Emevi imparatorluğu, Horasanlı Abu Müslim tarafindan yönetilen büyük bir başkaldırıyla devrildi. Bundan sonra da Cafer Sadık, as-Saffah (750-754) ve Mansur (754-775) yönetimlerini yaşadı ve sık sık koğuşturma ve tutuklamalar uğradı. Etkin politikadan hep uzak kaldı. On beş yıllık İmamlıktan sonra 765 yılında, yani Hicret'in 148. yılında Recep ayının 15. günü, Medine'de Abbasi halifesi Mansur tarafından zehirlettirilerek şehit edilmiştir.

İmam Cafer Sadık ve Bâtınî Şiilik ya da Proto-Alevilik

Cafer Sadık gerek gençliğinde ve gerekse Emevi Hişam bin Abdul Malik (724-743) döneminde başlayan ve Abbasi Mansur'un (754-775) halifeliğinin ortalarına kadar süren İmamlık yıllarında siyasetle ilgilenmemiş; yeri geldiğinde ayrıntılı anlatılacağı üzere Alisoyluların siyasal eylem ve başkaldırı hareketlerine katılmamış, bazı önerileri de reddetmiştir. Buna rağmen Ehlibeyt soylu İmam oluşu yüzünden, Emevi ve Abbasi iktidarlar tarafından hep potansiyal muhalif olarak izlenmiş, baskı görmüştür. Ama onun asıl karşıtlığı, Muhammed dininden sapmış, Peygamberin ölümünden beri İslamın kendi çıkarlarına uygun olanlara yeni kurallar ekleyerek yarattıkları Emevi-Abbasi İslam anlayışınaydı. Ali'den itibaren İmamlar kanalıyla kendisine kadar Ehlibeyt İslamını, Kuran ayetleri ve hadislerin yorumunu *tavil* (mecazi-gizli,bâtınî) ile geliştirip, derin bilgisi ve araştırmalarını eski felsefi inanç akımlarıyla karşılaştırarak yaygınlaştıran İmam Cafer Sadık oldu.

İlk büyük mutasavvıflardan ve bâtıniliğin kurucusu sayılan İmam Cafer Sadık'ın Kur'an hakkında şunları söylediğini biliyoruz:

> “Tanrının kitabı (Kur’an) dört şeyi kapsıyor, diyor: İbarat (ibareler, açık cümleler), İşarat (işaretler, açıklanma gerektiren simgeler), Lataif (latifeler, duygularüstü dünyaya ilişkin gizli anlamlar taşıyan hoş öyküler) ve Hakaik (hakikatler, yüksek manevi bilgiler, öğretiler). Zahiri(açık) ifadeler, inananlar topluluğu (avam, halk) için. İmalı işaretler yüksek tabakayı (havas) ilgilendiriyor. Gizli anlamlar taşıyan öyküler tanrı dostlarına (Evliya, veliler) ve yüksek manevi bilgiler ise peygamberlere aittir.”

Zaten Muhammed peygamberin kendisi bir hadisinde,

> “Kur’an' ın bir dışsal görünüşü vardır, bir de hem zahıri hem bâtınî anlamlar içinde gizli bir derinliği. Sırasında bu esoteric (bâtıni,içsel) anlam bir diğerine yataklık eder. Tıpkı birbirinin içine geçmiş çarkı Feleklerin görünüşündeki gibi, bu derinliğin bir derinliği vardır. Böylece yedi derinlik içiçe gizlenmiş, yani bir bâtıni anlam yedi gizli anlamı içinde taşır.”

diyerek, esoterizmin (bâtıniliğin) yolunu açmıştır. [4]

Kısacası İmam Cafer, Ali yandaşlığıyla başlamış, Kerbela olayından sonra ortodoks bir karakterle Sünni iktidarlara siyasi muhalefet olan Şiilik inancına bâtınî ve felsefi yorumları kucaklayan akılcılığı kattı. Babası İmam Bakır ile başlayan bu akım yeraltında güçleniyordu, proto-Alevilik kümeleşmeleri oluşmuştu. İmam Cafer Sadık bu gizli Bâtınî Şiiler ya da Proto-Aleviler diyebileceğimiz kümeleşmelerle gizli ilişkilerini örtmek ve aynı zamanda Ehlibeyt ve İmam soyunun ortadan kaldırılmasını önlemek için Abbasi yönetimiyle iyi geçinme yolunu seçti. Bunu da babasından öğrendiği takıye öğretisini geliştirerek başarabildi. Bu sayede Akademisinde çalışmalarını sürdürüp adları bugüne değin yaşayan çok din ve bilim adamı yetiştirdi.

İmam Cafer’in takıye öğretisiyle bugün Türkiye’deki İslami parti ve grupların takıyesini birbirinden ayırmak gerekir. Her ikisi de İktidardaki yönetimin düşünce ve inançlarını paylaşıyormuş görüntüsü altında, kendi görüşlerini gizlice uygulama ve yaygınlaştırmayı hedef almaktadır. Ancak bugünün İslami gruplar takiye öğretisini geriye doğru ve eski, çağdışı inanç, anlayış ve uygulamalarını geri getirmek amacıyla kullanırken; İmam Cafer ve daha sonraları tüm Bâtıni inançlılar takiye

---

[4] Henry Corbin, *Histoire de la Philosophie Islamique,* s. 27 ve 29’dan aktaran İsmail Kaygusuz, *Görmediğim Tanrıya Tapmam*, İstanbul, 1996, s. 63; ayrıca İmam Caferi Sadık hakkında yazılanlar için bkz. *İbn Hallikan's Biographical Dictionary* Vol. I, London-1872, s.370-372.

öğretisini uygularken, İslamı yeni ve çağa uygun yorumlarla geliştirip ileriye götürmek amaçlanmıştır.

*Usu'lu Kâfi'*den Cafer Sadık'ın Tanrı Anlayışına İlişkin Örneklemeler

İmam'ın, "Tanrı gaip değildir; yarattıklarının yanında hazır olan, onları gözlemleyen, onlara şah damarından daha yakın olan, sözlerini işiten, şahıslarını gören ve gizli sırlarını bilen biri gaip olur mu?" sözlerine karşı İbn Abu Avca ona sordu: " O halde O yerde midir? Gökte olduğu zaman nasıl yerde olacak ve yerde olduğunda gökte nasıl olacak?" İmam Cafer buna karşılık şunları söyledi:

> "Sen bu sözlerinde yaratılmışları tasvir ediyorsun; onların varlığı yerde iken, daha önce bulunduğu yerde olup bitenlerden haberi olmaz (*kuşkusuz bugün, iletişim ve bilgi çağında bu yargının bir anlamı yoktur; insan yaşamakta oldugu yerde istediği anda daha önce yaşadığı –hatta hiç yaşamadığı- yerde olup bitenlerden haberi olur. İ.K.*). Tüm varlıklara egemen olan Tanrı herhangi bir yeri boşaltmaz, herhangibir yeri de doldurmaz. Bir başka yere göre, herhangi bir yere daha yakın olmaz.."[5]

Usul ü-Kâfi s. 666; 7-(1191): Mufaddal şöyle rivayet eder: Abu Abdullah'a sordum: "Gölgelerde (Ruhlar aleminde?) iken ne durumdaydınız?" Buyurdu ki: "Ey Mufaddal! Biz Rabbimizin yanındaydık ve bizim dışımızda hiç kimse yoktu. Yemyeşil bir gölge içindeydik. Onu tesbih ediyor, Onu kutsuyor. Onun tekliğinini dile getiriyor ve Ona hamdeddiyorduk. O sırada ne yakınlaştırılmış gözde bir melek, ne de bizden başka herhangi bir canli vardı. Derken Allah eşyayı yaratmayı diledi ve dilediği şeyleri dilediği gibi yarattı; melekleri ve başka canlıları varetti. Sonra bunlara ilişkin bilimi bize bağışladı."

Usul'ü- Kâfi, s.667; 9-(1193): Ahmet b. Ali b. Muhammet b. Abdullah b. Ali b. Ebu Talib, Abu Abdullah'dan (İmam Cafer) şöyle rivayet etmiştir: "Hiçbirşey yokken Allah vardı. Sonra nurların nurunu yarattı.Ki bütün nurlar aydınlıklarını ondan almışlardır. Allah, Muhammed ve Ali'yi bu nurdan yaratmıştır. Onlar ilk iki nur olarak vardılar;çünkü onlardan önce bir şey yaratılmış değildi. Tertemiz soyları da ilk temiz zürriyet olarak devam edip geldiler. Derken en temiz sulp olan Abdullah ve Abu Talip de birbirlerinden ayrıldılar."

---

[5] Kolayni, *Usul ü-Kâfi I*, s.168, 3(324) ve diğer düşünceleri 4(325), 5(326)- 7(338)

Usul' ü- Kâfi, s.667; 10-(1194) :"Cabir b. Yezid şöyle rivayet etmiştir: Ebu Cafer(İmam Muhammed Bakır) bana dedi ki: 'Ey Cabir! Allahın ilk yarattığı Muhammed ve O'nun yol gösterici hidayet önderleri soyudur. Bunlar Allah'ın önünde nurdan şekillerdi.' Dedim ki: 'Nurdan şekiller dediğin nedir?' Buyurdu ki: 'Nurdan gölgeler yani. Bunlar ruhsuz nurdan bedenlerdir. Ve bunlar tek bir ruhla desteklenmişlerdi, o da Ruhul Kudüs idi. Onun içinde Muhammed ve soyu Allah'a tapınırlardı. Bu yüzden Allah onları halim, bilgin, saf ve berrak yaratmıştır..."

Tanrı Bu Dünyada da Görülebilir

Usul ü Kâfi, s. 128, 6-(260): Ebul Hasan el Mevsili şöyle rivayet etmiştir: Ebu Abdullah (İmam Cafer Sadık) dedi ki: "Yahudi bilginlerinden biri İnananların Emiri'nin (Ali'nin) yanına geldi ve dedi ki: ' Ey Müminlerin Emiri! Tanrıya tapınırken, O'nu gördün mü?" Ali:'Yazıklar olsun sana, ben görmediğim Tanrı'ya tapmam ki!' Yahudi Bilgini: 'Peki O'nu nasıl görürsün?' Ali: 'Çıplak gözler O'nu algılayıp göremez; ancak kalpler iman gerçekleriyle onu görür".[6]

Ve İmam Cafer Sadık Tanrı'nın İmam'da, dolayısıyla insanda herzaman görünüm alanına çıktığını, kendisini gösterdiğini söylüyor:

> "İmam Cafer Sadık kendisine, 'Kıyamet gününde Tanrının herkese görüneceği doğru mu?'diye soran adama şöyle yanıt verir: 'Tanrı, ben sizin Tanrınız değil miyim? (Kur'an VII, 172) diye sorduğundan beri, Kıyametten önce de görünmektedir. Gerçek inananlar onu bu dünyada bile gördü. Sen onu görmüyor musun?' Adam yanıt olarak: 'Ey yüce Tanrım, işte seni görüyorum. İzin ver başkalarına da bunu bildireyim.' İmam: 'Hayır,dedi, hiçkimseye birşey söylemiyeceksin. Çünkü onlar karacahil, anlayışsız insanlardır. İnanmazlar ve seni lânetlerler" [7]

Usul'ü Kâfi'ye Göre İmam Cafer'in Yeryüzündeki Herşeyden ve Gelecekten Haberi Vardır

Usul'ü- Kâfi, s.383, 4-(711): "Mufaddal b.Ömer şöyle rivayet etmiştir: Ebu Abdullah (Cafer Sadık) evinde oturuyor ve üstü örtülü olduğu halde,

---

[6] Bu bilgi İsmaili metinlerinde (***Kelâmı Pir***) ve Hacı Bektaş Veli'nin ***Mâkalât*** adlı yapıtında Ali sorulan soruya "ben görmediğim Tanrı'ya tapmam" diye yanıt veriyor. İkinci soru ve yanıt bulunmamaktadır. İ.K.

[7] Shihabeddin Shah Hosayni'nin '*Risala dar Hakikat-e Din* ' kitabından aktaran H. Corbin, *Temps Cyclique et Gnose İsmaélienne*, Paris, 1982, s.144

İmamın yeryüzünde olup bitenleri nasıl bildiğini sordum. Buyurdu ki: 'Ey Mufaddal! Allah, Tebereke ve Teala Nebi'ye (Muhamme'de) beş ruh vermişti Bunlardan biri(1) *hayat ruhu*ydu, onunla hareket ediyor ve gidip geliyordu. Biri(2) *kuvvet ruhu*ydu, onunla kıyam ediyor, cihada çıkıyordu. Biri(3) *şehvet ruhu*ydu, onunla yiyor-içiyor ve helal yönden kadınlarla birleşiyordu. Biri(4) *iman ruhu*ydu, onunla inanıyor ve adaleti gerçekleştiriyordu. Biri(5) *Ruh-ul Kudüs*'tü, onunla peygamberlik görevi taşıyordu. Peygamber vefat edince Ruh-ul-Kudus İmama geçti. Ruh-ul Kudüs uyumaz, gafil olmaz, oynamaz ve büyüklük taslamaz. Diğerleri, uyurlar, gaflete dalarlar, oynarlar, büyüklenebilirler.İmam Ruh-ul-Kudüs(İsa'ya da geçen üflenen ruh,Tanrısal ruh) ile görür..."

İmam Cafer Sadık ve Takiye Öğretisi

Takiye öğretisinin Şiiliğe sokulması ve ilk uygulamalar İmam Bakır (677-733/4) zamanındadır. Öğretinin ilkeleri ya da ilk adımları ona atfedilmekte. Ancak zamana uygun son biçimini vermek ve onu inancın kesin koşullarından biri durumuna getirmek oğlu İmam Cafer Sadık'a kalmıştır. [8]

Arap toplumundaki kökten değişen, arkasından yaygınlaşan koşullara bakınca, İmam Cafer Sadık tarafından yandaşları için *takiye* öğretisinin (önlem almak için, yani tedbir olarak ikiyüzlülük etme; başka türlü görünme) ortaya atılması akıllıca bir hareketti ve o gizli Şiilik inancının zorunlu maddesi yapıldı. Cafer Sadık'ın "takiye benim ve atalarımın dinidir. Takiye ile korunmayan bir kimsenin dini olmaz " dediği bildirilmektedir. Bir başka fırsat üzerine onun "dininiz için korkun ve onu takiye ile koruyunuz" dediğine inanılır. Daha sonraları da, "bizim takiyeye ilişkin düşüncemiz, onun zorunlu(farz) olduğudur ve ondan vazgeçen, tapınmayı bırakan kimseyle aynı durumdadur" demiş olduğu söylenir.

Aslında Cafer Sadık, İsmaili çizgisindeki bâtınilik (esoterism) üzerinde temellendirilmiş bir açık *davet*'in Abbasi rejiminin iktidarında kesin bir yokolma anlamına geleceğinden (dolayı) bu çözümü bulmuştu. Kuşkusuz, İmamlar ve onlara inanan yandaşları için, kendi azınlık inançlarının açık açık propagandasını yapmak tehlikeliydi. Bu yüzden, daha sonra ileride, pek çok koğuşturmadan da korumuş olan takiye yardımıyla gizli *dava* (misyon) sistemi ortaya çıktı.

---

[8] Çok büyük olasılıkla takiye öğretisi, Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu'da yaygın Hristiyan heterodoksluğu ya da sapkınlığı olarak kabul edilen Paulikien inançlıların, kendilerini gizleyip Ortodokslar gibi görünme uygulamaları olarak, onlarla ilişkileri oldukları varsayılan Abul Hattab ya da Maymun al Kaddah tarafından baba-oğul İmamlara önerilmiştir, diye düşünmekteyiz. .

Farhad Daftary,

> “takiye uygulaması uygun bir biçimde Şiileri, özellikle İsmailileri koğuşturmaya uğramaktan korudu ve onların düşman çevreler altındaki mezhepsel varlığının korunmasına hizmet etti” diye yazmaktadır ki, çok doğrudur.[9]

Takiya sözcüğü, “gizleme” ya da “saklama” anlamına gelen Arapça *tukat* kökünden çekilir. Ayrıca “birinden koruma ya da saklama” anlamları içeren *vakka*’dan geldiğini ileri sürenler de vardır. Bir Kur’an deyimi olan *taukkat* da takiye anlamında kullanılır ki, o ileride fikir ayrılıklarına ya da sapmalarına dönüştürülmüştür. Baidawi (ö.1286) “*Anwar al-Tanzil*”de, “İmam Yakup’un(ö. 820) *Girah*’kitabında *taukkat* yerine takiye sözcüğü geçtiğini”yazar. Aynı sözcüğün BuHari’de [10] *takiye* anlamına gelen izler bulunmaktadır. İbn Hajar (ö.1449) da *taukkat* ve *takiye* sözcüğünün anlamdaş olduğunu kabul eder.

Zamahshari (ö. 1144) “*Tafsir al- Kashshaf*” de,[11] Raghib Isphahani “*Tafsir al-Gharaib al-Koran*"de,[12] Baidawi (ö. 1286) "*Anwar al-Tanzil”* de [13] ve Fahruddin Razi’nin (ö.1209) “*Tafsir al-Kabir*” kitabında, [14] İslam’da *takiye* öğretisinin ya da kuramının hoşgörülebilirliği-caiz olduğu üzerinde Kuran’daki (3, 28),

> “Müminler, inananlar dururken, onlardan daha çok inanmayanlarla dostluk kurmasınlar; bunu yapan herkim olursa olsun Tanrı’dan hiçbirşey beklememeli. Ancak korku dolayısıyla onlara karşı kendinizi korumak zorunda kaldığınız durumlar istisnadır…” ayetinin ışığında bir uyuşum sözkonusudur.

Arapça bir başka sözcük, *kitman* da takiye yerine kullanılır. Arapça sözcükler takiye’nin anlamını “korunma için bir düzenleme yapmak” olarak vermektedir. Özetle takiye, İslam hukukunda (fıkıh) hoşgörülebilir ya da caiz olan bir eylemdir. O, tehlikeli-baskıcı dönemlerde müridlerin kendi inaçlarını gizlemesine izin veren bir öğretidir. “*Urdu Encyclopaedia of Islam*” (6th vol., s. 581) ‘a göre, “Sünni yönetimlerde bazı konularda Şiilerden kuşkulanılır, bunun için onlar arasında takiye öğretisi özel bir önemle uygulanır”.

---

[9] “The Ismailis: their History and Doctrines”(London, 1990, s. 85)

[10] *Kitab al-İkrah* 28: 50
[11] Cairo, 1953, 2nd vol., s. 16.
[12] Cairo, 1894, 1st vol., s. 313.
[13] Beirut, 1958, 1st vol., s. 153.
[14] Cairo, 1890, 2nd vol., s. 646.

Usul'ü-Kâfi'de İ mam Cafer Sadık'tan İlginç Bir Genel Takiye Örneği

Usul' ü- Kâfi, s.372, 3-(688): "Musa b.Eşyem rivayet etmiştir: Ebu Abdullah'ın yanındaydım. Bir adam Kur'anı' Kerim'den bir ayeti sordu. İmam ona gerekli açıklamayı yaptı. Sonra bir başka adam geldi ve aynı ayeti sordu. Ona da öncekinden farklı bir açıklama yaptı. İmamın aynı ayetle ilgili birbiriyle çelişen açıklamaları karşısında, içimde Tanrı'nın dilediği düşünceler uyansın; sanki kalbimi bıçaklarla doğuyorlardı. Kendi kendime şöyle düşündim: 'Ebu Katade gibi *vav* harfinde bile yanılmayan birini Şam'da bıraktım, bunca hataları yapan şu adama geldim.' Ben bunları düşünürken, yanına bir başka adam geldi ve aynı ayeti soran ona da bana ve diğer iki arkadaşa verdiği yanıtlardan daha farklı karşılık verdi. Birden içim rahatladı ve İmam'ın bu davranışının takiyeden kaynaklandığını anladım. Sonra İmam bana döndü ve dedi: 'Ey İbn Eşyem! Allah Davut oğlu Süleyman'a yetki verdi ve buyurdu ki: *İşte bu bizim bağışımızdır. İster ver, ister elinde tut, hesapsızdır*(Sad Suresi, 39). Peygamberimize de yetki verdi ve buyurdu ki: *Resul size neyi getirdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan sakının* (Nisa Suresi, 80). Allah Peygamberine hangi yetkiyi vermişse bize de aynı yetkiyi İmam olarak vermiştir"

İmam Cafer Sadık'ın ayrıca da, ketum ve sıkı bir düğümlenmeyle, Arap toplumunda ortaya çıkan meydan okuyuşlara ve asıl yönetim baskısına karşı gizli bir örgütün anlamını keşfetmiş ve gerekliliğini kavramış olduğu görülür. O, bu amaç için, geniş bir yeraltı misyonu-dava ağı örgütleme ustalığına sahip Maymun al-Kaddah adındakı İranlı azatlı kölesini görevli kıldı. Belirtmek gerekir ki Araplar, geleneksel olarak ve huyca gizli ve yeraltı görevler için uygun değildirler. Onlar daima, siyasal entrikalar ve devlet donanımı olmayan çölde açık ve özgür bir toplum içinde yaşamaktaydı.

Eğer karşılaştırılırsa, aynı zamanda Abbasi İmparatorluğunun karakteri, Emevilerinkinden de farklıydı. Öyle çok farklıydı ki Abbasi İmparatorluğu, sadece bir kısmı Arap olan bir yeni Müslümanlar imparatorluğuydu. Aslında Abbasiler, imparatorluklarını kurma başarılarını Arap olmayan Fars ve diğer halkların stratejisi ve desteğine borçluydu. Bilindiği gibi onlar Horasanlı Abu Müslim tarafından iktidara getirilmişti.

İmam Cafer Sadık ve Abul Hattab Takiyesi

Abul Hattab adıyla tanınan, Muhammad bin Abi Zaynab Maqlas al-Asadi al-Kufi (ö. 783), İmam Cafer Sadık'ın çok seçkin bir müridiydi. O bâtınî

(esoteric) yorumla renklenmiş Şii öğretilerini va'zetmekteydi. Uzun zaman boyunca İmam Cafer Sadık'ın yakın dostuydu ve İmam onu kendi baş *dai*'si olarak Kufe'ye atamıştı. Kashi'nin anlattığına göre, bir keresinde İmam elini onun göğsü üzerine koyarak "sen gayb alemini, benim sırlarımı biliyorsun" demiştir. Bu, NawbaHt'inin, İmam'ın sadece ona *ism-i azam*'ı (mutlak söz, yüce isim) açıkladığı ve onu " halkımızın yaşam ve ölümü emanet (teslim) edilen kişi, sırrımızın emanet yeri, bilgimizin kasketi" diye çağırdığını yazmasıyla da bağlanabilir. Böylece herhangi bir insana bile, Abul Hattab'ın İmam Cafer'in yanındaki saygıdeğer yeri, yani gerçek statüsü hakkında kolayca bir yargıya varabilir.

Öbür yandan denilmektedir ki, Cafer Sadık sözde onun, kendisinden dinlediği bir hadisi farklılaştırarak ya da eksik olarak nakletmesi huyundan hoşlanmadı. Böylece İmam ile ilişkisinin lekelenmesine neden olduğu için Abul Hattab 755 civarında cemaattan uzaklaştırıldı, yani bir çeşit aforoz edildi.

Belki de bununla İmam Cafer Sadık döneminde, İmam ile onun arasında ilişkinin koptuğunu –ki bunu bazı tarihçiler yanlış fikre bağladılar ve onun çevresinde sahte hikayeler düzdüler-uydurdular. Oysa bu açık olarak göze çarpan en eski takiye örneğidir.Bu çeşit bir takiye, Şiilerin kendilerini Abul Hattab'dan ayrı tutmaya niyetli olduğunu gösterirken, Abbasilerin zihinlerinde Abul Hattab ve İmam Cafer arasında ilişki olmadığına dair bir düşünce oluştuğu görülüyor. Ama Abul Hattab'ın inancı öyle derin köklüydü ki, bir an için bile sarsıntıya uğramadı.

Bir söylentiye göre, İmam İsmail bin Cafer Irak'ta bulunduğu zaman, büyük olasılıkla 769'dan sonra, takiye uygulaması olarak, Abul Hattab sıfatını takma ad olarak benimsedi. Abul Hattab'ın Cafer Sadık'ın gizli yandaşı, onun izleyicisi olmadığı, topluluktan uzaklaştırlmış olduğu doğruysa, neden daha sonra İsmail onun adını kullandı? Abul Hattab kendi kimliğini gizlerken, İsmail o andan itibaren Küfe'de küçük bir grubun arasında Abul Hattab olarak tanınmış oldu.

Nawbahti "*Kitab Firaq al-Shia*" da [15] ve al-Kummi (ö. 300/912) "*Kitab al-Maqalat wa'l-Firaq*" [16] kitabında, Abul Hattab'ın (yani İsmail'in) yandaşlarının Hattabiyya (Hattabiler) olarak tanındığı ve "tanrısal nurun İmam Cafer'den Abul Hattab'a ve onun ölümünden sonra da Muhammed bin İsmail'e geçtiğine" inandıklarını yazmaktadır.

---

[15] Ritter yayımı, İstanbul, 1931, s. 60-61.
[16] M.J Mashkur yayımı, Tehran, 1963, s. 83.

Buradaki Abul Hattab adı gerçekte İmam İsmail'in lakabıydı. Orta Asya'da İsmaililer arasında saklanıp korunmuş olan "*Ummu'l-Kitab*" risalesinde, Hattabilerin İsmaliliğin kurucuları olduğu yazılı ve "İsmailizm, İsmail için hayatlarını veren Abul Hattab'ın çocukları tarafından kuruldu" açıklaması yapılmaktadır.

Abul Hattab'ın yetmiş yandaşının Küfe'de bir camide toplatılıp, valinin emriyle öldürüldükleri anlatılmaktadır. Abul Hattab da yakalanıp darağacında idam edilmiştir. Ancak onun ölümünün 755 ya da 762'de gerçekleştirildiğine dair tarihçiler tarafından geliştirilmiş fikre inanmak olanaksızdır. Abul Hattab çok büyük olasılıkla 783 yılında öldürüldü.

Şehristani'de Hattabiler (Hattabiyya)

İmam Cafer ve Abul Hattab ilişkisi, Hattabiler üzerinde İsmaili web sitesinden (www.ismaili.net) son bilgileri özetledikten sonra, daha önce çeşitli dergi ve web sitelerinde yayınlamış olduğumuz 12.yüzyıl Sünni-Şafii yazar Şehristani'nin(1076-1153) verdiği bilgileri ve 20.yüzyıl Fransız bilgini Henry Corbin'in(ö.1977) görüşlerini de kısaca geçmek yerinde olacaktır:

Hattabiler, Abi Zeynep al-Asadi al-Ajda oğlu Abul Hattab Muhammed'den gelirler. Şehristani'ye göre Abul Hattab, Cafer Sadık'ın çok yakın dostuydu. Ancak, Cafer onun aşırı düşünce ve inançlarını öğrendiği zaman, ondan desteğini çekti. Hatta onu lanetledi. Abul Hattab Muhammed'in yandaşlarına da uzaklaşmalarını söyleyerek, onunla ilişkisini kesti. Bunun üzerine, o da kendi imamlığını ilan etti.

Abul Hattab, imamların yalnız peygamberler değil, ayni zamanda tanrılar mertebesinde olduğunu söylüyordu. Kendisinden önce, Peygamber ailesinden diğer atalarının bu sıfata sahip olduğu gibi, bizzat İmam Cafer Sadık da ona göre Tanrıydı. Onun için, bu imamlar Tanrının çocukları ve en çok sevdikleriydi. Yani, Kur'an'daki (V,18) Yahudilerin "Biz Tanrının oğulları ve sevgilileriyiz" iddialariyla eşleştiriliyordu

Abul Hattab için, Peygamberliğin seçildiği tanrısallık ışığı, ayni zamanda İmamlığın da seçildiği ışıktır. Ona göre, yeryüzü eğer ışıktan (nurdan) varlıkların oluşturduğu yukarıdaki dünyanın yansımalarından yoksun kalırsa, yaşanacak yer olamaz. Abu Hattab İmam Cafer'i, zamanın Tanrısı olarak tanıyor. Ancak, gözlerimizin görebildiği ve duyularımızın algılamak zorunda kaldığı varlığı, bu isimle göstermek istemiyordu. Tersine, bu aşağı dünyaya, yani yeryüzüne düşme anında Cafer'in, insanların tanıyacağı biçime dönüşmüş olduğuna inanıyordu. Halife al-

Mansur'un valisi İsa b. Musa, Abul Hattab'ın yaydığı düşünce ve öğütlerdeki kendileri için tehlikeli olacak önermelerin farkına varınca, Küfe yakınındaki tuzlalarda onu yakalatıp öldürttü. Başkanlarının öldürülmesinden sonra Hattabiler birçok kollara ayrıldılar. [17]

Hattabilik Üzerinde Henry Corbin'in Görüş ve Yorumları

Henry Corbin'e göre, Abul Hattab ilk kez olarak, bâtıni tipte, yani esotérique ve gnostique hareketi tasarlayan ve örgütleyen bir kişi olarak 8.yüzyılda ortaya çıktı. Kendisi, reddedildiği noktaya kadar, imam Bakır ve İmam Cafer Sadık'ın çok yakın arkadaşıydı. Aralarında geçtiği anlatılan ciddi bir olay, bu arkadaşlığın yakınlığını belirlemektedir. İmam Cafer Abul Hattab'in göğsüne elini koyarak ona şunlari söylüyor:

> "İyi hatırla ve asla unutma: Sen gizli olan şeyi biliyorsun. Sırrımın yüklendiği yer olan bilgimin kasketisin sen. Sana hayatımızı ve ölümümüzü emanet ettim."

Hattabi öğretisinin büyük bölümü, "İmamın bilgisinin kasketi" ilan edilmiş olan Abul Hattab'a aittir ve İsmailizmin temel düşüncesiyle yakından ilişkilidir. Ayrıca Şii Gnostizminin aşırıları tarafindan inanılan görüşler ve bunlara uyum gösteren diğer öğretiler de Abu Hattab'a atfedilir. Örneğin, Alamut reformuna ait son yazmalarda ortaya çıkanlar, bu öğretilerin izleridir. Ayrıca Sufi terminolojisine de girmiştir.

Abul Hattab'in imam Cafer'in oğlu ismail'in "manevi yol babasi" olduğu, bunun da Muhammed'in Salman al-Farisi için "*anta minna ahl al-Bayt*" (Sen benim ev halkımdansın) dediği hadise dayandırdığı söylenmektedir. Adı da Abul İsmail (İsmail'in babası) olarak geçmektedir metinlerde. Hattabilerin verdikleri kurbanlar ve onların coşkulu ruhlarının verdiği esinler, genç İsmail'i onları desteklemeye götürdü. Hattabilerle ilişkilerinden ötürü Cafer'i, oğlu İsmail'i yadsıma noktasına götürmesi, dehşeti daha da yükseltti. Küfedeki camide toplanmiş 70 kadar Abul Hattab yandaşı valinin emriyle orada öldürüldü. 762 'de Abul Hattab'in kendisi yakalanıp idam edildi. Hayatta kalanlar İsmail'e katıldılar ve Hattabiler İsmaililerle aynılaştılar. Kaynakların bildirdiğine göre, yakınlarıyla bir konuşmasında Cafer, Abu Hattab için gözyaşi dökerek aralarında geçenleri anlatmış. Ama bu sır dramının ne olduğunu bilen yoktur

---

[17] Al-Shahristani, *al-Milal,* s.297-298.

Oysa bizce bu sır dramının (sırrı), yine Henry Corbin'in bir başka yapıtında anlattığı başka bir olayda saklıdır. Cafer'in Abul Hattab'a emanet ettiği, hem ölümünün hem de yaşamının bağlı olduğu sır, Ehlibeyt soyunun ve bizzat kendisinin tanrısallığını kabul etmesi; Tanrıyı gökyüzünden indirip insanlaştırmış olmasıdır. Aslında yukarıda adlarını verdiğimiz Orthodoks İslama aykırı aşırı inançların yaratıcılarının İmam Bakır ve Cafer'in çevresinde yetişmiş olması çok şeyi açıklamaktadır. Yetiştiriyor, sırlarını veriyor. Ancak açıklamalarını istemiyorlar. Baba ve oğul, kendi yarattıkları 'Takiye' ilkesine sığınmayı tercih ediyorlardı. Yukarıda verdığimiz Cafer'in Tanrı anlayışına bir örnek olarak verdiğimiz, H. Corbin'in, Shihabeddin Shah Hosayni'nin '*Risala dar Hakikat-e Din* ' kitabından aktardığı İmam Cafer Sadık'la ilgili bir anekdot, bunu açıkça gösteriyor:

> "İmam Cafer Sadık kendisine, 'Kıyamet gününde Tanrının herkese görüneceği doğru mu?'diye soran adama şöyle yanıt verir: 'Tanrı, ben sizin Tanrınız değil miyim? (Kur'an VII, 172) diye sorduğundan beri, Kıyametten önce de görünmektedir. Gerçek inananlar onu bu dünyada bile gördü. Sen onu görmüyor musun?' Adam yanıt olarak: 'Ey yüce Tanrım, işte seni görüyorum. İzin ver başkalarına da bunu bildireyim.' İmam: 'Hayır,dedi, hiçkimseye birşey söylemiyeceksin. Çünkü onlar karacahil ve anlayışsız insanlardır. İnanmazlar ve seni lanetlerler." [18]

Abul Hattab'in öğretileri ve Hattabilik ekolü, birçok proto-Alevi gruplarda yaşadığı gibi, *Umm al-Kitab*' ile zamanımıza kadar korunmuştur. O kitapta, İsmaili Aleviliğinin, İmam Cafer oğlu İmam İsmail için canlarını veren Abul Hattab'in çocuklari (*farzandan*), yani onu izleyen yetiştirdiği çömezleri tarafindan kurulduğu özellikle ifade edilmektedir. [19]

II
İmam Cafer Sadık Ve Bilim

Bilgin ve Kuramcı Cafer Sadık

6.İmam Cafer Sadık(699/702-765) çağının koşullarında aynı zamanda bir bilim adamı ve bilimsel kişiliğe sahip bir kimseydi. Modern kimyanın

---

[18] H. Corbin, *Temps Cyclique et Gnose İsmaélienne*, Paris, 1982, s.144.

[19] Henry Corbin, "*Nasir-i Husrav and Iranian Ismailism" The Cambridge History of İran IV*, Cambridge University Press, 1975, s.526-528; *Histoire de la Philosophie Islamique*, Paris, 1974, s.116; M.Momen, agy. s.52-53; F.Daftary, agy.s.111-112.

babası ve Geber olarak tanınan Cabir İbn Hayyan'ın (721-815), yazılarında "Akıl madeni" ve "Üstadım-ustam" diye sık sık gönderme yaptığı Hocası Cafer Sadık tarafından Medine'de toplanıp biraraya getirilmiş araç ve gereçlerle çalıştığı olayına dikkat çekebiliriz. Avrupa rönesansının aydınları Cabir bin Hayyan'ın yazdığı risalelerden çok büyük yarar sağladılar ve bunlar Latince, Almanca, Fransızca ve İngilizceye çevrildi. O Arap simyacılığının babası olarak dünyaca ün yaptı. Arapça *Al-kimya* sözcüğünün genel olarak eski-Mısır dilinde kullanınlan *kam-it* ya da *kem-it*'den(siyah) eçekildiği söylenir. Bazıları ise Grekçe *χυμα το*-Hyma (erimiş-dökme metal) sözcüğünden geldiğini düşünmektedir.

Filistin asıllı düşünür İsmail al-Faruqi ve Lois al-Faruqi'nin[20] yazdıklarına göre,

> "O (Cabir), Cafer Sadık'ın isteklerine yanıt olarak ateşe dayanıklı bir kağıt çeşidi ve gece okunabilen mürekkep icadetti. Yine Cafer'in isteği doğrultusunda öyle bir katkı maddesi keşfetti ki, demir üzerine konulduğunda pas yapıyor, fakat kumaş üzerine sürüldüğü zaman onu su geçirmez kılıyordu."

Aynı yazarların İmam Cafer'in bilimsel kişiliği ve kuramcılığı üzerinde genişçe bölümü özet olarak çevirip toparladık: Cabir İbn Hayyan, kimyasal bileşimi-tertibi, özelliklerini kaybetmeden çıplak gözle görülemiyecek kadar çok küçük zerecikler/moleküller halinde biraraya getirilmiş elementlerin birliği olarak tanımlamıştır ki bunu, John Dalton (1766-1844) gibi İngiliz fizikçi ve kimyacıları tam bin yıl sonra keşfetmiştir. Ayrıca Cabir, aşağıda daha geniş anlatılacağı gibi, yakma yoluyla oksitlerden tuzları ayrıştırma(calcinations) ve en aza indirgeyerek birleştirme(reduction, tümden gelim) süreçlerini de tanımlayan ilk kişiydi: Eritme, buharlaştırma, arıtma ve billurlaştırma (crystallisation) yöntemlerini geliştirmiş; asetik, sülfürik nitric asit (acetic acid, sulphric acid, nitric acid) hazırlamış, böylece son ikisinin karışımı içerisinde altın ve gümüş madenlerinin çözümü sağlanabilmiştir. Yine birkaç kimyasal karışım keşfetmiş ve antimony taşı ve arsenik tuzunu sülfidden ayrıştırmıştır.

Cafer Sadık'ın tanınmış sıfatlarından "*kaşif ul-hakaik*"(sırları, gerçekleri ortaya çıkaran-keşfeden adam) idi, *muhakik* de "gerçeği araştıran, araştırmacı" anlamındadır. Cafer Sadık'a bu türlü sıfatlar verilmesinin nedeni, onun Arap dünyasınca bilinmeyen birçok muazzam bilimsel

[20] "*The Cultural Atlas of Islam*"da New York, 1986, s. 328.

kuramları ilk kez haber vermesiydi. Örneğin Cafer Sadık'ın bir keresinde şöyle dediği bilinir:

> "Tanrı yedinci gökte soğuk sudan bir gezegen yarattı, ve diğer altı gezegen ise sıcak sudan yaratılmışlardır"

Bu, Pluto adlı gezegenin apaçık keşfi, önceden haber verilmesidir. Bununla birlikte onu, ancak 21 Ocak 1930'da Clyde Tombaugh Arizona'da bulunan Lowell Gözlemevi'nde fotograflayarak keşefetti.Yedinci gök deyimi, güneş sistemi içerisinde, uzaklığı 5.9 milyar km.olarak güneşe en uzak mesafede bulunan gezegen anlamındadır. Bu uzaklığı kateden güneşin ışık ışınları, sıcaklığın -280 dereceye düşmesine neden olacak kadar aza iner ve böylece o hep donmuş durumdadır. Cafer Sadık, bu soğukluğundan ötürü, Pluto'nun soğuk sudan yaratılmış olduğunu açıklamıştı. Bunun için Pluto'nun kesin varlığını ilk bildiren o oldu.

Arap anstronomisinde *kawakib* gök cisimleri için kullanılan genel terimdir ve bu şekilde *al-kawakib al-sayyarah*, tam Türkçe karşılığıyla "gezen, dönen-dolaşan gök cisimleri" anlamındır. Ya da aynı anlamlara gelen *al-kawakib al-thabitah* kullanılır. İslam öncesi Araplar arasında *al-kawakib al-Hamsa* ya da *al-mutahayyira* adıyla çağrılan sadece beş gezegen (*kawakib*) bilinirdi.

Grek bilimi Arabistan yarımadasında İmam Cafer Sadık zamanında Arapçaya çevrilmeye başladığı zaman (750 ile 900 yılları arasında), Arap astrologları çalışmalarına *Zuhal*'i(saturn) ekleyerek altı planet-gezegen teorisini kabul ettiler. Böylece, güneş küresinin altında *Venus* (zuhrah), *Mercury* (utarid) ve *Moon* (kamer) olmak üzere üç gezegen, ***al**-kawakib al-sufliyah* "aşağı gezegenler"; güneş küresinin ötesindeki diğer üçüne, yani *Saturn* (zuhal), *Jupiter* (mushtari) ve *Mars*'a (merih) *al-kawakib al-ulwiyah* "yukarı gezegenler"deniliyordu. Bunu içindir ki, göksel cisimleri gözleme aracı çok da sonra daha icadedildiği halde, Pluto'nun varlığını ilk kez haber verme başarısı ya da onuru Cafer Sadık'a aittir.

Cafer Sadık tarafından yapılmış astronomiye ilişkin bir başka bulgu daha vardır: Bir keresinde Cafer Sadık Suriyeli bir astrologa sormuş: " *Sukainah*'ın ışığı *Zuhra*'nınkinden ne kadar azdır?" Astrolog yanıt yerine, "Tanrıya yemin ederim ki, şimdiye kadar o gezegenin adını bile duymadım"demiş. Bu geneksel bilgi, en belirgin biçimde, o zaman bilinmeyen bir başka gezegenin kesin varlığını işaret ediyor. Ve bu gezegen, 1781 yılılnda İngiliz astronom William Herschel tarafından teleskop yardımıyla keşfedilen ve *Uranus* adı verilen gezegenden başkası değildir. Arapça'da *sukainah* sözcüğü "sükunet, hareketsizlik, dinlenme-

istirahat hali” anlamlarına gelen *sukun*’dan çekilir. Güneşin çevresinde dönüşünü tamamladığı yörünge içinde sakin ve yavaş, belli belirsiz görünen *Uranus* için o denli uyumlu bir isim ki! Ayrıca *Uranus* “donuk ya da sönük gezegen” adıyla da çağrılmaktadır. Cafer Sadık, *Venus* ve *Uranus* olarak, yani önceki parlak ve hızlı ve sonraki çok sönük ve yavaş hareket eden böyle iki farklı gezegen hakkında konuşmuştur.

Cafer Sadık’ın, tartışma ve konuşmalarında diğer birkaç önemli bilimsel teoriler açıklamış olduğu bildirilmektedir. Örneğin, o bir konuşmasında şunları söylemiştir:

> “Bir nesneden çıkan görüş ışık ışınları gözlerimize girer. Sadece bir kısmı gözlerimizin içinde yansıyan ışınlar, bizden uzakta bulunan bir nesneyi çok kolay algılama yeteneğimizin yokolmasına neden olurlar. En uzaktaki bir nesnenin ışık ışınlarını gözlerimizin içine sokabilecek bir aracın icadı sağlanırsa , uzakta bulunan o nesnenin ışınları tamamıyla gözlerimizin içine girebilir ve biz onu yakından görebiliriz. O zaman çölde 2700 metre (3000 yarda, 2.2 fersah) uzakta otlayan develer, 54 metrelik uzaklıkta görülecektir. Bu demektir ki, o develer 50 kere daha yakından görülmüş olacak.”

Bu, Euklides (İ.Ö. 330-226) ve Ptolemaios (İ.S. 90-168) tarafından ortaya atılan ve gözlerden nesne üzerine yayıldığı varsayılan “görme ışınları” teorisinin belki ilk tashihi, ilk düzeltimidir. Cafer Sadık’ın bu kuramı, çok daha sonra Fatımi döneminin ünlü bilgini ve Alhazen olarak tanınan İbn al-Haytham (965-1039) tarafından yapılmış birçok deneylerden sonra kabul edilmiştir.

Al-Haytam’ın göz ve görme bilimine ilişkin (optics) yazdığı ve çok beğenilen “*Kitab al-Manazir*” risalesi, 1270 yılında Witelo tarafından “*Opticae Thesaurus Alhazeni*” başlığı altında Latinceye çevrildi. Çok daha sonra 1572’de bu kitap Frederick Risner tarafından Basel’de basılmıştır. İbn al-Haytham’a göre,

> “görmeyi sağlayan, gözlerden çıkan ışık ışını değildir. O göz üzerine ışık yayan nesneyi tanıma-algılanış biçiminden daha çok uzaklaştırır ve onun saydamlaşan varlığıyla değişikliğe uğrar ya da yer değiştirir.”

İbn al- Haytham’ı biraz açarak, Cafer Sadık’ın bazı bilimsel kuramlar üzerinde verdiği öncül haberlerin önemini daha iyi kavrayalım. Al-Haytham, ay-güneş tutulmaları, gök kuşağı ve gölgeler gibi türlü fiziksel

olgu teorileriyle uzun uzadıya ilgilendi, ama ışığın fiziksel karakteri üzerinde özellikle yoğunlaşmıştır. Gözün çeşitli kısımlarını doğru olarak tanımlayan ve görme sürecinin bilimsel açıklamasını yapan ilk kişi odur. Hatta o dürbün-teleskop görüşünü ya da görüş tekniğini bile açıklamaya denedi ve güneşin ve ayın ufka yakın oldukları zaman ölçüsünde büyüme-artış görünmesinin doğru bir açıklamasını da veren odur. Kendisi, az önce söylediğimiz gibi, Cafer Sadık'ın düşüncelerinden etkilenerek-Ptalemios ve Euklides'in, nesnelerin gözlerden çıkan ışık ışınları aracılığıyla göründüğü biçiminde özetlenen görme teorisine karşı çıktı; ona göre ışık ışınları gözden değil, nesneden çıkıp yayılıyordu.Göz ve görme üzerindeki bu çok geniş çalışmaları sayesinde o, modern Optik biliminin babası olarak düşünülmektedir. Latinceye çevrilmiş olan onun ana yapıtı *Kitab-al-Manazir,* Batı bilimi üzerinde, Roger Bacon ve Kepler'in yapıtları üzerinde çok büyük bir etki sağladı. Bu yapıt deneysel yöntemlerde büyük gelişmeye neden olmuştur.

Onun yapıtında insan, Müslümanlar tarafından uygulanmış ve ilerletilmiş olarak ve fiziksel fenomenlerin sistematik gözlemlerini ve bilimsel bir teori içinde birbiriyle bağlantılarını kapsayan bilimsel yöntemlerin açık gelişimini görebilir. Bu, tahminden ve dikkat çekme eyleminden farklı olarak bilimsel metodoloji-yöntem bilim içinde çok büyük bir hamleydi. O bilimsel çalışmaları, gözlem, önerme-hipotez ve doğrulama-ispatlama arasındaki sistemli ilişkiyi kapsayan sağlam bir temel üzerinde yerleştirdi. İbn al-Haytham'ın genelde fiziksel bilimler, özelde ise optik üzerine etkisi yüksek değerde tutuldu. Gerçekten bu etki göz, görme ve ışık olaylarını kapsayan optik araştırmalarında hem teorik hem de pratik olarak yol göstermiştir…

Cafer Sadık ayrıca bir nesneyi elli kez daha yakından gözleyeceğimiz-gösterecek bir aracın icadı için salık vermiş, tavsiyede bulunmuştu. Bundan dolayıdır ki, Avrupalı bilgin Roger Bacon(1220-1292) da bir nesneyi elli kere daha görüşümüze yakın getiren böyle bir araç için öneride bulunmuştur. Çok daha sonraları, bu tavsiye edilen ve önerilen aracı icadetmek İtalyan bilgin Gaileo'ya (1564-1642) kısmet oldu, yani 1610 yılında teleskobu o keşfetti. Onun bu keşfinin işlevleri kesinlikle Cafer Sadık'ın, bir nesneyi gerçek uzaklığından 50 kere daha yakından görünür duruma getirme kuramı üzerine temellendirildi. [21]

---

[21] İsmail al-Faruqi ve Lois al-Faruqi "*The Cultural Atlas of Islam,* s.328-329 vd.; Ayrıca İbn al-Haytam bkz. Ahmed Djebbar, *Une Histoire de la Science Arab-Enretiens avec Jean Rosmorduc,* Editions du Seuil, 2001-Paris, s.73, 81, 119, 122, 192-197, 212-219, 244-245, 248-250…)

Cafer Sadık ve Bilime Deneysel Yöntemi Sokan, "Kimya'nın Babası" Cabir İbn Hayyan

Orta çağların büyük simyacısı Geber, yani Cabir İbn Hayyan, Kimya biliminin babası olarak tanınır. Al-Harrani, al Sufi, al-Azdl vb. sıfatları olan Abu Musa Cabir İbn Hayyan, Harranlı bir *attar*'ın (yani koku, baharat ve çeşitli karışım-doğal ilaçlar satan, aktar) oğluydu. Kesin doğum tarihi tartışmalı olmakla birlikte genelde 721 yılı kabul edilmektedir. Ölüm tarihi için 803 ve 815 tarihleri verilmektedir. Onun 776 civarında Küfe'de hekimlik ve simyacılık yaptığı, daha sonra halife Harun Raşid (786-809) döneminde Bağdad'da Abbasi sarayında bu mesleklerini yürüttüğü biliniyor. İmam Cafer Sadık'ın öğrencisi olduğu, yapıtlarını ve kimyasal buluşlarını onun teşvik, öneri ve yardımlarıyla meydana getirdiğini yukarıda kısaca da olsa vurgulanmıştı. Ancak bazılarının ileri sürdüğü gibi İbn Hayyan'ın, Emevi prenslerinden ve dönemin Arap bilginlerinden; ilk kez kimya üzerinde yazılarıyla tanınan ve ilk İslam kitaplığının kurucusu olduğu düşünülen Halid ibn Yezid'den de ders almış olması olanak dışıdır. Çünkü 1. Yezid'in (ö.680) oğlu olan Halid 635 ile 704 yılları arasında yaşamış, oysa o öldükten 17 yıl sonra Cabir İbn Hayyan doğmuştur. Bu tamamıyla Muaviye oğlu Yezid'i seven bazı Arap tarihçilerinin uydurnasıdır. Barmaki'lerin koruması altında Abbasi sarayında çalışmalarını sürdürmüş olan Cabir ibn Hayyan'ın bu ailenin gözden düşmesinden sonra Küfe'de tutuklandığı ve 803 yılında Bagdad'da öldüğü iddiası da doğru olamaz. Burada Henry Corbin'in, Cabir İbn Hayyan ve yapıtları üzerinde geniş bir biçimde sunduğu düşünce yorumlarından kısa bir paragraph sunmak yerinde olacaktır:

> "Tersine Holmyard, Cabir geleneğinin yararına uygun bulunan bir yığın tartışma kanıtı topladı. Sonuç: Cabir ibn Hayyan 8.yüzyılda yaşamıştı; İmam Cafer Sadık'ın öğrencisi ve yaklaşık 3000 risaleden oluşan muazzam kolleksiyonun yazarıydı…Eğer Şii İmamlarının bize bıraktığı herşeyin sistemli olduğunu görmek istiyor ya da onların değerini düşürmek, hiçe saymak istemiyorsak (ki Şiilik incelemelerinin gecikmiş olması özellikle burada kendini duyumsatıyor) ve eğer İsmailiğin başlangıçta, İmam Cafer oğlu İmam İsmail'in çevresinde toplanan yandaşları arasında kurumlaştığı anımsanırsa, o zaman Cabir'in İsmaililik ve İsmaili İmamıyla bağları onların gerçek ışığı altında ortaya çıkar. Daha geç dönemde Caldaki (ö.1342) tarafından hazırlanmış büyük simya Corpus'una(Külliyat'ına) onun yaşam öyküsü eklenip, Cabir İbn Hayyan adında bir simyacının varlığı; 6.İmam Cafer Sadık'ın

> öğrencisi, daha sonra da 8.İmam Ali al-Rıza'nın(ö.818) müridi olduğu ve 200/815 yılında (*kitapta Hicri tarihin karşılığı yanlışlıkla Miladi 804 olarak yazılmıştır İ.K.*) Horasan'ın Tus kentinde öldüğü kabul edilmişse, bunu reddetmenin hiçbir kesin nedeni oamaz...Cabir İbn Hayyan ne bir masal ne de bir destan kahramanıydı, o bir tarihsel kişilik idi..."[22]

Ama görüldüğü gibi, onu Halid bin Yezid'in öğrencisi yapan zihniyet, Cabir ibn Hayyan'ın ölüm tarihini 12 yıl önceye alarak İmam Rıza ile de ilgisini kesmek ve Şii inancından da uzaklaştırmak istemektedir.

Cabir'in yapıtlarından geniş çapta yararlanmış ve İslam'ın büyük simyacı bilginlerinden biri olan İzzeddin Aydamir al-Caldaki (ö.1342), Horasan'da bulunan, Meşhed'e 15 km.uzaklıktaki Caldak'ta doğmuştur. Doğum tarihi bilinmeyen ve daha çok *patronymon*'u (doğduğu yer adı) al-Jaldaki olarak tanınan bu büyük ortaçağ simyacısının Aydemir özel adı, pek dikkat çekmiş görülmese de, onun Türk-Türkmen asıllı olduğu düşünülebilir. Yazılarından kendisinin 17 yıl boyunca, Irak, Anadolu, Yemen, Kuzey Afrika ve Suriye'de dolaştıktan sonra, risalelerinin çoğunu düzene sokmuş, tamamlamış olduğu Mısır'a yerleştiğini öğreniyoruz. O, üç cildi National Library of Medicine'de (Hekimlik Ulusal Kitaplığı) bulunan simyaya ilişkin yazmaların çok verimli bir yazarıydı. Salt simyadan daha fazla konuları yansıtan risaleleri, kendisinden önceki yazarlardan, kuşkusuz bunların başında Cabir İbn Hayyan olmak üzere Halid ve Razi'den geniş aktarmalar içermektedir. Ayrıca onun "*End of the Search"(Araştırmanın Sonu)* başlıklı büyük yapıtı üzerinde, Abul Kasım'ın kendi yorumları olan *Knowledge acquired concerning the Cultivation of Gold* (Altın madeninin işlenmesine dair bilgi kazanma) isimli kitabı vardır. Onun risaleleri, İslam kimya bilimi hakkında, sözü edilen kendisinden öceki yazarlardan geniş aktarmalar sayesinde zengin bir bilgi deposudur. [23]

Cabir'in en büyük katkısı Kimya alanında oldu. O simyacılığa deneysel incelemeyi soktu. Bu, hızla simyanın karakterini çağdaş kimya ile değiştirdi. Yüzyıllar sonra onun çok tanınmış laboratuvarının yıkıntıları üzerinde ebedi kaldı, fakat onun asıl ünü, 22'si simya ve kimyayla ilgili

---

[22] *Histoire de la Philosophie Islamique*'de, Paris, Edit.Gallimard, 1986 s.187-193.

[23]Kimya bilimi tarihinde bu çok önemli kişilik olan al-Caldaki için aşağıdaki yapıtlara bakılabilir: Ullmann, Natur, pp. 237-42; GAL, vol. 2, p. 138-9 (173-5); G. Strohmaier, '*Djildaki*' in EI (2nd ed.), Supplement, p. 270; Donald Hill, 'Alchemical Literature' in *Religion, learning and science in the 'Abbasid period*, ed. by M.J.L Young, J.D. Latham, and R.B. Serjeant (Cambridge: Cambridge University Press, 1990) pp. 328-41, özell. s. 339-40; and Georges C. Anawati, 'Arabic alchemy' in *Encyclopedia of the History of Arabic Science*, ed. R. Rashed (London: Routledge, 1996), vol. 3, s.. 853-885, özell. s. 874.

olan 100'ü aşkın birer bilimsel anıt olan risaleleri üzerinde yaşamayı sürdürüyor.

Onun kimya bilimine asıl önemli katkısı, daha önce de değinildiği gibi kristalleştirme-billurlaştırma, damıtma-imbikleme, yakarak tuz haline getirme, arıtma ve buharlaştırma gibi mükemmel bilimsel teknikleri ve aynı şeyler için çeşitli aletler geliştirmeyi kapsamaktadır. Daha önceki dönemlerdeki karanlık-belirsiz fikirler yerine, bilimin bağımsız, farklı bir dalı olarak kimyanın, Araplar tarafından erken geliştirilmesi olayı iyi tanıtıldı ve "chemistry" adı da, İslam bilginleri tarafından araştırılıp geliştirilmiş olan Arapça *al- Kimya* sözcüğünden çekilir.

Belki Cabir'in en büyük uygulamalı başarısı, ilk kez kendi imbiğinde hazırlamış olduğu mineral ve diğer asitlerin keşfi idi. Kimyasal yöntemlerin geliştirilmesi ve geniş bir biçimde yeni bileşiklerin hazırlanmasını içine alan, kimya bilimine asıl doğal birkaç katkıdan başka o, bu şekilde uygulamalı bilim alanında bir öncü olarak, çok sayıda uygulamalı kimyasal işlem de geliştirdi. Onun bu alandaki başarıları şunları içermektedir: Çeşitli metallar hazırlama, çeliğin geliştirilmesi, kumaşın boyanması, deri tabaklaması, su geçirmeyen kumaş cilalama, cam yapımında manganez dioksit kullanımı, paslanmayı önleme, altın mürekkeple (yaldızla) yazı yazma, yağların, boyaların saptanması-tanısı vb. Bu pratik çalışma ve uğraşları esnasında, altını çözmek, elemanlarına ayrıştırmak için *aqua regia*'yı (sülfürik ve nitrik acit, yani kezzap ve tuzruhu bileşimi) geliştirdi. Onun asıl büyük icadı, damıtma-arıtma işlemini kolaylaştıran ve sistematik biçime sokan imbik, yani damıtıcı aracıdır.

Cabir İbn Hayyan üç farklı madde-cisim tiplemesi tanımı yaptı: Birincisi, amonyum kloroid, arsenik, kafur ruhu gibi ısıtılınca buharlaşan ruhlar; ikincisi, örneğin demir, bakır, gümüş, altın, kurşun gibi metaller; üçüncü olarak, toz haline getirilebilen bileşikler kategorisi. O böylece, daha sonra metal, metal olmayan ve buharlaşan-uçuşan cisimler biçimindeki sınıflandırmanın yolunu döşemiş, hazırlığını yapmıştı.

Onun *corpus*'u (külliyatı) çok sayıda kitapları kapsamaktadır. Cabir kimyadan başka, tıp ve astronomi gibi başka bilimlere de katkı yaptı. *Kitab-al-Kimya* ve *Kitab al-Sab'een* gibi kimya üzerine olan kitapları Latince dahil çeşitli Avrupa dillerine çevrildi. Bu çeviriler Avrupa'da birkaç yüzyıl boyunca ünlü ve modern kimyanın gelişmesinde etkili oldu.

Ancak onun sadece birkaç kitabı basılıp yayınlandı, oysa Arapça olarak korunmakta olan diğer birçoğunun hala yayınlanması ve yorumlanması gerekiyor. Ayrıca Cabir'in felsefe üzerinde 300, mekanik aygıtlar ve

askeri makinalar hakkında 1300 ve yüzlerce de simya üzerinde kitap yazmış olan bir polymath (herşey hakkında bilgisi olan, çok yönlü) olduğu bilinmektedir.

Sarton'a göre, onun çalışmasının gerçek değeri, ancak tüm kitapları basıldığı ve yayınlanıp açıklamaları yapıldığı zaman anlaşılacaktır. Onun, *corpus*'ta (külliyatında) belirtilen dinsel görüşleri ve felsefi kavramları eleştirilmiş fakat, onların güvenilirliği sorununu bir kenara ayırıp, Cabir'in büyük katkısını, dine değil, kimya alanına koyduğu üzerinde önemle durulmalıdır.

İlk defa olarak asitler, özellikle nitrik, hidroklorik, sitrik ve tartarik asitleri hazrlama ve deneysel sistem üzerinde vurgu yapma gibi çeşitli hamleleri çok önemlidir. O böyle bir çalışma temelinde, çağdaş kimyanın babası olarak saygı görmeye hak kazanabildi. Max Mayerhaff'ın sözleriyle,

> "Avrupa'da kimyanın gelişimi doğrudan Cabir İbn Hayyan'a uzanır, yani bu ilerlemede onun izleri sürülebilir.".

Tüm bunlarla birlikte, Cabir İbn Hayyan'ın bilimsel kişiliğini geliştiren önemli güdünün inançları olduğunu önemsemek gerekir. Onun çok önemli kimyasal buluşlarında ve bilim için çok gerekli olan deneysel yöntemi kullanmasında, babası *Harran*lı Hayyan'dan miras aldığı Saben-Hermetik inanç ögeleri ve öğretmeni İmam Cafer ve oğlu İsmail'in çevresinden kazandığı bâtıni inanç eğitimi ve bu inancın *tavil* kavramının çok büyük payı olmalıdır, diye düşünüyoruz. Henry Corbin şu saptamaları önemlidir:

> "*Tavil*'in (kutsal metinlerin bâtınî yorumu) tamamlayıcısı olan İsmaili Gnosu (marifet, irfan bilgisi), yeni bir ruhsal doğuştan (*viladat ruhaniya*) ayrılmaz. Metinlerin yorumu, ruhsal yorum olmadan yapılmaz. Tavil *Balance* (mizan, denge-terazi) bilimi olarak yeniden kendini gösterir. Bu görüş noktasından bakıldığında Cabir'in simya yöntemi sedece *tavil*'in uygulama halidir; açığı-aşikarı gizleme, gizli olanı aşığa çıkarma-aşikar kılma... Ayrıca "*harfler bilimi*" Jabir İbn Hayyan'da da çok büyük bir önem arzedecektir." [24]

Kaldı ki Cabir'in yazılarının çoğunun İmam Cafer risaleleri olduğunu ileri sürenler bulunmaktadır. Örneğin "*Yirminci Yüzyıl Ansiklopedisi*"nde (3/109) Muhammed Ferid Vecdî ,

---

[24] H.Corbin, Histoire de la Philosophie Islamique s.35, 119.

> "Ebu Abdullah Cafer ibn-i Muhammed es-Sadık'a, konuşmasındaki doğruluğundan dolayı 'Sadık' lakabını vermişlerdir. O, insanların en faziletlilerindendi. Onun kimya dalında birtakım makaleleri vardır. İmam Sadık'ın öğrencisi Cabir bin Hayyan, İmam Sadık (a.s)'ın risalelerini içeren bin sayfalık bir kitap yazmıştır. Bu risaleler beş yüz makaleden oluşmaktaydı"diye yazmaktadır.

Vecdi belirtmemesine rağmen, belli ki İbn Hallikan'dan kaynaklanmaktır. Hallikan'a göre,[25]

> "Cabir İbn Hayyan Tarsusludur ve Cafer'in beşyüz risalesini toplayarak bin yaprak tutan bir kitap yazmıştır".

Cabir'in Cafer'den belirli bir ders alma saati vardı. O satte İmam'ın yanına ondan başkası giremezdi. Risalelerinin büyük bir kısmını hocası Cafer Sadık adına yazmıştır.[26].

İlk Arap kimyacısı ve üç kimya yapıtı yazdığı bilinen Halit b. Yezid'den sonra Cafer Sadık'ın ikinci Arap kimya bilimcisi olarak adı geçmektedir. Ayrıca yukarıda zikredildiği gibi, ilk Arap kütüphaneciliğinin kurucusu olduğu ileri sürülen ve bilimsel araştırmaları Yezid I'in oğlu olarak Emevi tahtına oturmaya tercih eden Prens Halid, aynı zamanda ilk kez Grekçe ve Eski Mısırlıların konuştuğu Kopti dilinden Arapça'ya Kimya kitapları çevirterek, Arapçaya çeviri çalışmalarının öncülüğünü yapmıştır. İmam Cafer Sadık'ın kimya disiplini üzerinde 6 yapıtı olduğu bulunduğu bilinir; bunlardan *Risala fi'l-Kimiyya* günümüz ulaşmıştır.[27]

Yeri gelmişken söylüyelim; biz İmam Cafer Sadık'ın Arapçadan başka dilleri, en azından Farsçayı çok iyi bildiğini düşünüyoruz. Onun yukarıda belirttiğimiz gibi Optik bilimine ilişkin kuramsal söylemleri ve Kimya üzerinde çalışmaları Cabir İbn Hayyan gibi kimya bilimcisinin yetişmesinde büyük katkısı olması ve de çok derin dinsel inanç felsefelerindeki yetkinliğiyle yaptığı bâtıni Kur'an ve Hadis yorumları, onun eski Mısır-Yunan bilim ve felsefesini, İslam öncesi Ortadoğu ve Doğu dinsel inançlarını Farsça aracılığıyla tanıyıp incelediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Unutmayalım ki büyük-büyükannesi, yani dedesi Zeynelabidin'in annesi (İmam Hüseyin'in eşi) Şehribanu son Sasani kralı Mazda/Zerdüşt inançlı Yazdegert III' ün kızıydı. Ayrıca babasının ve

---

[25] Vefeyatu'l Ayan I, Mısır/Kahire, 1948, 291.
[26] Muhammed Ebu Zehra, al-İmamu's Sâdik, 77.
[27] Ahmed Djebbar, Une Histoire de la Science Arab-Enretiens avec Jean Rosmorduc, Editions du Seuil, 2001-Paris, s.359.

kendisinin öğretmenlerinden Abul Hattab, baba-oğul al-Kaddah'lar Fars kökenli bilgin azadlılardı; neo-Manichezim inancından ve Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki heterodoks hristiyan Paulikienler arasından geliyorlardı.

Bunların dışında El Kolayni (ö.940/41), İmam Cafer Sadık'ın oğlu Musa Kâzım'dan Abu Basir aracılığıyla rivayet ettiğine göre "her dilden (ya da bir çok dili) konuşmak İmamları halktan ayıran özelliklerden biridir"diyen Musa Kâzım'ın kendisi de çok iyi Farsça konuştuğunu Basir'e göstermiştir. [28]

David W. Tschanz,

> "Cabir, bütün metaller sülfür ve civa gibi iki ögenin birleştirilmesindendir önermesini ileri sürüp, Aristoteles'in dört eleman kavramında değişiklikler yaptı"diyerek sürdürüyor: "O ayrıca Çinlilerin 'Filozof taşı' ile Mısırlıların 'Yaşam iksiri' kavramını bir tek özde birleştirmeyi benimsedi. Arap simyacıları, dikkatli bir bilimsel tarz içinde bu evrensel cisimler için onların araştırmalarını üzerlerine aldılar."

Bu sözleriyle yazar, Cabir İbn Hayyan'ın Çin ve Mısır simyacılarını incelemiş ve kullandıkları kavramlar ve düşüncelerden yararlanıp, onlardan bir senteze ulaştığını kabul ediyor. Ayrıca onun bulduğu deneysel yöntem ve araçları, ve keşfettiği asid türleri, birçok kimyasal bileşim ve alaşımları sayıp döküyor. Ama garip bir biçimde, Cabir adına günümüze kalan birkaç bin risaleden, "hiç olmazsa ikisi ona atfolunabilir" gibi bir yargıya varıyor. [29]

Bu bilimsel kuşku değildir, Avrupa merkezci anlayıştan kaynaklanan öznelliktir, layık görememektir; dolayısıyla Cabir'in zihinsel gücüne, en az seksen beş-doksan yıllık yaşamı boyunca harcadığı olağanüstü emeğine saygısızlıktır.

Cabir İbn Hayyan'ın adı altında ulaşan kimyaya ilişkin çok sayıda yazmaların bir tek kişiye ait olamıyacağı çok tartışılmıştır. 1942 yılında bu muazzam elyazmaları üzerinde çalışan ve risalelerin geniş listesini çıkarıp Almanca'ya çeviren Paul Kraus, Cabir İbn Hayyan'ın masalsı bir kişilik olduğunu, onun simya yazıları külliyatının 9.yüzyılın sonunda bir grup İsmaili bilgin tarafından yazılmış olduğunu ileri sürdü. Dolayısıyla da böyle bir kişinin varlığını bazı bilginler sorguladı. 1971 yılında

---

[28] *Usul-ü Kafi Cilt I*, Çev. Vahdettin İnce, İstanbul, 2002, s.402, paragh. 7-746.
[29] *www.islamonline.net*

konuyu ele alan, şimdilerde Johann Wolgfang Goethe-Universitat/Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften(Arap-İslam araştırmaları tarihi (için) enstitüsü) müdürlüğünü yapan Türk asıllı Prof.Dr. Fuat Sezgin, Kraus'un vardığı sonuçları reddedip, Cabir adı altındaki tüm risalelerin, 8.yüzyılda yaşamış Cabir İbn Hayyan adını taşıyan bir tarihsel kişiliğe ait olabilirliğini tartıştı. Yukarıda alıntı yaptığımız üzere Henry Corbin de zaten aynı yıllarda, onun tarihsel bir kişilik ve muazzam corpus'un ona ait olduğundan kuşku duyulması için bir neden bulunmadığını yazmıştı. Buna karşılık diğer bazı bilginler, yazıların bir kısmının Cabir İbn Hayyan'ın tarihsel kişiliğine ait olduğunu, bir kısmının ise birkaç yüzyıl sonra yaşamış yazarlar tarafından düzenlendiğini ileri sürmektedirler. Onun adı altında günümüze kalan yazılar ciltler dolusudur, onların bir çoğu ise gerçekten kısa risalelerdir. 1942 yılında Paul Kraus tarafından hazırlanan Jabir'e atfedilen en geniş liste ve onlardan kalan elyazmalar, Prof.Dr. Fuat Sezgin'in geniş ekleriyle yayınlandı.[30]

III

İmam Cafer Sadık ve Oğulları

İmam İsmail İbn Cafer Sadık (765-775)

Al Wafi soy adlı Abu Muhammed İsmail 719 ile 722 yılları arasında Medine'de doğdu. İsmail (İbranice "Tanrıyı yakından dinleyen, işiten" anlamında) de olgun ve mutlak Efendi (az-azbab-i itlak)olarak tanınır. Cafer Sadık'ın ilk hanımı Fatima'dan doğmuştur. Ahmad İnaba (ö. 825/1422) "*Umadatu't-talib*" eserinde İmam Hasan oğlu Hüseyin al-Athram'ın kızı Fatima'ydı, diye yazıyor. Ayrıca Şehristani *"Kitab al-milal wa'l nihal"*de, İmam Cafer'in Fatima hayattayken, tıpkı Muhammed'in Hatice ve Ali'nin Fatima ile olduğu gibi, başka bir evlilik yapmadığını söylemektedir.

Hatim bin İmran bin Zuhra (d. 498/1104) "*al-Usul wa'l Ahakam*"da ise, "İsmail, Cafer Sadık'ın en olgun, en bilgili ve en seçkiniydi"diye karakter belirlemesi yapmakta. Ayrıca onun, Kur'an'ın bâtınî yorumunda çok ilerlemiş, hatta aşırı olduğu söylenir.

---

[30] F. Sezgin, GAS IV, s.132-269, www.nlm.nih.gov/hmd/arabic. Ayrıca Cabir İbn Hayyan'ın simya yazılar *Corpus*'u için şu yapıtlara bakılabilir: Syed Nomanul Haq, *Names, Natures and Things: The Alchemist Jabir ibn Hayyan and his Kitab al-Ahjar (Book of Stones)* [Boston Studies in the Philosophy of Science, 158] (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1994); Ullmann, Natur, s. 198-207; and Donald R. Hill, *'The Literature of Arabic Alchemy'* in *Religon, Learning and Science in the 'Abbasid Period*, ed. by M.J.L. Young, J.D. Latham, and R.B. Serjeant (Cambridge: Cambridge University Press, 1990) s. 328-341, özellikle s. 333-5. See also, William Newman, 'New Light on the Identity of "Geber"', *Sudhoffs Archiv*, 1985, vol. 69, s. 76-90.

İsmail’in birkaç kere babası tarafından kendi ardılı (halefi) olduğu bildirimi yapıldı. “*Asraru'n-Nutaqa”*ya (yazılış tarihi 380/990) göre, İsmail’in de yanında bulunduğu bir sırada Cafer, “ o benden sonra İmamdır ve ondan ne öğrenirseniz, tıpkı benden öğrenmiş olduklarınızın aynısıdır”demiştir. Yine rivayet edilir ki, İmam Cafer Sadık’ın sağlığı bozulduğunda, yandaşları arasından en güvendiği kimseyi ve aile üyelerinden hayatta bulunanları çağırdı ve atalarının-seleflerinin yapmış olduklarını yaptı; yani İmamlık yükümlülüğünü-yetkisini İsmail’e teslim etti. Bilinmelidir ki, İmam Cafer Sadık’ın yandaşlarından en güvendiği kişi, Kufeli azatlı kölesi (mevlası) çok tanınmış Abu Hamza Thabit bin Abu Sufiya Dinar as-Samali (ö.767) tarafından İsmail desteklenmişti. Abu Hamza kendi zamanının Salman al-Farisi (*Abu Hamza fi zamani'hi mithl Salman fi zamani'hi*) olarak tanımlanmaktadır.

İsmail’in erken yaşamı, hakkındaki birkaç yazılı fragment dışında izlenebilir durumda değildir. Konunun yetkili kaynağı “*Asraru'n-Nutaqa*” (Natıkların Sırları) şunları ekliyor:

> "İsmail yedi yaşını doldurduğu zaman, dinin ulusu (Cafer Sadık) onu dinin ulusu ve soyca kendisinden sonra gelen olarak veliaht ilan etti. Onu diğer oğullarından korudu, halkla ilişki kurmaktan uzak tutu; eğitimi kendi gözetimi altında sürdürüldü.”

“Marifat Ahbari'r-Rijal”a (yazılışı 890’dan sonra) göre, babasının Medine’de olmadığı sıralarda İsmail babasının yerine ailenin başı gibi davranırdı. “*Uyun'l-Ahbar*”da (yazılışı t. 842/1438) ve Masudi’nin (ö. 346/958) “*Kitab al-Tanbih wal Ishraf* ” kitabında [31] anlatılan 751 yılındaki Mualli bin Hunyas olayında İmam Cafer Sadık Medine’de yoktu, bu yüzden olayla ilgili tartışmalar İsmail tarafından çözüme ulaştırıldı. Anlatıldığına göre Mualli bin Hunyas tanınmış bir narrator, yani hikaye anlatıcı-rivayetçi ve varlıklı bir İranlıydı. İlk Abbasi halifesi Abul Abbas’ın buyruğuyla Medine valisi Davut bin Ali tarafından adam öldürüldü ve malı-mülkü müsadere edildi. Abbasi halifesi vali aracılığıyla bu olayda, onunla birlikte seksen kişi daha öldürtmüştü.

Abbasi halifeliği, Emevilerin kökü kazınarak 750 yılında kuruldu. Onlar ise Ali soylular ve yandaşları için en keskin, en acımasız düşman oldular ve herşeyi ezip yokederek siyasetlerini yaptılar. Alevilerin desteğiyle iktidarı elde etmişlerdi ve onlardan ulaşabildiklerinin küllerini süpürerek yönetmeye başladılar. İkinci halife Mansur, Tabari’ye göre (ö. 310/922), Abbasilerin Ehlibeytten oldukları yalanını her yana yaydı ve bu nedenle paralara birçok uyduruk hadisler bile bastılar. O, kendisi hakkında

---

[31]De Goeji yayını, Leiden, 1894, s. 329.

“İnnama an sultan Allah fi ardihi” yani “Ben, Tanrının yeryüzündeki gerçek otoritesiyim, yetkilisiyim” ve “al-sultanu zillu'llahi fi'l ardi ya'wi ilayhi kullu malhufin”, yani sultan-halife Tanrının yeryüzündeki gölgesidir, sıkıntıda olan herkes onda sığınak bulur” diyordu. [32]

İbn Jawzi (ö.1200) “*Sifat al-Safwa*”sında “Cafer Sadık dinsel tapınmalarını yerine getirmekle öylesine meşguldu ki, devlet işlerinden tamamıyla uzak duruyordu”demektedir. Bununla birlikte o, halife Mansur tarafından muhaliflerinden biri olarak görüldü. Bu kere de Abbasiler Ali soyluları, devletten uzak tutmaya kesinlikle kararlıydılar ve Cafer Sadık’ın ölümüyle birlikte, onlara karşı öldürücü muhalefet yaparak, İmamlık kurumunun tam imhasına giriştiler. Halife Mansur, bu siyaset çerçevesinde İmam Cafer Sadık’ı, yaşarken ardılının adını bilmek, kendi hedefine sevketmek için yakından gözlem altına almıştı. Çeşitli araçlarla İmamı bezdirmeye çalıştı. İbn Jazwi aynı yapıtında (2.Vol., s.96), Mansur’un, Cafer Sadık’a yandaşları tarafından *Hums* adı altında ödemekte oldukları dinsel vergilerden de endişeliydi ve 764’de Medine’yi ziyareti sırasında konuya ilişkin olarak onu sorguya çekmişti.

758’de halife Mansur Ahd al-Jabbar al-Azadi’yi, Cafer Sadık’ın yandaşlarıyla birlikte tüm Alevi eylemlerini izlemesi maksadıyla Horasan valisi olarak atadı. Riyah bin Uthman al-Murri de, 761 yılından itibaren Medine valisiydi. Onun ilk işi Ehlibeyt’in evini yaktırmak oldu. Hatta Cafer Sadık’ın beklenen ardılı olan İsmail’in öldürülmesini kararlaştırdı.

Ahmad bin Ali Najashi (ö. 1058) “*Kitab al-Rijal*” [33] yapıtında, halife Mansur’un bir keresinde Cafer Sadık ve oğlu İsmail’i, onları Irak’a çağırdığı ancak öldürme fırsatı bulamadığını, canlarını kurtarmaları üzerine, onların yerine yalnız Bassam bin Abdullah al-Sayrafi’nin öldürüldüğünü yazmaktadır. Muhammad Hussain al-Muzzafari ise, “*al-Sadik*”da [34] Cafer Sadık’ın “İsmail’in iki kere öldürülmesi planlandı, fakat ben onun hayatı için dua ettim, Tanrı onu korudu” sözünü aktarıyor.

Burada, çok farklı bir içeriğe sahibolan bir kaynakta geçen İsmail İbn Cafer’e ilişkin birkaç olaydan sözetmek yararlı olacaktır. Bu kaynak, 8. yüzyılda Medine’de yaşamış şarkıları, davranışları, hazırcevaplılığı ve öyküleriyle kentin aristokrat ailelerini eğlendiren erken İslamın güldürü ustası Eşeb adıyla ünlenmiş Şuayb Abu’l Ala’yı (ö.771) anlatan kitaptır. Ünlü doğubilimcilerden Franz Rozenthal’ın eski Arap yazar ve tarihçilerinin naklen kullandıkları Eşeb anekdotlarını toplayıp

[32] “*Tarih al-Rusul wa'l Muluk*”, de Goeje yayını, Leiden, 1879-1901, 3. vol., s. 426.
[33] Bombay, 1917, s. 81-2
[34] 2. vol., s. 119

gerçekleştirdiği bu monografik denemede [35] Eşeb'in Ehlibeyt soylularla yakın ilişkilerini görmekteyiz. Özellikle bizi ilgilendiren İsmail İbn Cafer ile Eşeb arasında geçen üç öyküden ikisini özetleyerek üzerinde düşünelim:

> "Açgözlü Eşeb'in eline bir körpe kuzu geçer. Karısına onu kendi sütüyle beslemesini ister. Kuzu biraz semirip gürbüzleşince, kucağına alıp İsmail bin Cafer'in evine gider. 'Bu kuzu benim oğlum. Onu karımın sütüyle besledim. Şimdi bu kuzuyu sana armağan ediyorum. Çünkü ona senden daha fazla layık olan birini tanımıyorum' der ve onu İsmail'e verip evine döner. Kısa bir aradan sonra Eşeb yeniden İsmail'in kapısını çalar ve kuzunun karşılığında bir armağan ister. İsmail bin Cafer kuzuyu çoktan pişirtip yemiştir. 'İnan ki bugün yanımda bir şey yok. Ancak kim olduğumu biliyorsun. Merak etme , armağanın senden esirgenmiyecektir'diyerek ona güvence verir. Ama Eşeb hemen birşeyler koparmak, n'olur n'olmaz diye sonraya bırakmak istemez.. Ondan ayrılınca babasının yanına gider. Cafer'le yalnız görüşmek isteyerek şunları söyler: 'Oğlun İsmail benim oğluma saldırdı ve gözümün önünde onu boğazladı.' Cafer Sadık dehşete düşmüştür, bağırarak 'bu ne korkunç şey neden oldu? Peki ne istiyorsun?' diye sorar. Belli ki Cafer onun, kimseye haber vermeden kan parası için geldiğini düşünmüştü. Kurnaz ve paragözlü Eşeb gayet sakin bir biçimde, 'İsmail'e karşı dava gibi şeyim olmayacak ve bu olay ikimizin arasında kalacak, der, ne istediğime gelince...' Cafer, sözünü tamamlamadan onu tutup evine götürür ve büyük bir minnet duygusu içinde kendisine 200 dinar gibi büyük bir para öder. Ayrıca da 'şimdilik bunları al, bizden istediğini herşeyi alabilirsin!' diyerek onu gönderir."

> "Hemen ardından Cafer Sadık üzüntü içinde nereye gittiğini bile bilmeksizin, İsmail'in evinin kapısının önünde kendini bulur. Onu evde sakin bir biçimde yazı yazarken bulur. Babasının üzüntüsünü gören İsmail ne olduğunu anlamamıştır. Ayağa kalkıp onu karşılalarken Cafer bağırır; 'demek Eşeb'in oğlunu öldürdün, bunu nasıl yaparsın sen?' İsmail gülerek Eşeb'le aralarında geçen olayı anlatır, elbette ki babası Cafer de kendi başına gelenleri ve nasıl Eşeb'in 200 dinarını nasıl çarptığını açıklar. Daha sonraları Eşeb'i her gördüğünde ' gerçekten beni çok üzdün; umarım Tanrı senin cezanı verecektir' der. O da her zamanki şaklabanlığıyla 'Ey Cafer,

---

[35] F.Rozenthal, *Erken İslam'da Mizah* (Humour in Early Islam), çev. Prof. Ahmet Aslan, İstanbul, 1997.

> diye karşılık veririrmiş; senin ikiyüz dinarlık korkun, benim kuzudan duyduğum korkunun yanında hafif kalır.” [36]

İkinci olayda Eşeb yine İsmail (el-Erec) bin Cafer bin Muhammed’in evindedir. Oturmuş sohbet etmektedirler. Banu Amir bin Lulayy’(kabilesin)den biri İsmail’e bir tabak tatlı getirir. Onu Eşeb ile birlikte yerler ve bitirince İsmail bin Cafe rona tatlıyı beğenip beğenmediğini sorar. Eşeb yediği tatlıdan pek hoşlanmamıştır, ama bunu doğrudan söylemez; kendisinden beklenen bir espriyle yanıtlar: “Eğer bu tatlı, Tanrının arılara ilhamından önce hazırlanmamışsa ben kafir olayım!” [37]Yoruma çok açık olan bu iki olaydan elde ettiğimiz bilgilerle rahatça bazı çıkarsamalarda bulunabiliriz:

1) İsmail bin Cafer babasından ayrı bir evde oturmakta ve gizlenme durumundaydı.
2) Dostları ve yandaşları onu gizli gizli ziyaret etmekte ve armağanlar getirmektedir.
3) İsmail’in yanında para veya fazla eşya bulunmamakta ve babasının yardımı ve yandaşlarının getirileriyle yaşıyordu.
4) İsmail bin Cafer’in peşinde ve onu tutan kabileler vardı.
5) Eşeb dostu onu sıkça ziyaret edip güldürerek sıkıntılarını gideriyordu.
6) Kuzu olayı baba ve oğula, izlendikleri ve rahatlıkla İsmail’in yerinin saptanabileceği üzerine bir uyarıydı.
7) Cafer Sadık, çıkar sağlama görüntüsü altındaki Eşeb’in halife Mansur’un (754-775) bir muhbiri olmasından kuşkulanmış. Olmasa bile, oğlu İsmail’in birini öldürmüş olduğu dedikodusunun yayılmasının, halef konusunda ve halkla ilişkilerinde kendilerini izlettirmekte olan Halife’nin eline kanıt vermesinden korkmuştu.
8) Cafer, oğlunun böyle birşey yapmamış olmasını bile bile, Eşeb’in ağzını kapatmak için; 200 dinar (altın) gibi yüklü bir para vermesinden başka, evinden de ne isterse alabileceği sözünü de veriyordu. Ama o başka birşey almayı düşünmüyor- ki büyük olasılıkla parayı daha sonra geri vermişti-, hemen evine dönüyor ve baba oğulun buluşup yeni önlemler almalarını sağlıyordu.
9) Son olarak bu anekdotlardan İsmail bin Cafer’in bir takma adını daha öğreniyoruz; el-Erec. Bu sözcüğün ‘*Erc*li’ anlamına geldiği düşüncemiz doğruysa, İsmail bir süre Taif yakınlarında bir yer olan

---

[36] F. Rozenthal, *Erken İslam’da Mizah*, s. 97-99.

[37] F.Rozenthal, agy., s. 110.

> *el-Erc*'de yaşamış ya da çocukluğu orada geçmiş olmalı. Büyük dedesinin (İmam Zeynelabidin) kızkardeşi, yani büyük-büyük halası Sukeyne'nin(Sakine) son kocası Zeyd bin Amr'ın (halife Osman'ın torunu) orada bir çiftliği olduğuna bakılırsa [38] ve Eşeb'in evliliğin ilk yıllarında Sukeyne ile arasında geçen öykü dikkate alınırsa, çocukluk yıllarından bir süreyi orada geçirmiş olması daha uygun gözüküyor.

Kuşkusuz konuyla yakından-uzaktan ilgisi olmaya bir araştırmacı ya da sıradan bir okuyucudan Eşeb öykülerinden bu çıkarsamaları yapması beklenemez. Ama İsmaili araştırmacıların döneme ilişkin her kaynağı görüp değerlendirmesi gerekir.

Cafer Sadık'ın ardıl göstermesi konusu günümüze kadar gelen izleriyle bir gizem olarak kaldı. Masalsı bir olayla karşıkarşıya gelindi; varsayım ve önermeler, tarihçilerin önyargı ve hırsları bunun üzerinde biçimlendi.Erken Şii yazarlar tarafından yapılan sıcak tartışma ve çekişme içerisinde uzlaşılmış durumları, onları izleyenler sürekli olarak yinelediler. Sonuçta, bu değersiz bilgi kırıntılarına çok fazla güvenerek, yanlışların çoğunu onaylayıp kabul etmiş modern doğubilmciler tarafından bütün bunlar miras olarak elealındı. Geleneklerin bazı öğeleri tamamıyla hayalidir, kurgusaldır ve sadece Şii yazarların akıllıca tahminlerini içermektedir. Çağdaş yazarların vardıkları sonuçlar bunların üzerinde temellendirilmiştir.

İmam kavramından yoksun karmaşıklıktan gelen Sünni kaynaklarının alçaltıcı, küçük düşürücü sonuçları , daha da gereksiz karışıklıklar yarattı. Onlar kendi edep duyguları açısından hakaret dolu sözlerle İsmaililere saldırdılar. Aşırı bir düşmanlık ortamında yaşayan erken İsmaililerin, kendi öğretilerini propaganda yapmak yerine tercih edilen herhangibir cilt edebiyat metni üretmedikleri yüksek bir olasılıktır. Bu nedenle, ulaşılabilir malzeme incelenirken, bilim adamları dikkatli bir seçim yapmak zorunda kalacaklardır

Sayyed Hossein Nasr "*Ideals and Realities of Islam*" [39] kitabında,

> "İmam Cafer Sadık'a ardıl olma sorunu, bununla Şii hareketine son vereceğini uman halife al-Mansur'un, İmam tarafından resmen kendisine ardıl olarak herkim seçilirse onu ölümle cezaladırmaya karar vermesi olayı özellikle güçlük oluşturmaktaydı" diye yazıyor.

---

[38] F. Rozenthal, agy., s. 117.
[39] London, 1966, s. 165-6.

Halife Mansur Cafer Sadık'a, onun eylemlerini yakından izleterek düşmanca pusu kurmaya başladı. Bundan başka o, kendi halefinin adı olan Muhammed'i (775-785) al-Mahdi sıfatı ile değiştirdi. Bunu cafer Sadık'a bağlı olanların Ali ailesinden dikkatlerini çevirmek onları Abbasi soyuna çekmek için yaptı. Bu koşullar altında Cafer Sadık'ın gerçek halefinin belirlemesinde, farklı gelenekler düzenlendi ve birçok fikirler oluşturuldu.

Farhad Daftary "*The Ismailis: their History and Doctrines*"de [40] şöyle görüş belirtmektedir:

> "Eldeki kaynakların çoğuna göre , Cafer Sadık oğlu İsmail'i, *Nass* kuralıyla kendisine ardıl olarak atadı. Bu atamanın gerçekliği hakkında kuşku olamaz. Çünkü bu İsmali inanç eyilimlerinin ve iddialarının temelini biçimlendirir; Cafer Sadık'ın ardılı sorunu zamanı geldiğinde karara bağlanıp kesinleşmek zorundaydı."

W. Ivanow (1886-1970) "*Ismailis and Qarmatians"* [41] yapıtında ,

> "hem mezhepsel hem de karşıt-muhaliflerinden kalan eldeki kaynakların ezici çoğunluğuna göre, İmam Cafer kendisine ardıl olarak, yüksek bir aristokrat hanım ve Hasan bin Ali'nin torununun kızı olan ilk karısından doğma en büyük oğlu İsmaili tayin etti" diye yazarken;

W. Montgomery Watt,

> "İsmaililer adlarını, İmam Cafer Sadık'tan sonra İmam'ın oğullarından Musa Kazım değil, İsmail olduğunu kabul ettiklerinden dolayı aldılar"diyor. [42]

Zaten Nawbahti (ö.922), 899'da yazdığı "*Kitab Firak al-Shia* "kitabında Musa Kazım'ın, Cafer'in veliahdı olmadığını kabul etmektedir .[43] Tarihçiler İsmail'in babası hayattayken öldüğünü aktarır, fakat İsmail'in

---

[40] London, 1990, s. 93-4.

[41] JBBRAS, Bombay, 1940, s. 57.

[42] "*The Formative Period of Islamic Thought*", Edinburgh, 1973, s. 271; İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri, Çev.Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, 2.Basım, İstanbul, 1998, s.335.

[43] Bir Oniki İmamcı olan ve İmamiye ilkelerinin bazılarını düzenleyen Navbahti'nin "İmamiyenin, babasının sağlığında ölen ve İmamiyeti tesis edilmemiş ve hiçbir *hucceti* bulunmayan bir kimsenin zürriyetinde olması caiz değildir" ilkesini yorumlayan W. Montgomery, İsmail'in babasının sağlığında öldüğü ve İmamlık verilmediğini düşündüğü için, onun "İsmaili (Mubareki) görüşü safdışı ettiğini" yazmaktadır. Eger öyleyse, öbür yandan Navbahti, ölen bir İmamın yerine kardeşinin İmam olması, Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin'den başkasına caiz olmadığını ileri sürdüğüne göre, Musa Kâzım'ın İmamlığının caiz olması çelişki değil midir? Bkz. W.Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev.Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, 2.Basım, İstanbul, 1998, s.339-340

yandaşları onun ölüm söylentilerine inanmayı reddettiler. Şehristani (1076-1153) de ("*Kitab al-milal wa'l nihal*" [44] kitabında şu açıklama vardır:

> "İsmail'in yandaşlarının bazıları onun ölmediğini, fakat babası onu Abbasi halifelerinin elinden kurtarmak için ölümünü ilan ettiğini söylemektedir; öyleki o (Cafer), tanıklık yapması için Medine valisi Mansur'u da cenaze törenine çağırmıştı."

Büyük olasılıkla Irak'ta bilinen bu geleneksel söylenti sorundaki karışıklığı çözemedi. Şükür ki, yüzyıllardır içine girilemeyen bir örtünün altında gizlenmiş bu konuda yeni bir kanıt bulundu. Son zamanlarda Suriye'de Hwabi'de bulunan, Nuruddin b. Ahmad (ö. 849) tarafından yazılmış "*Kitab Fusul wa'l Ahbar"* adındaki bir elyazmasının 17.yüzyıl kopyası olaya açıklık getiriyor. Elyazması İsmail İbn Cafer'e ilişkin yeni bir geleneği anlatıyor; ona göre İsmail'in, al-Aftah ya da al-Aflah unvanını taşıyan Abdullah adlı bir ikiz kardeşi vardı. İsmail'e benzeyen bu çocuğu Cafer Sadık Medine halkından saklamıştı, yani Medineliler bu ikiz kardeşleri tek İsmail olarak biliyordu. Olayın gerçekliği başka herhangi bir kaynak tarafından doğrulanamadı. Bununla birlikte bu bilgiler , özellikle çağdaş kanıtın olmadığı yokluğu ya da nadir bulunur olduğu zaman doğru değilmiş gibi bir yana da süpürüp atılamaz. Harfi harfine gerçek ya da değil ama hikayenin, bu önemli dönemde bazı ilginç görüş ve anlayışları ortaya çıkaran belirli gerçek tohumları içerdiği görülüyor.

Ayrıca bunun ipuçlarına ilişkin "*Asraru'n-Nutaqa*"(yazılışı 990) ile de bir yargıya varılabilir. Öyleki bu kaynak İsmail evde eğitilip yetiştirildi, diyor ve aynı kaynağın başka bir yerinde Abdullah'ın da evde yetiştirildiğini anlatılıyor. Tarihçiler İsmail'in 762'de babasından önce öldüğünü yazmaktadır. Fakat sözünü ettiğimiz Suriye elyazması kaynağımız, 762'de ölüm olayının gerçekte İsmail'in değil Abdullah'ın ölümü olduğunu anlatarak örtüyü kaldırmayı sürdürüyor. Daha ileride hem Abdullah'ın hem de İsmail'in fizik olarak hemen hemen birbirinin aynısı olduğu ve bu çok benzerlikten dolayı Abdullah'ın ölümünde bulunanlardan hiçkimsenin anlamadığı, dolayısıyla İsmail'in cenazesi sanıldığını söylüyor. O arada Cafer Sadık sessiz kalmak zorundaydı, çünkü Abbasiler İsmail'i öldürmek için aramaktaydılar. Bu nedenle, İsmail'in öldüğü babasının zamanında halka açıklanarak bir sırra dönüştü, oysa o gerçekte ölmedi. Abul Fawaris Ahmad bin Yaqub, 1017'den önce yazmış olduğu "*ar-Risala fi'l İmama*"kitabında "İsmail'in babası hayattayken öldüğü asla doğrulanmadı. Ve de güvenilir bir kişinin,

---

[44] İngilizceye çeviren A.K. Kazi and J.G. Flynn, London, 1984, s. 144)

cenazenin defini sırasında İsmail’in yüzünü gördüğü yönünde açık bir kanıtı olmaksızın ispatlanamaz. Bu doğru değildir ve olanaksızdır”demektedir.

Suriye tradisyonu daha fazlasına sahip; 762 yılı Kasım’ında Abdullah Ramdan’da son nefesini verdiği gece İsmail, gizlice Medine’den dışarı çıkarılmıştı. Böylece sahte cenaze tören geleneği, Nawbahti ve al-Kummi’nin “saf İsmaililer” (al-İsmailiyye al-Halisa) diye niteledikleri bir grup arasında bu olaya uydurulmuş oldu.Çok mümkündür ki halk, sahte cenaze töreni icadı sonucuna varıldığından, Abdullah’ın ölümü kadar, iki kardeşin birbirine benzerliğinden de habersizdiler. W. İvanow şunları yazıyor:

> “Hepsinin üzerinde, bu hikaye çok garip görünüyor, özellikle de gerçekten çok eski olduğu için. Birinde anlatıldığı gibi (hepsi) ayni versiyon olduğu için, onun uydurulduğu büyük olasılıktır ve çok erken dönemde birisi tarafından devreye sokulmuştur. Zira genel literature içerisinde İsmaile atfedilen başka malzemenin yokluğunda yinelenip durdu.”[45]

Geleneğin bir yüzünde sahte cenaze töreni dururken, aynı zamanda onun diğer tarafında, yukarıdaki Suriye yazılı kaynağıının geleneğiyle örtünün kaldırılmış-açılmış olduğu görülüyor. W. İvanow Suriye tradisyonundan haberi yoktu, onun için onun kuşkusu eyleme yönelik olduğu görülüyor ve onun için aynı sayfada ,

> “acaba bu nasıl bir hile olabildi ve nasıl bir tam benzerlikle, başarılı bir kılık değişimi yerine geçirilerek bu başarıldı? Bu açıklanmış değildir” diye yazıyor.

Suriye geleneği son olarak gösteriyor ki, halkca İsmail’inki bilinen Abdullah’ın cesedi Medine’deki Janat al-Baki’de toprağa verildi ve muazzam bir kalabalık törene katıldı. O andan itibaren Medine’de bu mezar İsmail’in mezarı bilinerek geldi. “*Kitabu'l Azhar*”ın yazarı Hasan bin Nuh Broachi (ö.1533), bu mezarı 1498 yılında ziyaret etmiş ve İsmail’in mezarının, Baki kapısına yakın şehir duvarlarının içinde bulunduğu tanımını yapmıştı. Onun ziyaret ettiği İsmail’in mezarı, gerçekte Suriye geleneğinin sahte olduğunu onayladığı üzere Abdullah’ınkiydi. Daha sonraları Abdullah adı İsmail’in sanıldı ve Suriye kaynağımız da 762’den önce Abdullah’ın dahi kardeşini korumak için bazı durumlarda İsmail’in adını kullandığını anlatıyor. Ayrıca bu olay, Fatımi İmamı al-Mehdi’nin 921 yılı civarında Yemen’e gönderdiği ve

---

[45] “*Ismailis and Qarmatians*”, JBBRAS, 1940, p. 57.

Jafar bin Mansur al-Yaman tarafından yazılmış "*Kitab al-Fara'id wa Hudud ad-Din"*adlı kitapta yeralan mektupta yansımaktadır. Bu mektupta İmam al-Mehdi "İsmail Abdullah'ın yerine geçer, İsmail adını taşıyan da Abdullah bin Cafer olurdu" ifadesiyle durumu ilginç bir biçimde açığa çıkarıyordu.

İdris İmaduddin (d. 872/1468) "*Zahru'l-ma'ani"* de Abdullah'ın babasından önce öldüğünü belirtiyor. Oysa "*Asraru'n-Nutaqa*" onu babasından birkaçyıl sonra ölmüş gösterir. İsmail için benzer farklı ve aleyhte görüşler de anlatılır, ama Suriye kaynağımızın görüşüne göre Abdullah'ın ölümü 762 yılında vukubulmuştur. Belirtmek gerekir ki, Kufe'de Abdullah'a İmamları olarak inanan Fathiyya adıyla tanınan çok büyük bir grup vardı. Najashi (ö. 450/1058) kitabında [46] belirttiğine göre, Abdullah'ın İmamlığını onaylayıcı "*Kitab ithbat Imamat Abd Allah*"isimli bir kitap yazmış olan Ali bin Hasan onun çok yetenekli bir taraftarıydı.

Dönemin Siyasi Muhalefet Hareketlerinde İmam Cafer'in tutumu

Zeyd olayında İmam Caferî Sadık devrede

Kendisine yapılan uyarılara ve yalvarmalara dayanamayan Zeyd bin Zeynelabidin, hiç değilse Medine'deki akrabalarına danışıp, bir karara varmaları gerektiğini düşündü ve bir mektup yazarak yeğeni İmam Caferî Sadık'a gönderip, cevabını bekler. Cafer'den gelen mektup olumlu yöndedir:

> ``Siz bizim büyük ammi zademizsiniz. Bizlerden duadan başka birşey elimizden gelmez. İnşallah muvaffak olursunuz. Ve lüzum tekdirce bu taraftan asker sevketmekte kusur olunmayacağı şüphesizdir."[47]

Zeyd'le gerek büyük kardeşi İmam Muhammed Bakır'ın (ö.733-34) ve gerekse yeğeni İmam Caferî Sadık'ın (ö.765) anlaşamadıkları noktalar vardı. Fıkıhçı ve Mutezile olan Zeyd, Ebubekir ile Ömer'in Ali'nin hakkı olan hilafeti gasbettikleri düşüncesini benimsemediğinden, İmam Bakır'la tartışıyordu. Zeyd'in 740'lardaki başkaldırısında, artık yaşamayan İmam Bakır'ın, kardeşinin bu yönünü eleştirmesindeki haklılığı, bunu ilke kabul

[46] "*Kitab al-Rijal*" s. 196.
[47] *Veli Baba Menakıbnamesi*, (Haz. Doç.Dr.Bedri Noyan), İstanbul-1993, s.137-8

etmiş olan Şii'lerin (Ali ve Ehlibeyt yandaşları) ikiye ayrılmasında ve dolayısıyla azalmasında görüldü.

Veli Baba *Menakıbnamesi*'nde Zeyd'in, büyük bilgin ve mutasasavvıf olan Caferî Sadık ile, hem başkaldırı eyleminde hem de Ebubekir ve Ömer'e ilişkin düşüncesinde hemfikir olduğunu görüyoruz. Oysa, El-Şehristan'a göre İmam Caferî Sadık, Zeyd'in oğlu Yahya'yı, babasının yaptığı yanlışa düşmemesi ve isyan etmemesi yolunda ikaz etmiştir. Ayrıca onun, Ebu Müslim'in hilafeti kendisine elleriyle teslim etme önerisini kabul etmediği üzerinde de tarihçiler hemfikirdir.

Veli Baba, Zeyd'in ona danıştığı ve Cafer'in de ``gerekirse Medine'den asker sevketmekte kusur olmayacağı" yanıtını verdiğini yazmaktadır. Şiiler'in ``sen Ebu Bekir ve Ömer hakkında ne dersin?" sorusuna Zeyd'in, ``Allahtan korkun ve anların hakkında yaramaz sözler söylemeyin... Ve atalarımdan dahi anların hakkında asla iyilikten gayri nesne işitmedim" biçiminde verdiği karşılığı İmam Cafer'e iletirler ve amcasının yerine kendisinin geçmesini isterler.

Veli Baba'ya göre İmam Caferî Sadık şöyle davranmıştır:

> ``Ben dahi öyle dirim, deyüp mukaddem (önceki) Zeyd Efendimizin gönderdiği mektubu kendilerine kıraat etti (okudu). Ve `bu mektubu dahi sizin ademleriniz getürdi. Ve bizim ayrımız gayrımız yoktur. İmdi ey müslümanlar Tanrıdan korkun. Eğerçi benim ammim (amca) oğluna(Doğrusu öz amcası İ.K.) biat ittiniz ise vefa idin ki ol bu işe benden herhalde layık ve şayestedir."[48]

Veli Baba'nın, ceddi Zeyd'in İmam Caferî Sadık ile mektuplaştığı ve onun desteğini aldığına dair bilgileri nereden bulduğunu bilemiyoruz. Ancak anlattığı birçok olaylar ve verdiği tarihler bilinenlerle büyük uyum sağlamaktadır. Belli ki eski İslam tarihyazarlarını okuyup incelemiştir.

Sünni Arap tarihçi ve ozanları ise, çoğunlukla ağız birliği etmişçesine, Caferî Sadık'ın, Zeyd ve oğlu Yahya'nın başkaldırı hareketlerini ve hatta Ebu Müslim'i bile tasvip etmediğini yazmaktadırlar. Bunları ilk yazanların, Emevi ve Abbasi saraylarına yaranmak için onların istediklerini yazdıkları bir gerçektir. Daha sonrakiler de, ilk yazanları yinelemekten öteye gitmemişlerdir.

---

[48] Veli Baba, agy, s.139.

Bu nedenlerle, çağdaş yazarların, Zeyd için ``sizin Mehdi'niz Zeyd'inizi biz işte böyle ipte sallandırırız'' ve Yahya'ya ``Irak'ın danası'' diyen Emevi tarih kaynaklarına eleştirel gözle ve dikkatle yaklaşmaları gerekir.

Veli Baba da elbet yan tutacaktır. Çünkü soyundan geldiği bir kimseyi, ``ceddini'' anlatıyor. Ancak doğru bildiğini söyleyen Veli Baba'nın kimseye yaranacak hali yoktur. A.Gölpınarlı'nın verdiği bilgiler de onu onaylamaktadır:

> ``İmamiyye kaynaklarına göre Zeyd bin Ali (Zeynelabidin- İ.K.) İmamet iddiasıyla, yahut Emevi'leri altederse İmamet makamına gelmek amacıyla harekete geçmemişti. O İmam Caferî Sadık'ın imametine inananlardandı.'' [49]

Hatta Hanefi mezhebinin kurucusu ve İmam-ı Azam diye anılan Ebu Hanife Nu'man bin Sabit (ö.767), Zeyd'in Kûfe'de halife Abdülmelik oğlu Hişam'a başkaldırısını, Muhammed'in Bedir savaşına benzetmiş, fiilen katılmamakla birlikte onu desteklemiştir. A.Gölpınarlı'ya göre onun,

> ``Zeyd'i, ceddi Hüseyin gibi yalnız bırakıp kaçacaklarını bilseydim ben de Zeyd'e katılırdım'' dediği rivayet edilir.[50]

Böylece Zeyd, yeğeni İmam Caferî Sadık'ın onayını aldıktan sonra Kûfe'de Nasır bin Huseyma'nın evinde kalır. Şiiler gelip orada kendisine biat ederler. Beni Azder kabilesinden Hind bint-is Salt'ın kızı Atike ile evlenir.

Zeyd'in planlı, düşünülmüş ve siyasi önlemler içinde ağır ağır bir ayaklanma eylemine hazırlandığını görüyoruz. Veli Baba'nın şu söyledikleri Zeyd'in asıl politikasını açığa çıkarmaktadır:

> ``Lakin Efendimiz bir yerde karar idemezdi. Ta Yusuf bin Umar'a duyururlar deyu bazı günlerde Azderi'ler katında, bazı günler Şiiler katında kalırdı. Ve halk gerek Azderiler ve gerek Şiiler'den güruh güruh gelip, bi'at iderlerdi ki Tanrının kitabı ve peygamberin sünneti deyu. Nihayet-il-emir onbeş bin kişi biat etti. Yusuf bin Umar'ın haberi olmadı andan. Sonra Zeyd Efendimiz huruç (ayaklanma) hazırlığı gördü. Kûfe kavminden Süleyman

---

[49] *Tenkıyh'ul Makaal,* s.460-470'den aktaran Abdülbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri-Şiilik,* İstanbul-1987, s.87)

[50] A.Gölpınarlı,agy, s.205-6)

> bin Seraka adlı bir kişi gelip, Yusuf bin Umar'a bu kıssayı hikayet eyledi."[51]

Zeyd'in politik etkinlikleri oldukça gizli ve akılcı önlemlerle örülüydü. Aynı Kûfelilerin, yaklaşık 70 yıl önce dedesi İmam Hüseyin'e yaptıkları ihaneti unutmamıştı. Kûfeli kabile başkanlarına mektuplar yollarken en gizli yöntemleri uyguluyordu. Veli Baba yine de bunlardan birinin, Kûfe valisi Yusuf bin Ömer'in adamlarının eline nasıl geçtiğini şöyle hikaye ediyor:

> ``Efendimiz (Zeyd) tarafından bir adam çıktı. Çağırup yanlarına getürdiler. Ve onu `kandan (nereden) gelürsin kande gidersin?' didiler. Ve anın üzerini aradılar, hiç nesne bulamadılar. Elinde bir asası var idi, elinden gördüler ki ol asanın bir tarafından mum yapışmış. Gördüler ki ol asanın içi mücevvef (oyuk) ve içinden bir name çıkardılar. Ve ol nameyi okudular: `.. İmdi ey Müslümanlar, siz bilürsiz ki, ne hal ve bela ile mübtelasız (tutulmuşsunuz) ki sizin ortanızda bunca türlü fitneler vardır. Ve nahak yere kanlar olur ve mallar alınır. Pes şimdi ben sizi, Tanrının kitabı ve Peygamberin sünneti üzerine da'vet iderim ki zalimler üzerine cihad olup, mazlumların dadını (hakkını) alalım. Pes vaciptir (gerektir) ki siz dahi itaat idesiz ve hakka nusret (yardım) idesiz ve bu name size erişecek, eglenmeyüb benim katıma gelesiz.'..."

Kanaatımızca Emevi'lerin siyasetini beğenmeyen Sünni bir topluluk olan Azderi'lerle akrabalık kurması, Zeyd'in Şiilerle bir denge stratejisi uygulama isteğini gösterir. Belki de bu nedenle `Ebubekir ve Ömer'i dışlamama' siyaseti izlemişti. Kûfeli muhbirlerin Yusuf bin Ömer'e haber yetiştirmeleri, Kûfelilerin mescide sokulması ve bir daha oradan çıkmamaları; Zeyd'e ihanetleri ve Zeyd'in korkunç sonu çok iyi biliniyor. Veli Baba biraz daha ayrıntılı olarak hemen hemen aynı olayları sergilemektedir. Kûfelilerin korkaklığını ve ihanetini, ayaklanmayı bastırmada Yusuf bin Ömer'ın kullandığı yöntemi özetle şöyle vermektedir:

> ``Ve çağırıp etti: `Ey Kûfe kavmi benimle bi'at ittiniz. Hakka yardım idiniz.'... İmdi bi'at idenler anın (Zeyd'in) avazını işidirler lakin evlerinden dışarı çıkmazlardı. Ve asker durmayıp cenk iderdi. Yusuf bin Umar çağırup itti: `Her kişi baş getüre veya esir getüre bin dirhem sin (gümüş) viririm. Pes Şamiler (Şamlılar) cenge haris olup başlar getirüp, akça alurlardı. Hem getürdikleri

[51] Veli Baba Menakıbnamesi, , s.138.

esiri Yusuf bin Umar mecal virmeyüb katliderdi. Ve getürene bin dirhem virirdi."[52]

Zeyd oğlu Yahya'nın eylemi hakkında da epeyce bilgi vermektedir Veli Baba.

Babasının öldürülmesinden sonra Kûfe'den kaçan Yahya, önce Kerbela'da, ondan sonra Medayin kentinde gizlendi. Yusuf bin Ömer'ın adamlarından kurtulmak için ``hemen Yahya Medayin'den Komış'a andan Serhas'a vardı, andan Merv'e, andan Horasan'a geldi." Ama Horasan'da vali Nasr bin Seyyar halife adına onu yakalattı, ``sağ elini zincir ile boynuna bağlayıp, Merv'de zindana koydurdu". Yahya ancak Hişam'ın ölüp, Abdülmelik'in halife olmasıyla serbest bırakıldı.

Yahya başkaldırma hazırlıkları içindeyken, Nasr bin Seyyar, komutanlarından Eslem Bin Ahır'ı üstüne gönderdi. ``Ol dahi Kirman yolunda Yahya'yı karşıladı ve yolunu bağladı. Yahya'nın yedi yüz askeri vardı. Ol yedi yüz kişi on bin kişi ile cenk ittiler." Eslem bin Ahır tek kişi kalmamasına hepsini şehit eder. Bir okla yaralanan Yahya'nın ``Sure bin Avle namında bir Yezid gelüp mübarek başını kesti... Nasr dahi başı Velid aley-il-la'neye gönderdi. Ve emreyledi ki gövdesini dar ağacına asdılar. Ta Eba Müslim gelinceye ol darağacında asılı kaldı. [53]
Zeyd'in diğer oğullarını ve ölümünden sonrasını Veli Baba şöyle anlatıyor:

``Cedd-i alamız Hz. Zeyd... şehid olduğunda ceddimiz kebir mahdumu (atamız büyük oğlu) Hüseyn-i Züd-dem'a ve İsa mü'tem-il- Eşbal ve diğer mahdumu Muhammed Medine-i Münevvere'de olurlardı. Ol vakit ki ceddimiz Zeyd-eş-Şehid'in şehadeti Medine-i- Münevvere'de işittirildi. Caferî Sadık Efendimiz hazretleri bu üç yetimleri bağrına basup nice gün karalar giyüp matem itti. Tamamen sinn-i rüştlerine baliğ oluncaya (erginlik yaşına erişene) kadar pederlerinin yokluğunu bildirmeyüp her hususlarında say-i beliğ idüp (fazlasıyla çaba harcayıp) ve tahsil-i kemallerine kemal (tam) derece itina itti.

---

[52] Veli Baba, agy, s.140-141. 740 yılı içinde kendisine onbeş bin kişinin imza vererek biyat etmiş Küfelilerden sadece yanında kalan 280 kişiyle valinin2300 askeriyle göğüs göğüse sokak savaşları yaparak karanlıkta evlere dağıldılar. Zeyd bir okla yaralandı ve o gece sığındığı evde, ok çıkarılırken öldü. Bir kanalın suyu boşaltılarak, kanal yatağına gömülüp sonra su tekrar kanala çevrilerek mezarı gizlendiyse de, ihbarla gömüldüğü yer öğrenilip, cesedi buradan çıkarıldı. Başı kesilip önce Şam'a, oradan da Medine'ye gönderildi. Başsız cesedi Kûfe'de çarmıha gerildi ve Halife Hişam'ın ölümüne kadar, beş ay boyunca orada asılı kaldı.
[53] agy, s.143-146.

> Kendilerinin pederlerinden ziyade te'ehhül ve tezevvüç (evlenmelerine) itmelerine gayret itmiştir."[54]

737'de Al-Mugira ile Bayan, İmam Bakır'ın ölümünden sonra güçlerini birleştirerek isyan ettilerse de bir avuç taraftarlarıyla yakalanıp hapse atıldılar. Sonra vali Halid b. Abdullah'ın emriyle Küfe'de toplu halde yakıldılar. 742'de Abu Mansur, Halid'in halefi 738'den 744'e kadar Irak'ı yöneten Yusuf b. Ömer'in ellerinde aynı kaderi paylaştı. Bu üç şehit Proto Alevi önderin taraftarları Mugiriler, Bayani ve Mansuriler Muhammed An-Nefs az-Zekiyya hareketiyle birleştiler.

Zeynelabidin oğlu Zeyd'in Küfe'de (740) ve oğlu Yahya'nın Horasan'da (743) başkaldırılarının başarısızlıkla sona ermesinden sonra 744 yılında Medine yakınında al-Abwa'da Haşimiler bir toplantı yaptılar. Bu toplantıda İmam Hasan'ın torunu Abdullah al-Mahdi, katılanları oğlu Muhammed an-Nefs az-Zekiyya'ya bağlılık andı içmeye ve onu halifelik için en uygun aday olarak tanımaya ikna etmeyi başardı. Onlar arasında en yumuşak ve uzlaşmacı davrananlar Abbasoğullarının başı İbrahim ve iki kardeşi, yani geleceğin Abbasi halifeleri Abu'l Abbas ve Abu'l Cafer'di. Sahte bir yumuşaklık gösterisi yapmışlardı. Sadece en saygın bir Hüseyin soylu olan İmam Cafer onun teklifini onaylamadığı bildiriliyor. Cafer'in muhalefeti, Hasan ve Hüseyin ailesi arasındaki mevcut rekabete atfedilmiş olabilir. Ancak Cafer, kendini açıkça hak sahibi İmam olarak gördüğünden beri, ne Hasan soylu kuzenlerinden ne de bir başka Alisoyludan birinin önerilerini kabul etmeğe hazır olmadığını hatırlatmış olmalı. Bu aile toplantısından sonra, Muhammed an-Nefs az-Zekiyya ve kardeşi İbrahim, İmam Cafer dahil Orthodoks Şiiler dışında, yukarıda adı geçen heterodoks (proto-Alevi) gruplar, Muttazili ve Zeydi yandaşlarının desteklediği güçlü bir sefere çıkarak, büyük bir başkaldırı başlattılar. Ancak hareket uzak görüşten ve iyi örgütlenmeden yoksun olduğundan kolayca yenildi ve Abbasiler tarafından ezildiler. [55]

Olayı biraz açalım: Halife Mansur 758 yılında Mekke'ye yaptığı hac sırasında kendisini halife kabul etmeyen İmam Hasan'ın torunu Abdullah al-Mehdi'yi tutuklattı. İki oğlu Muhammed ile İbrahim, bir yolunu bulup, Aden'den deniz yoluyla Sind'e kaçtılar. Bu tarihi izleyen yıllar içinde Irak'taki Küfe ve Basra kentlerinden işaretler alarak ilişkiye geçtiler. Muhammed an-Nefs az-Zekiyya oğlu Ali'yi yardım için Halid b.Said ile birlikte Mısır'a gönderdi. Böylece İmparatorluğun farklı merkezlerinde

---

[54] agy, s.154

[55] F.Daftary, agy, s.75-77.

ayaklanma hazırlıkları yapıldı. Ali bazı taraftarlar kazandıysa da Mısır valisi Hamd bin Kahtaba'ya güvenmekte yanılmışlardı. Medine'ye dönüp isyanı başlatan Muhammed, Peygamberin çizdiği model üzerine hendekler kazarak cesaretle kenti savunmuşsa da, sonunda yakalanıp öldürüldü (762). Ailesinin bütün mallarına elkonulup dağıtıldı.[56]

Muhammed'in kardeşi İbrahim ise Basra'da başkaldırmıştı. Ancak siyasal yeteneği yeterli değildi. Çünkü Basra'yı tamamıyla ele egeçirneyi başarmış ve bastırdığı parayla İran ve Susiana üzerinde etkinlik kazanmış olmasına rağmen, Mansur'un sadece birkaç birlikle tutmakta olduğu Küfe'ye karşı hereket etmeğe ikna edilemedi. Halife Mansur'un generalı İsa bin Musa, Medine'deki başkaldırıyı bastırır bastırmaz Susiana üzerine yürüdü. Şiddetli bir çarpışma sonunda bölgenin kontrolunu ele geçirdi. Sonunda İbrahim'in kendisi Küfe üzerine yürümeye karar verdiyse de, Küfe'nin güneyindeki Bahamra denilen yerde İsa'nın kuvvetleriyle 14 Şubat 763 günü yaptığı meydan savaşında öldürüldü. Abdullah al-Mehdi'nin oğullarından sadece Yahya saklanarak kurtulmuş bulunuyordu.

Halife Mansur (755-775), Halife Mehdi (775-785) ve Hadi (785-786) dönemleri boyunca Yahya bin Abdullah Yemen, Mısır ve Magrip ülkelerini dolaşmış. Irak'tan Horasan'a geçmişti. Harun Reşid (786-809) tarafından, başına ödül konmuş aranıyordu. Horasan'da da barınamıyan Yahya bin Abdullah, Transoksiyan'a geçmiş ve orada bir Türk kağanına sığınmıştı. Ancak oradan da 790'larda Tabaristan'a giderek Abbasi valilerine karşı kendini güvenceye alabilmişti.

İsmail bin Cafer ve *Nass* değişimi kuramı

Geleneksel bilgiler İsmail'in Medine'den ayrılarak Basra'ya gittiğini söylemektedir, fakat bu olası görülmüyor, çünkü yukarıda anlatıldığı gibi 762'de Medine'de Muhammed Nefs az-Zekiyya yenildikten sonra, kardeşi İbrahim, Abbasilere karşı kitlesel bir başkaldırı tertipleyerek, siyasal koşulları Medine'ye benzeyen Basra'da büyük bir ordu topladı. Bu nedenle İsmail kendisini Arabistan'ın bir başka yerinde gizlemiş olmalı; koşullar uygun olur olmaz Basra'da kendisine sığınak bulacaktır.

Abul Faraj Isphahani "*Maqatil al-Talibiyin*"de,[57]

---

[56] Henri Laoust, *Les Schismes dans l'Islam*, Paris, 1983, s.64.
[57] Tehran, 1949, s. 365.

"Abu Hanife, Sufian al-Thawri, Masud bin Kudam ve diğer birçokları İbrahim'i, kendi şehirlerine çağırarıp, davasına yardım eden fetvalar çıkardı"diyor.

Buna ek olarak belirtelim ki, Muhammad bin Hurmuz, Muhammad bin Ajlan and Abu Bakr bin Abu Sabra gibi bilginler de Muhammed an-Nefs az- Zekiyya ve İbrahim'e sempati besliyorlardı. .

İbrahim bir süre sonra Kufe'ye gitmek için Basra'dan ayrılmıştı, Wasit ile Kufe arasındaki yarı yoldaki Bahkram'da yapılan savaşta öldürüldü. Onun isyan harekatı 2 ay 25 gün sürmüştü.

"Bu başkaldırıların sona ermesinden sonra halife Mansur Malik bin Anas'ın(Maliki mezhebinin İmamı) kırbaçlanması ve Abu Hanifah'yı (Hanefi mezhebinin İmamı) çok tehlikeli bir düşman olarak ilan edip, ömürboyu hapse atılmasını emretti." [58]

762 yılındaki bu başkaldırılardan sonra, Abbasileri bir sonraki devirme girişimine kadar (786'da) 24 yıllık ara vardı.

Bize kalan mevcut izlerin eleştirel tetkiki, Abbasilerin, İsmail'in daha önce öldüğü geleneğinin yardımıyla, Cafer Sadık'ın, diğer oğlu Musa Kazım'ın lehinde *nass* (ardıl- halef ataması) değiştirdiğini yayarak, birkaç yıl sonra bu bulmacaya yeni bir büküntü eklediğini gösteriyor. Bu yeni tertibedilmiş kuramın, İmam ve imamlık kavramından kesinlikle yoksun olan halkın arasında erken büyümesinden hoşlandı. Ona güvenen daha sonraki kaynaklar *nass* değişimi için üç farklı neden ve tarih açıklamakta; sözde İsmail'in içkiye düşkünlüğü yüzünden 755 yılında, İsmail'in 760'da bazı aşırı çevreler içinde etrikalar çevirmesi ve son olarak babası hayattayken 762'de ölmesi. Görüldüğü gibi, İsmail'in içkiye düşkünlüğü ve aşırılarla işbirliği yaptığı şişirilmiş ve renklendirilmiş öyküler –ki bunlar bazı tarihçilerin suçlamasıdır- eklenmişti. Oysa Mufazal bin Umar as-Sayrafi, Cafer Sadık'ın oğlunun ibadet düşkünlüğü hakkında Medine'de halkı uyarmış ve "İsmail'e yanlış (davranışta bulunmayın) yapmayınız!" (la tajafu Ismaila) demiş olduğunu anlatır. Ayrıca yukarıda sözü edilen son kaynaklar, İsmail'in babasından önce öldüğü geleneğine ilişkin fikirleri yüksek sesle çatırdatmıştır.

Bununla birlikte halife Mansur henüz planını tamamlamamıştı, zira şimdi o oynayacak başka bir karta sahipti ve ayrıca Mansur'un emirleriyle *nass* değiştirme hikayesini Zeydi yörüngesi içinde tertibedildiğini tahmin etmek için de bir neden vardır. Büyük olasılıkla o Cafer Sadık'ın 765 yılı

---

[58] "*Tarih-i Baghdad* 13. vol., p. 380).

içindeki ölümünden sonra halkın arasına sokuldu, çünkü İmamın kendisi bunu zaten reddetmişti.

Musa Kâzım'ın İmamlık talep ve iddiasını reddetmesi için İsmail'in, gizlilikten açığa çıkmaya zorlanması hedef alındı. Fakat buraya kadar, kendisini tutuklamak bir Abbasi siyaseti olduğu için İsmail'in ortaya çıkmamaya azimli biçimde kararlılığını gördük. Sonuç olarak babasından önce öldü geleneği tarihsel yapıtlar içinde tek meydan okunulamaz gerçek oldu. İsmail'in kendini açıklaması, Abbasilere, oğlunun ölümüne tanıklık yapmış kişilerin imzasını taşıyan bir belge verdiği söylenen İmam Cafer'i azarlamaları, kötülük yapmaları için bahane sağlamış olacaktı.

Şii İslamın ayırıcı simgesi, sınırtaşı, İmamlık makamının bir İmamdan diğerine geçmesi, sonrakinin tanrısal bir işaret, ilham, içedoğuş-görüntü aracılığıla atanması (*nass*) ilkesidir. Bu bir tanrısal atanmadır ve Şiiliğin ana maddesidir. Bu ilke bazan, baba ile oğul arasında bir anlaşma (ahd) ile gerçekleştirilir. As-Saffar'ın "*Basa'ir ad-Darajat*"ına göre, [59] İmam Cafar Sadık şöyle demiştir:

> "Her İmam kendisinden sonra gelecek olan İmamı bilir ve böylece onu kendisine ardıl olarak tayin eder."

Bununla birlikte, Musa Kâzım'ın lehine *nass* değişimi için, Cafer Sadık'ın ruhsal bilgisine meydan okuyup hiçe sayarak, uydurulduğu görülen ve saldırgan tarihçiler tarafından gösterilen üç farklı nedenden sözedilir.

Abdulaziz Abdulhussein Sachedina'ya göre,

> "Tanrının zihni değiştirdiği (*bada*) ima edildi ya da açıkça belirtildi, çünkü İsmail'in ölümünün neden olduğu yeni bir karar gerekmişti. Bununla birlikte *bada* doktrininde (zihin-düşünce değişimi) böylesi çağrışımlar, bazan Tanrı bilgisinin doğası hakkında ve dolaylı olarak İmamların gelecekteki olayları önceden bilmesi yetenekleriyle ilgili ciddi sorunlar ortaya çıkartır". [60]

Oysa Cafer Sadık'ın, "Inlillah fi kullo shain bida illah imamah, yani 'doğrusu Tanrı, İmam konusu dışında herşeyde değişiklikler yapar"demiş olduğu dahi söylenmektedir. Ayrıca bu bir kere daha birşeyi kanıtlamaya vesile olur ki, İsmail bir İmam olarak tayin edilmiş, Cafer'e atalarından

---

[59] BA, vol., 23, s. 73.
[60] Abdulaziz Abdulhussein Sachedina, *Islamic Messianism*", New York, 1981, s. 153.

miras kalan ruhsal güç gerçek ardılının ellerine geçmiştir. Bu dönemeçte, Cafer Sadık'ın statüsü, kendi babasından ruhsal gücü (*nass* yoluyla) almadan önceki durumuyla aynı olmuş oluyor .Burası öylesine belirtilmeğe değer noktadır ki, Cafer Sadık'ın artık, İsmail lehine verilmiş *nass*'ı iptal etmeğe, geri almaya ya da başkasına devretmeğe (ruhsal) gücü yoktu ve işte bunun için *nass* değişimi geleneği tarihsel geçerlilik taşımaz. Amerikalı bilim adamı Marshall Hodgson kitabında, [61] "böyle bir (nass) geri alınması kuşkusuz tarihsel değildi, geçerliliği yoktu" derken;

Nawbahti (ö. 310/912) "*Kitab Firaq al-Shia* "da diğer bir versiyonu yüzyıllar önce açıklamış bulunuyordu:

> "Başka bir versiyon ise İmam olarak oğlu İsmail'i atamış olmasıdır, böylece Cafer Sadık (İmamlıktan) çekildi. Bunun için İsmail gerçek İmamdır ve ondan sonra da İmamlığın oğlu Muhammed'e geçmesi gereklidir."

Şehristani (1076-1153) da "*Kitab al-milal wa'l-nihal*" da (s. 144) ,

> "bununla birlikte *nass* geri çekilemez: bu İmamlığın, atanan kişinin soyundan gelenlerle sürmesi üstünlüğü sağlar. Bunun için, İsmail'den sonra Muhammed bin İsmail İmamdır"demektedir.

"*Dabistan al-Mazhib*" a (yazılış 1653) [62] göre,

> "İmam atama (*nas*) iade yoluyla çevrilmez; bir (kutsal) geleneğin geldiği yerden geri çevrilmesi olanaksızdır. Cafer, soylu atalarından gelen geleneksel kanıtlar-güvenirlik nedenler olmadan kendi seçkin çocukları arasından ve İmamlığa uygun olmayan, tanınmayan ve güvenilir olmayan birini İmam olarak ataması olası değildi".

Bir an için İsmail'in babasından önce öldüğü kabu edilse bile o, *Nass* ilkesinin uygulaması gereğince ölmeden önce halefini-ardılını bildirmek zorundaydı, çünkü tayin yetkisi sadece İsmail'in elinde bulunuyordu, başka birinin değil.

Örneğin İbn Haldun (ö. 808/1406), "*Muqaddimah*"sında [63]İsmail'in babasından önce öldüğünü kabul etmekteyse de *nass* değişimi teorisini dışlayarak,

---

[61] "*The Order of the Assassins*" (Netherland, 1955, s. 63.

[62] Çev. David Shea and Anthony Troyer, Paris, 1843, s. 332.

> "İsmail babasından önce öldü, fakat o babası tarafından kendisine ardıl atanmış olduğuna göre bu, İmamlığın onun (İsmail'in) haleflerinde sürmesi gerektiği anlamına gelir" diye bir hükme varıyor.

Çağdaş yazarlar arasında H. Lammens da kitabında,

> "kendi Alevi, yani Alisoylu yasallıkları içinde daha akılcı olan İsmaililer, bu (İsmail'in İmamlığı) sıfatın oğlu Muhammed'e geçmiş olması gerektiğini söylemektedirler" biçiminde belirtiyor. [64]

Son Şii kaynakları incelendiğinde görülmektedir ki n*ass* değiştirme kuramı, daha sonra Oniki İmamcılara, Musa Kâzım'ın İmamlık talebini haklı çıkarmak için yalnızca bir alet oldu. Oysa *nass* değiştirme (kuramı), bizzat Şii bilgini Abu Jafar Muhammad bin Yaqub al-Kolayni'nin (ö. 940) çok önemli kitabı "*Usül' al-Kâfi"*de yazılı olan İmam Cafer Sadık'ın sözleriyle tam çelişki içindedir. Yeni İmam ve onun ardılı hakkında Kolayni, İmam Cafer Sadık'ın, birkaçını aşağıya aldığımız tanık gösterdiği sözlerine atıf yapıyor:

> "İmam en iyi görünüm ve biçimde yaratılmıştır. (11:6)"
> "(İmam) ana rahmine düşmeden önce, önceki İmam(*yani babasına İ.K.*), içtiği bir tanrısal şerbet (ya da cennet içkisi) aracılığıyla gönderilir. (93:3)"
> "İmam saf ve sünnetli doğar.(93:5)"
> "İmamın anası, İmam doğmadan önce ışığa boğulur ve sesler duyar. (93:5)"
> "İmam sonderece yüce ve temiz sudan, ruhu ise ondan üstün bir maddeden yaratılmıştır. (94:1)"
> "İmam ardılına kitaplarını, gizli bilgiyi ve silahlarını teslim eder. (59:1)"

Bunlar, Oniki imamcılar tarafından kurumlaştırılan İmamın ardılının nitelikleridir.

Orta derecede Şii ve Sünni kaynaklar, İmam Cafer Sadık'ın, onun yukarıda zikredilen nitelikleri –diğer oğullarında değil, İsmail'de bulmuş olması gerektiğini tam açıklığıyla söyleyerek, *nass* kuralıyla İsmail'i kendisine ardıl yaptığında ittifakla uyuşmaktadır. Cafer Sadık'ın Musa

---

[63] Çev. Franz Rosenthal, London, 1958, 1st vol., s. 412.
[64] *Islam Beliefs and Institutions*, London, 1929, s. 156.

Kâzım lehinde *nass*'ı değiştirdiğini kabul edip, sonra ardıllık için aynı zamanda her iki oğulun yukarıdaki nitelikleri taşıması nasıl mümkün olabilir? Kolayni, bir öncekilerden başka, birkaç örneğini aşağıya aldığımız, İmamın bilgisinin genişliğini sadakatle belirtmiştir:

> "İmam yeryüzünde ve göklerdeki Tanrı bilgisinin hazinesidir. (11:2)"
> "İmam'a, bilmeye niyetlendikleri Tanrı tarafından bildirilir-öğretilir. (46:3)"
> "O, gelecekteki olaylar(a ilişkin bilgiyi) bilgisini miras alır. (48:1)"
> "İmam, sadece geçmişin bilgisine sahip olan Musa ve al-Hidr (Hızır)'dan daha bil(gin)gilidir. (48:1)"
> "Onun bilgisi, geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman olarak üç yönden gelir. (50:1)"
> "O, yarın ne olacağı hakkında haber-bilgi verebilir. (62:7)"
> "İmama Tanrı sırlarından sır, Tanrı bilgisinden bilgi bağışlanmıştır. (102:5)"

İsmaililere göre İmam Musa Kâzım

İsmail'in babasından önce öldüğünü kabul etmek, Cafer Sadık bir İmam olarak gelecek bilgisine sahibolmadığı,geleceği bilmediği, yani kendisi hayattayken İsmail'in öleceğinden habersiz olduğu anlamına gelecektir, ki yukarıda görüldüğü gibi İmamın yetenekleri ve nitelikleri inancı anlayışına aykırıdır. Bunun için bizim, İsmail'in babasından önce ölmediği ve *nass* değiştirme teorisinin kesinlikle Abbasi uydurması olduğu sonucuna varmamıza hiçbirşey engel olamaz.

Özet olarak, Abbasiler bir yandan Musa Kazim'ı hakkını talebetmeğe çağırdılar ve öbür yandan, aslında İsmail'in yasal İmam olduğunu bildiklerini belirterek, onu yoğun biçimde araştırmaya, koğuşturmaya maruz bıraktılar.

W. Ivanow "*Ismailis and Qarmatians*"da, [65]

> "Musa Kazım açıkça yönetici yetkililer tarafından, onun dış dünya ile çok uzaktan ilgili bir muhalefet içinde İmam Cafer'in ardılı olarak tanındı"demektedir."

W. Montgomery Watt da ılımlı politikacıların Musa Kâzımı tercih ettiğini yazıyor. Abbasiler Medine'de Musa Kazım için geniş taraftar topladılar ve, onu terkedenleri ve itaatsizlik işaretlerini gözetlemek için de casuslar

[65]JBBRAS, Bombay, 1940, s. 58.

tuzaklarını kurdu. Bu bir çeşit, Medine'de dağınık durumda bulunan Şiileri Musa Kazım'ın önderliği altında toplama politikasıydı. Aynı zamanda Abbasilerin, Şiiler arasındaki İmamlık inancının sonunu getirmek için onlar üzerine son bir darbe vuruş denemesiydi. [66]

Belirtmek gerekir ki, Mekke ve Medine İslam'ın ilk çıkışından beri Müslümanların yönetim, haberleşme, askeri, kısacası her türlü hareketliliğinin yaşandığı merkez olmuştu. Medine özellikle, çoğu Abu Talib soyundan gelen Haşimilerin merkeziydi. Bu kent başlangıçtan beri önceki İmamların da karargahı olmuştu, Cafer Sadık'tan sonra Medine'deki karargahında İmamlık ileri süren birine yanaşmak için Şiiler arasında neredeyse bir kumpas kurma geleneği başladı. Sonuç olarak Musa Kâzım, Abbasilerin muktedir elleriyle Medine'de geniş bir yandaş kitlesi sağlayabildi.

Bu arada Musa Kâzım'ın, İsmail'in İmamlık iddiasını asla yalanlamadığı zikredilmeğe değer. O da 765 yılından 775'e kadar, yani Abbasiler gelişmemiş emellerine ulaşmada yenik düştükleri sürece, taciz edilmeden gözlendi. Ne zamanki Abbasiler Musa Kâzım'ın ciddi bir biçimde İmam olarak tutulduğunu ya da İmamlığın diğer bir çizgisinin de Cafer Sadık'ın ailesinden zuhur ettinin farkına varınca, onların rahatsızlıkları Harun Raşid yönetimi süresince doruğa ulaştı. Sonunda Musa Kazım 793'te tutuklanıp Bağdad'a getirildi ve hapse atıldı. 799'da hapiste öldü. Hatta daha ciddisi, ölümünden sonra Musa Kazım'ın yandaşları iki kola ayrıldı.

Abu Hatim ar-Razi (ö. 322/934) "*Kitabu'z-Zina*" kitabında, *Vakifiya* ve *Mamtura* mezheplerinin, Kıyamet günü Mehdi olarak geri döneceğini ileri sürerek Musa Kazım'ın ölümsüzlüğüne inandıklarını yazmaktadır. Onlar da oğlu Ali ar-Riza'nın İmamlık hakkını reddetmişlerdi. Bu hizipleşmenin-bölünmenin yanısıra, *Katiya* mezhebi de Musa Kâzım'ın ölümüne ve ondan itibaren, Ali bin Muhammed al-Askari'ye kadar İmamlara inandı. W.Ivanow "*Early Shiite Movements*"[67] çalışmasında konuya ilişkin açıklamayı şöyle sürdürmektedir:

> "İmam Cafer Sadık torunlarının, Abbasilerin sarayında şöhretin ışığında yaşamış oğlu Musa kolundan inen aile içindeki ortam buydu. İnanmış destekçilerinin çoğunun bunun için onlara saygılarını kolayca kaybedebildiklerini ve sırrına erilemiyen bir gizlilik içinde yaşayan, onun hakkında sadece kendilerine yetki verilmiş *dai*ler aracılığıyla bilgi edindikleri İmam İsmail bin Cafer kolunu desteklemeye katıldıklarını anlamak kolaydı."

[66] W. Montgomery Watt, "*The Formative Period of Islamic Thought*", Edinburgh, 1973, s. 271.
[67] JBBRAS, 1941, Bombay, s. 20

İmam Musa Kazım çizgisinin Hasan al-Askari ile bitişi üzerine İsmaili görüşü

Musa Kazım'ın(ö.799) ardılı oğlu Ali Rıza (ö.818) idi. Onu Muhammad at-Taki (ö. 220/835) ve Ali an-Naki (ö. 254/868) izledi. Ali Naki'nin oğlu Hasan al-Askari (ö. 260/874) Nargis Hatun adında bir Hristiyan köle kızla (cariye) evlenmişti. Ayrıca onun ve oğlu Muhammed Mehdi üzerinde bazı çelişkili düşünceler bulunmaktadır. J.R.I. Cole "*Roots of North Indian Shiism in Iran and Iraq*" [68] adlı yapıtında,

> "İmam Hasan al-Askari'nin bir mirasçı ve ardıl bırakmadığını ileri süren bazı gruplarla birlikte birkaç hizipleşme ortaya çıktı. Diğer bazıları, özellikle Abbasi sarayına yakın varlıklı Şiiler, onun, olağanüstü bir biçimde kayıplara karışan küçük bir oğlu olduğunu ve onun dünyayı yeniden düzene sokmak, adaleti sağlamak için bir gün geri döneceğini ilan ettiler"diye yazmaktadır.

Hasan al-Askari'ni kardeşi Cafer'in de çocuğa ilişkin kendisine sorular sorulmuş olduğu ve öyle bir çocuğu tanımadığını söylediği bildiriliyor. Bu nedenden dolayı Şii kaynakları tarafından Cafer, "yalancı" anlamına gelen *kadhdhap(kazzap)* olarak aşağılanmaktadır. Moojan Momen "*An Introduction to Shi'i Islam"* da,[69] "Cafer, kardeşinin çocuğu olmadığı iddiasında tutarlı-sabit kaldı"derken, "*Iranian Revolution"* [70] kitabının yazarı Mohammad Manzoor Nomani olayı daha da açıyor ve yorumluyor:

> "Herşeyin doğruluğu ya da işin gerçeğine gelince; az bir sağduyu sahibi herhangibir insan bunun, halkı kandırmak için bir kaç becerikli kişi tarafından yapılan bir hile olduğu sonucuna varacaktır." Yazar bu yargıya, şunları anlattıktan sonra varmaktadır:
>
> "Onikinci İmamın doğuşunu, ortadan kayboluş ve gizlenişinin anlatan gelenekse söylentilerbunlar –ki bunlar "*Usul al-Kafi*" 202-207 ve 333-342 arasındaki sayfalarda olmak üzere birkaç bölüm içinde verilmektedir- Onları dikkatle inceleyen kimse bütün bu olayın uydurulduğuna; ancak iyi ve ustaca bir biçimde bile yapılmamış olduğuna ikna olacaktır. İmam Hasan Askari'nin kardeşi ve diğer aile üyeleri versiyonunun doğru, inanılmaya değer olduğu gözüküyor."

---

[68] New Delhi, 1989, s. 17.
[69] London, 1985, s. 162.
[70] Karachi, 1988, s.108-109;105.

W. Ivanow da bu konuda "*Brief Survey of the Evolution of Ismailism*"de [71] şöyle yazıyor:

> "Musa Kazım'dan sonra 4. İmam Hasan al-Askari 874'de çocuksuz öldü, fakat akrabaları devlet tarafında mülküne elkonulmasını önlemek için, babasının ölümünden sonra doğan bir erkek çocuk hikayesi icadettiler. Söylediklerine göre, hernasılsa, bu esrarengiz çocuk Samarra'da bir mahzende gizlenmiş ve hâlâ orada yaşadığı ve Kıyamet gününde vadedilen Mehdi olarak dünyayı şereflendirmeye geleceğine inanılmaktadır."

W. Ivanow görüşlerini şu cümlelerle sonlandırıyor:

> "Eğer bir İmam bir oğlunu ardıl olarak bırakmadan ölürse, sadece kişi olarak kendisi değil, fakat onun atalarının geldiği kolu oluşturanlar da gerçek İmamlar olmadığı anlamına gelir.O halde Oniki İmamlar çizgisi(nesli)nin yanlış sürdürülmesi,en azından onlardan birkaçının gerçek olmadığını kanıtlanmış oluyor."[72]

Muhammed Mehdi'nin girip gizlendiği ve kaybolduğuna inanılan mağara *(sirdab*) bir caminin altındadır. Mağaranın bölümlerinden birinin sonu bir giriş kapısıyla ayrılmış ve kapının arkasındaki kısım "Kayıp Hücresi" (*hujrat al-ghayba*), köşede bulunan bir su kuyusu da "Kayıp Kuyusu" *(bi'r al-ghayba*) olarak adlandırılmaktadır. İşte Oniki İmamcı Şiilerin son İmamının buradan aşağı inip kayıplara karıştığına inanılmaktadır.

Böylece ölümünden sonra Cafer Sadık yandaşları iki kola ayrıldı; İsmail'i izleyenlere İsmaililer, Musa Kazım'ın izleyenlerine de *Musavi*ler ya da daha sonra aldığı adıyla Oniki İmamcılar-*İsna Aşari'*ler denildi. J.R.I. Cole writes, yukarıda zikredilen eserinde,

> "İmamlar neslinin sonu, Oniki İmamcı topluluğa çok güçlü bir darbe oldu. Okültasyon ya da İmamın kayıplara karışmasından sonra yaşayan erken Şii düşünürleri kendilerini öndersiz hissettiler. Masum İmamın yokluğunda kimsenin Cuma cemaat namazlarına İmamlık edemeyeceğine inanıyorlardı; inananları saldırgan bir kutsal savaşım içine yönlendiler ya da bazı arazi vergisi toplamaya başladılar. Kısacası onlar dünyadan derin bir soğuma hissetti ve genel olarak mistik-münzevi yaşam felsefesi inanç siyasetlerini benimsediler"diye yazmaktadır. [73]

---

[71] Holland, 1952, p. 6.
[72] W. İvanow, Agy. s. 9.
[73] J.R.I. Cole, *Roots of North Indian Shiism in Iran and Iraq,* s. 17.

Orta derecede Şii kaynaklarında belirtilen, İsmail'in babasından önce öldüğü, bunun için Cafer Sadık'ın *nass* değiştirdiği ve diğer oğlu Musa Kazım'ı atadığının bulunduğu odak noktasında iyi düşünmek fazlasıyla önemli. İsmail'in babasından önce öldüğü kabul edilince, o zaman bu keskin bir biçimde(kesinlikle) gösterir ki İsmail, ölümüyle atanması arasında birkaç ay ya da birkaç yıl gerçekten İmam idi. Eğer öyleyse, Oniki İmamlar çizgisi Cafer, İsmail Musa Kazım vd. biçiminde sürmesi gerektir. Oniki İmamcıların Cafer ile Musa Kazım arasına İsmail'in adını dahil etmemeleri ölçüye kaçıran tuhaflıktır.

Oniki İmamcı Şiilere göre Yedinci İmam Musa al-Kâzım

Oniki İmamcı Şiilerin yedinci İmamı, Kazım (sabırlı, dayanıklı) olarak bilinen Abu'l-Hasan Musa ibn Cafer idi. O 745 yılında (bazı hesaplara göre 737 veya 746'da), Mekke ile Medine arasında yol üzerinde doğdu, Hamida adında bir Berberi cariye idi. Babasının ölümü sırasında yirmi yaşlarındaydı.

İmamlığının ilk yılları, İmamlığa ardıl olma üzerindeki tartışmayla ilgili bulunuyor. Cafer Sadık'ın yandaşlarının çoğunun, İmamlığa halef olarak, anası dördüncü İmam Zeynelabidin'in torununun kızı olan büyük oğlu İsmail'i beklemekte olduğu görülüyordu. Sonra İsmail babasının sağlığında öldü ve Musa'nın yandaşları Cafer Sadık'ın onu kendisine halef tayin etmesini talebettiler, fakat Şia arasında bazı karışıklıklar çıktı.

Gerçi daha sonraki kuşaklar için, o dönemde ayrılan en önemli grubun İmamlığın İsmail'den oğlu Muhammed'e geçtiğini inananlar (İsmaililer) oldu, ama Musa'nın Cafer'in hayattaki büyük oğlu Abdullah al-Aftab'ın ardıllık iddiasına(karşı) en güçlü biçimde meydan okuduğu gelen bilgilerden görülecektir. Cafer Sadık'ın çok sayıda etkili yandaşının önce Abdullah al-Aftab'a bağlıyken, sonra biyatlarını-ikrarlarının Musa'ya yapmış oldukları kayıtlara geçmiştir.

Yaşamının hemen tamamı boyunca Musa, Abbasi halifelerinden gelen tacizler ve düşmanlıkla yüzyüze kaldı. Musa Kazım'ın İmamlığının on yılını geçirdiği halife Mansur döneminde muhalefet çok yoğun değildi, fakat daha sonra halife Mehdi ile geçen on yılda (sıkıntılar) arttı. Medine'ye, Musa'dan ayrılma hainliliği işaretlerini gözetlemek için casuslar yerleştirildi. Musa bu dönemde en az bir kere tutuklanıp Bagdad'a getirildi ve bir süre için hapsedildi.

Bununla birlikte halife Harun al-Raşid döneminde Alevilerin-Ali soyluların koğuşturmaya uğratılması doruğa ulaştı.Bu Halifenin yüzlerce Aleviyi öldürmiüş olduğu bilinmektedir. O da bir fırsatta Musa'yı

yakalatıp Bagdad'a getirtti. Musa Kâzım'ı öldürtmeye karar veren Halife, söylendiğine göre, gördüğü bir rüya sonucunda onu serbest bıraktı.

Musa'nın yaşamının son yarısında, İmamlığının başlarında kendisinden kopan Şiilerin çoğu yeniden ona döndüler. Mısır'da ve Batı Afrika'da önemli merkezler kuruldu ve yeni tarafdarlar kazanıldı.

Daha sonra Musa'nın öldürülmesiyle sonuçlanan tutuklanmasının nedeninin, Barmaki ailesinden vezir Yahya İbn Halid'le birlikte Harun Raşid'in planı sonucu olduğu söylenir. Harun oğlu ve mirascısı Amin'i Cafer İbn Muhammed'in sorumluluğu altına verdiği zaman Yahya, Harun ölünce Barmaki ailesinin nüfuzunun sona ereceği yönünde büyük korku geliştirdi ve böylece o Cafer İbn Muhammed aleyhinde planlar yapmaya başladı. Cafer, Musa Kâzım'ın İmamlığına inanan gizli bir Şii idi. Bunun nedenle Yahya, Cafer'in gerçek halef olduğuna inandığı ve ona Hum gönderdiği hakkında haberlerle Harun'u kışkırtmaya başladı. Bu raporlar kıskançlık öfkesini yükseltmeye kurguluydu ve kolayca Halife etkilendi. Musa Kâzım'ın kandırılan bir akrabasının, İmamın nüfuzu ve İmparatorluğun her yanından nasıl para geldiği hakkında daha fazla kanıt ve bilgi verince o sona gelindi.

Harun Raşid 793'yılında Hac ziyaretine geldiğinde, Musa Kâzım'ın tutuklanması için emir Verdi ve önce Basra'ya arkasından da Bagdad'a gönderdi. Musa burada hapse atıldı ve 799 yılında hapiste zehirlenerek öldürüldü. Yukarıda anlatıldığı gibi yedinci İmam Musa Kazım'ın ölümüne inanmayan ve onun Mehdi olarak geri döneceğine inanan Şii grupları oluşmıştu. Harun Raşid bir genel gösteri yaptırarak İmamın cesedini tabut içinde Bagdad sokaklarında dolaştırdı. Aslında Halife'nin amacı Musa Kazım'ın vücudunda herhangi bir iz olmadığını, şiddete işkenceye uğramadığını, yani normal ölüm olduğunu halka inandırmaktı.

Musa al-Kazim ve torunu 9. İmam Muhammed at-Taki 'nin biraradaki türbelerini bulunduğu ve Kazımeyn (iki Kazım) adını taşıyan Bagdad'ın bir kenar mahallesi oldu. Buyid hanedanı döneminden beri mezarlık alanında bir türbe durmaktaydı. Şimdiki muazzam türbe İlk Safevi Şahı İsmail tarafından 16.yüzyılın başlarında yaptırıldı. Kubbesinin altınla kaplatılması ise, 1796 yılında yine İran Şahlarından, Kacar sülalesinin ilk Şahı Agha Muhammad tarafından gerçekleştirildi. 1850'lerde Nasiru'd-Din Şah kubbeyi yeniden altın plakalarla kaplattı.[74]

---

[74] Şii Web sitesinden türkçeleştirdiğimiz bu kısa açıklama, M. Momen, *An Introduction to Shii Islam* (1985) kitabından özetlenmiştir..

İmam İsmail İbn Cafer'in Ölümü

Anlatımımızın sırasına yeniden dönersek, İsmail'in en fazla Salamia'da yaşadığı, tarihsel izlerinin tetkikinden anlaşılır. Sonra Damascus'a (Şam) taşındı. Halife Mansur (754-775) onun bulunduğu yeri öğrendi ve valisine onu yakalaması için emir gönderdi. Fakat İsmail, Damascus'tan yeniden Basra'ya doğru yola çıkmıştı. İsmail'in Basra'daki varlığı halk tarafından 769'da farkedildi. "*Tarih-i Cihanguşa*"ya göre,

> "kötürümün-felçlinin biri ondan yardım diledi. İsmail ona eliyle dokundu ve adam ayağa kalkıp onun yanındakilerinin arasına katıldı. Yine İsmail gözleri görmeyen birine de dua etti adam ışığa kavuştu".

İmam İsmail yaşamının en büyük bölümünün geçtiği Salami'ada, İmamlık makamını oğlu Muhammed'e vasiyet ettikten sonra hakka yürüdü. Hatim bin İmran bin Zuhra (d. 498/1104) tarafından yazılmış "*al-Usul wa'l Ahkâm*"da şöyle geçiyor:

> "İsmail heryana *dai*lerini gönderdi ve kendisinden önceki bütün İmamların geleneğine göre kendi adına ikrarın (andın) ona (Muhammed'e) yapılmasını buyurdu. Ölümü yaklaşınca, büyük bir olgunluk gösteren oğlu Muhammed'i yerine ardıl olarak atadı".

Artık değerini yitirmiş, ölmüş olan bir gelenek İsmail'in dünyadan göçüşünü 762 yılında gösterirken , "*Dustur al-Munajjimin*" (yazılışı 1056) olayı 769'a koyar. İsmaili geleneğine göre ise İsmail 775 yılında öldü ve Salamia'da toprağa verildi. Muhammed'den başka onun Ali adında bir oğlu ve Fatıma adını taşıyan bir kızı vardı.

Al-Mubarak ve Mubarakiler

Ayrıca İmam İsmail'in, bazı durumlarda hayatını korumak için al-Mubarak takma adını kulladığı bilinmektedir. Al-Mubarak aslında İsmail'in Medine'deki kölesinin adıydı ve o bir *dai* güç ve yetkisine sahipti. Onun hakkında fazla bilgi yoktur.

Bu kişi Hicaz'dan gelmiş ve *mukarmat* olarak tanınan Arap yazı stilinde bir uzmanmış. Ancak bütün olasılıklar al-Mubarak'in İsmail'in de sıfatı olduğunu gösteriyor. Al-Mubarak adının İsmail'e uygun görülmüş olmasına ilişkin daha fazla kanıt artık aydınlığa çıkmış bulunuyor ve

W.İvanow'un hipotezi bundan güçlü destek almaktadır. İvanow, konuyla ilgili şunları söyler:

> "al-Mubarak ile ilgili olarak öylesine kuşku götürmez ve açıklığa tanık oldum ki.. Onun gerçekten İsmail bin Cafer'in takma adı olduğu olayına, Abu Yaqub as-Sijistani tarafından yazılmış "*Sullamu'n-Najjat* "(s. 111) erken bâtınilik yapıtında en az dört farklı paragrafta açıklama getirilir."[75]

Yine Abu Yaqub as-Sijistani'nin "*Ithbat al-Nubuwwat*" adlı bir diğer kitabına da bakılırsa bu doğrulanabilir.[76] Farhad Daftary de bir makalesinde, "şimdi kanıtlanmıştır ki, Mubarak (kutsal, kutsanmış) sözcüğü, İsmail'in kendi sıfatı idi ve müridleri tarafından ona böyle çağrılırdı"diye yazmaktadır. [77]

Bu nedenle, İsmail'i izleyen bir diğer küçük grup *Mubarakiler* olarak tanına geldi. Fatımi İmamı al-Mahdi, 921 yılından sonra, Yemen yoluyla, Cafer bin al- Mansur al-Yamann'ın kitabında da yayınlanan bir mektup göndermişti.[78] Onun içinde al-Mahdi de, Cafer Sadık'dan inen İmamların gerçek daveti yeniden canlandırmayı arzu ettikleri ve münafıkları (ikiyüzlülerin) ihanetinden çekindiklerini; bunun için kendi isimlerinden çok başka isimleri taşıdıkları ve onları kendileri için, *hüccet* (kanıt) makamlarını belirten bâtıni-gizli isimler kullandıklarını ve kendilerini Mubarak, Maymun ve Said – ki çünkü bu isimler iyiye, iyiliğe işarettir- olarak adlandırdıklarını açıklamaktaydı.

Mubarakiyya ve *Hattabiyya* deyimleri işte bunun için, İsmaili izleyenlerin bölgesel kimlikleri kadar, İsmailizmin doğuşunun özgün adlarıydı; onlar tamamıyla İmam Muhammed bin İsmail'in zamanında İsmaililiğin ana katlarına karışmışlardı.

Onun hükmünden sonuç çıkaran al-Mutavakkil (1137/1170), "*Kitab Haqa'iq al-Marif"* kitabından, Bernard Lewis'in eserine aktardığı şu cümle yeralmaktadır:

> "İsmaililik, Mubaraki ve Hattabilik'tir; diğer söyleyişle, Hattabilik ve Mubarakilik İsmaililiktir." **[79]**

IV

[75] *The Alleged Founder of Ismailism*, Bombay, 1946, s. 108-112.
[76] Arif Tamir yayını, Beirut, 1966, p. 190
[77] "*A Major Schism in the Early Ismaili Movement*" Studia Islamica, Paris, LXXVII, 1993, s. 127.
[78] *al-Fara'id wa Hudud ad-Din*, s. 13-19
[79] *The Origins of Ismailism*,London, 1940, s. 35.

İmam Cafer Sadık’tan Torunu Abu Abdullah Muhammed’e Bâtınilikde Kurumlaşma ve Gelişmeler

İlk Büyük *Hicab* ve Kuramcı Maymun al-Kaddah

Maymun al-Kaddah İran’ın Ahvaz kentinde doğdu. Mahzumi kabilesine mesup olan al-Kaddah İmam Muhammed Bakır ve Cafer Sadık’ın mevlasıydı (İran asıllı hizmetlisi). Takma adı “*al-kaddah*”, genellikle “göz hekimi” anlamınnda alınmışsa da, çok kuşkulu gözükmektedir. Sözcüğün eski bir Arap oyunu ya da oklar yardımıyla fal açarak gelecekten haber verme biçimine verilmiş ad olan “*al-kıdah*” ile bağlantılıdır. Tusi (ö.1068), Maymun al-Kaddah’ı işleyen “*Tahdhibul Ahkâm*”ında sözcüğün anlamını “*yabra’ul kıdah*” (kıdah oyunu) uygulayan kimse olarak açıklar. Demekki o, okların yardımıyla fala bakmada uzman biriydi.

Maymun al-Kaddah cezbeli (riyazatçı, münzevi) yaşama düşkün sofu biriydi. Yakın dostluğu ve bağlılığından ötürü, gizli İsmaili *dava*’yı harekete geçirme ya da canlandırma görevi için o seçildi. İsmaili *dava*’nın konuşulmasının ilk mimarı oldu. Maymun al-Kaddah’ın etkinliklerinin, İranlı olmasından dolayı Araplar tarafından abartılmış olduğu görülmektedir. Arap düşmanlarının aşağılamaları nedeniyle, onun ve oğlu Abdullah’ın (bin Maymun) İslam kurallarına karşı oldukları ve onu yıpratmayı planladıkları gibi temelsiz propaganda ile hüküm çıkartılmış olabilir. Aynı nedenden dolayı da İsmailizmin tipik İranlı inancı olduğu yayılmış olabilir. İşte bunun için Silvester de Sacy (1758-1638) kitabında, [80] İsmaili öğretisi tipik İran kökenli olduğu biçiminnde garip bir yargı vermeye eğilimlidir. Daha sonra E.G. Browne da, aynı görüşü ilerletmiş görülmekte.[81] Arap propagandasının etkisinde kalmış olan oryantalistler (doğubilimciler) İsmailizmin İran kökenli olduğu kuramını kabul ettiler. Ama bu W. Montgomery Watt tarafından yalanlanmıştır. [82] Bu fikir diğer bilginleri, İsmaililiğin sadece anti-Arap hareketi değil, fakat daha çok İslam karşıtı devrim olduğunu kuramsalllıştırmaya götürdü; oysa en son araştırmalar, bu gibi zemini olmayan propagandayı kuraldışı buldular. Kur’an’ın mecazi-simgesel, yani bâtınî yorumu (tavil), bütün yaşam yolları hakkında dinsel felsefeyi geliştirmeye giriştiği için halk arasında değer kazanmış bir olaydı. İsmaili *dai*leri cahiller ve çıkarcılar elinde kirlenmiş İslam Şeriatını temizleyip saflaştırdılar. Maymun al-Kaddah ve oğlunun *tavil* etkinlikleri aracılığıyla

---

[80] *Expose de la Religion des Druzes*, Paris,1838, s. 31.
[81] *A literary History of Persia*, New york , 1902, 1st, s.405.
[82] *İslamic Philosophy and Theology*, Edinburgh, 1985, s.126.

kirlenmiş kuralların temizlenmesi ve süzülmesine, şiddetle karşı çıkıldı ve temelde felsefi yaklaşımlara karşı olan Araplar tarafından yanlış algılanıp yorumlandı. Arap tarihçilerin çoğu Maymun al-Kaddah'ı, İsmaili hareketini yaratarak, onu içten yıkmayı planlayan bir İslam düşmanı olarak düşünmeyi seçtiler. Bunu, İslami kılık içinde Zerdüştlük ve Manicilik öğretilerini sunma biçiminde bir yöntemle kuramlar geliştirerek yaptığını düşünüyorlardı.

Bu tarihçiler, Maymun al-Kaddah'ın çok yoksul ve hiçbirşeyi olmadığı; İslamı hakir gördüğü ve Araplardan şiddetle nefret ettiğini anlatmaktadırlar. Bu tarihçilere göre al-Kaddah ve yandaşları, insanlara herşey sağlayabilecek olan gizli örgüt fikri tasarladılar. Böyle bir gizli örgüt, en güçlü tutkular üzerinde oynayarak ve insan doğasının içsel zayıflıklarını ayartarak ve o zamanki mevcut Abbasi rejimini devirecek gizli bir fesad düzenlemesi içinde herçeşit tanımlamayla ilgili memnun olmayanları başkaldırmaya hazırlamalıydı. Bütün bunlar ortodoks Müslümanların gözlerinde İsmailileri itibardan düşürmek için hesaplanmış bir amaca düzeylenmiş hayali iddialardır. [83]

De Goeje, R. A. Nicholson vb.gibi yetenekli bir çok doğubilimciler önyargılı tarihçilerden bu hikayeyi alarak hatayı sürdürdüler. Oysa dönemin yönetici ve yazarları tamamıyla bilgisizliklerini açığa vurup, İsmaili *Dai*lerinin İslamı çökertmek için kullandıkları araç olduğu propagandası yaparak felsefeyi resmen yasaklamışlardı. Syed Abid Ali Abid, "*Political Theory of the Shiites*"inde,

> "Doğubilimciler, - Ata Malik Cuveyni'nin *Tarih-i Jhangusha (Tarihi Cihangüşa)* kitabının editörü İranlı bilgin Muhammed Kazvini gibi böyle geniş bilgi sahibinin bile hayır demesine rağmen-, ortodoks Şiilerin düşmanca yorumları olan parlak Abbasi propagandasıyla yönlendirildiler. İsmailîlere karşıt olanların aldatıcı tartışmalarını, Maymun ve oğlu Abdullah'ın İslam

[83] İsmaili Web site'sindeki yazılar ortodoks İsmaililer tarafından hazırlandığı için, Arap tarihçilerinin küfür gibi kullandıkları Zerdüşt ve Manici ögeleri, kabul etmek istemiyorlar. Ayrıca İsmailiğin çıkışı ve gelişiminin toplumsal devrimci yanını bile yadsımaktan geri kalmıyorlar. Ne yazıkki bu tutum, İsmailîlere karşı düşmanca davranmış ve hertürlü karalamayı yapmış o dönemlerin Arap tarihçileri kadar sakıncalıdır. Bir kısmı göz ve kulak tanıklığı yapmış olan bu İslam heresiograflarının yapıtlarındaki doğruları ve yanlışları bilimsel yöntemlerle iyi analiz etmek gerekir. Ortodoks Şii İsmaili gözüyle doğrular ve yanlışların ayrıştırılması olası değildir. Benjamin Walker'ın baba ile oğulu birbirine karıştırmış olmasına rağmen, "doğuştan Zerdüşt olan (Abdullah ibn ??)Maymun el-Kaddah Suriye'de otururken Paulikian gnostiğinin etkisi altında kaldı. Onun izleyicileri Kuran'a, gizli anlamları olan ve bu özelliğinin yorumda dikkate değer boyutlara ulaşmaya izin verdiği bir metin gibi bakan Batıniliği biçimlendirdiler. Bu öğretilerin birçoğu Mısır Fatımileri tarafından benimsendi (*Foundations of Islam, the Making a World Faith, Great Britain*, 1998, s. 308) biçiminde tanımlaması yerindedir.

> kurallarına muhalif oldukları ya da Araplara (duydukları) nefretten esinlendikleri düşüncesi içinde değerlendirdiler.”[84]

J. J. Saunders dahi kuşkularını bu kapsam içinde ilerletti.[85]

Maymun al-Kaddah, görevi gerçek İmamı düşmanlarından gizleyip korumak, perdelemek olan *hicab* (örtü) makamını yarattı; böylece İmam İsmail ve oğlu Muhammed’in *hicab*’ı oldu. W. İvanow’a göre; “*hicab* fikri ya da makamının görevi, bu şekilde, İmamlık makamının gerçek sahibini koruma altına alarak, İmamlık yapıyormuş gibi görünmekti.” [86]

Fatımi öncesi dönemdeki *hicab*’ın görevleri, *huccet*’inkiyle aynı olduğu bilinmeli. En fazla *hicab*’a güvenildi, denendi, bağlanıldı ve gizlenmiş olan İmam adına bağlılık andı kabul ederek; sıradan halka İmam gibi görünen, görünüşte yüksek dinsel otorite tarafından atanmış en güvenilir bir makam oldu.
Louis Massignon tarafından zikredilmiş Jawbari’nin “*Keşfü’l Esrar*”ına göre, arkasında iki oğul Aban ve Abdullah’ı bırakarak 825’te öldü.

De Lacy O’Lary kitabında,

> “Cafer Sadık tarafından oğlu İsmail’e vasiyet yoluyla bırakılmış gizemli gerçek bilim, sadece İsmaililer’e miras kalmıştır”diyor.[87]

W. Ivanow ise şunları yazıyor:

> “İşte bunun için İsmailin halefleri, İmam Cafer’in mirası, yani onun bâtınî kuramları ve felsefesinin bir başka görünüşüne daha fazla dikkat göstermeye zorunluğu duydular. Bu, İsmailizmin gelişiminin ileri aşamasında sınırını buldu. Evrimini tamamlarken, İslami özden kesinlikle vazgeçmeden, zamanın felsefe ve yaşam anlayışıyla uzlaşmak gerektiğini anlamışlardı.” [88]

IV

İmam Cafer Sadık’tan Torunu Abu Abdullah Muhammed’e Bâtınilikde Kurumlaşma ve Gelişmeler

İlk Büyük *Hicab* ve Kuramcı Maymun al-Kaddah

---

[84] Krş. “*A history of Muslim Philosophy*” ed. by M.M. Sharif, Germany, 1963, 1st. vol., s. 740.
[85] Bkz. *A History of Medieval Islam,* London, 1965, s.128.
[86] W.İvanow, *The Rise of the Fatimids,* Calcutta, 1942, s. 56
[87] *Short History of the Fatımid Hilafat,* London, 1923, s.25.
[88] *Ismailis and Qarmatians,* (JBBRAS, Bombay, 1940, s. 59.

Kabul edildiği üzere, Muhammed bin İsmail Medine'den ayrıldıktan sonra, Maymun al Kaddah'ın eşliğinde yolunu Suriye ve İran'a doğru yöneltmiştir. Abbasilerin sert ve keskin düşmanlığı günden güne yoğunlaşarak büyüyordu. Tutuklanması ya da vesayet altına alınması maksadıyla düşmanlar ona karşı bazı şiddet ölçülerine başvurunca, Muhammed, tanınmaktan kaçınmak için Maymu al-Kaddah adını üstlendi. Bu nedenle Maymun al-Kaddah adı aynı zamanda (bir dönem boyunca) iki karakteriyle kullanılmaya başladı. Öyle bir karar verilmiş ya da çözüm getirilmişti ki, eğer İmam'ın gerçek kimliğinin izi sürülürse, Maymun al-Kaddah, İmamlık çizgisini (neslini) yok edilmekten korumak amacıyla kendi hayatını Muhammed bin İsmail olarak kurban etmek için öne çıkacaktı.

Bu andan itibaren Muhammad bin İsmail kendi kimliğini gizlemek için Maymun al-Kaddah lakabını kullandı. Gerçekte Maymun al-Kaddah'ın Abdullah (ö.874) adında bir oğlu vardı. Aynı zamanda Muhammed'in de, al-Wafi Ahmed lakabıyla bilinen Abdullah (ö.828) adlı bir oğlu vardı.

Zamanın geçmesiyle Muhammed, oturduğu yerlerde Maymun al-Kaddah olarak tanındı. Öbür yandan Maymun al-Kaddah, İsmailizmin propagandası yaptığı bölgelerde Muhammed bin İsmail gibi muamele görüyordu. Sonuçta Maymun al- Kaddah'ın oğlu da İmam'ın Kaddah sıfatını kullandığı bölgelerde Muhammed'in oğlu Abdullah oldu.

Bunudan dolayı bir yandan, Abdullah al-Vafi Ahmet'in Maymun al-Kaddah'ın oğlu, öbür yandan Kaddah'ın oğlunun Muhammed'in gerçek oğlu Abdullah olduğun dair bir düzenleme hikâyesi ortaya atıldı. Daha sonra bu anti-Fatimi propagandacıları için bir araç oldu. Muhammed oğlu Abdullah al-Vafi Ahmed'in yerine, Abdullah İbn Maymun'u İmamlar silsilesine katmak ve onu bozmak için özellikle İbn Razzam (bunu yaptı). Bu Kaddah teorisi olarak bilinir ve bu, 1010 yılında, Fatımi soyunu kötülemek, değerden düşürmek için Abbasiler'in son silahı oldu.

Bu olaylardan dolayı İsmaili İmamlar gizli dönemlerde bir veya daha fazla *dai*'lerin sıfatlarını kendileri üstlenmişti. Bu Fatımi İmam al-Muizz'in (953-975), 965'de yazıp, Sind'deki Jaylam bin Shayban adlı *dai*'sine gönderdiği bir mektubunda kesinlikle belirtilmiştir. Bu önemli mektup, İdris İmaduddin'in (ö.1468) de iyi biçimde günümüze kadar korunmuş bulunuyor. Mektupta şunları okumaktayız:

> "Bu insanlar Muhammed bin İsmail('in ölümü) ile (İmamlık dönemini) keyfi olarak sınırlamışlar; O (Muhammed) öldüğü zaman, onun hakkında, babasına ilişkin söylenenlerin hepsini söylediler. Onlar, Muhammed'in İmamlığı kendi oğlu olmayan

birine layık gördüğünü ve halefinin (ardılının) de benzer biçimde onun haleflerine İmamlığı verdiğini bile düşündüler ki bunların sayısı yediye ulaştı. Sözde İmamlardan birincisinin Abdullah bin Maymun al-Kaddah olduğunu ileri sürdüler. Bütün bunlar, ondan (Muhammed bin İsmail'den) sonra İmam olmadığı ve onu izleyen-ardıllarının sıradan kişiler olduğu söylemlerini kanıtlamak maksadıyla vazedildi. Böylece onlar, Kuran'da (47, 27) verilen buyruğuna ('…ve biz ondan sonra (ebedi) kalacak bir vaadde bulunduk') karşı gelerek, Tanrının (İmamlar çizgisinin) süreceği, izlenmesi istemini yoksaydılar. Bunun sebebi açıklama ister: Muhammed bin İsmail namına vazetme-konuşma yayılınca, Abbasi gasıpçıları-tiranları onu , haklarını talep edilen kişiyi yakalamaya çalıştılar. İşte bunun için (o ve diğer) İmamlar gizlenmeye girdiler. *Dai*leri kendilerine, takiye ilkesine uygun olarak mecazi anlamda isimler verirlerdi ki bu isimler onların sahiboldukların ve onlara yakışıyor-uygun geliyorsa onları ima ediyordu. Örneğin, onlar Muhammed bin İsmail'in oğlu İmamı Abdullah diye çağırırlardı ve bu doğruydu. Maymun al-Kaddah'ın oğlu olmasına gelince, onun Maymun'un *nakibat* (vekillik) oğlu olduğu da doğruydu; 'Tanrısal aklın ışığını (nurunu) parlatan', 'rehberlik-yolgöstericilik kıvılcımları çaktıran' (çakmak taşı) al-Kaddah'ın, 'işlerindeki başarısı mükemmel bir biçimde kutsanmış' bir kişinin *nakibat* oğluydu."

"Benzer mecazi-tevilsöylemleri, ondan sonra diğer İmamlara da, onların kendi *dai*lerine vermiş olduğu talimat ve buyrultularda uygulandı. Bu tür mecazi söylemler, onların gerçek çağrışımları, yani ima edilenler hakkında hiçbirşey bilmeyenlere ulaştığı ve onları sadece sözcük anlamıyla aldıkları zaman, yukarıda açıkladığımız gibi, hataya düştüler ve arkasından doğru yoldan saparak başka yanlışlar yaptılar. Fakat eğer onlar, İmamların çevresinde toplanıp birleşerek, Tanrının kendilerne yapmalarını emrettiği şeyleri yapmış olsalardı, kendilerinden gizlenenlerin kim olduklarını kesin olarak başka türlü bileceklerdi, tıpkı şimdi tanıyıp bildiğiniz gibi."

"Kendisine yol gösterecek kimsesi ya da elinde bir değneği olmayan kör, onu hiç kimsenin kurtaramıyacağı çukurun-uçurumun dibine düşer. Kendini beğenmiş kibirli kimse günahın ve yanlışın içine düşer. ÖyleyseTanrının insanı yalnız-kendibaşına bıraktığını düşünmekten sakınınız. Hayır, O insanları bir an için bile yalnız bırakmaz, ama Peygamberin soyundan gelen bir İmamı

> tanımıyanları terkeder... İmamlar da kendi makamlarına ancak İmamlıkla ilgili tanrısal buyruklarla gelebilirler...” [89]

Buna ek olarak, Hatim bin İmran bin Zuhra (ö. 498/1104) “*al-Usul wa'l-Ahkam*” kitabında

> “*dai*ler diye yazıyor; kendi isimlerini İmamlar için, onları takipten korumak maksadıyla takma ad (lakab) kullanıyorlardı; bazı kişiler bununla, böyle bir makama Muhammed bin İsmail’in oğlunun Abdullah bin Maymun al-Kaddah olduğunu söyleyerek yanlış yönlendirildiler.”

Arif Tamir’e göre,

> “Muhammad bin İsmail doğudan geldi ve eylemlerini merkezlerinin bulunduğu Suriye’de Palmyra kentine yerleşerek sürdürdü; kendi kendisine Maymun al-Kaddah adını verdi.” [90]

Syed Abid Ali Abid “*Political Theory of the Shiites*” kitabında ,

> “gerçekten de, en son araştırmanın herhangi bir kuşkunun ötesinde saptamış olduğu gibi Maymun al-Kaddah, İmam Muhammed yeraltına gizlendiği zaman, kullandığı isimdi. Başka bir ifadeyle, gizlilik dönemi süresince onun sırdaşlığında-(güvenlik çevresinde) bulunanlar İmam Muhammed’i Maymun olarak tanıdılar”demektedir.[91]

Husayn al-Hamdani (1901-1962) ise yapıtında şunları yazıyor:

> “Söylenenlere-beyanlara göre, bir yerde yerleşik bir hayat yaşamayan ve yaşayamayan Muhammad b. Ismail, onun bu göçebeliği süresince Maymun al-Kaddah adını kullanarak yeraltına indiği çok büyük olasılıkır.”[92]

İsmail oğlu Muhammed , ceddinin oturduğu Medine’ye veda etmeden önce, bütün bölgelerden onları çağırıp, *dai*leriyle gizli bir toplantı yaptı. Halife Harun ar-Raşid gizli toplantıyı , Muhammad bin İsmail’i Medine’de tutuklamaya karar verdi. Bu arada, Harun ar-Raşid’in karısı ve İmam’ın gizli müridi olan Zubeyde, Halifenin planını haber vermek için, Medine’deki İmama güvendiği bir kölesini göndermeyi başardı. Böylece

---

[89] *Uyun’l Ahbar*, Vol. 5.
[90] “*al-Qaramita*”, s. 87
[91] Krş. *A History of Muslim Philosophy*, M.M. Sharif yayını, Germany, 1963, 1st. vol., s. 740.
[92] *On the Genealogy of Fatimid Caliphs*, Cairo, 1958, s. 18.

Muhammed bin İsmail derhal yaya olarak Medine'den ayrılmak zorunda kaldı.

Bununla birlikte gelenek Muhammed'in ilkönce güney Irak'a gittiği ve orada (peçeli-nikaplı adam) *al-makdum* sıfatını kullandığını söyler; oradan da kılık değiştirerek bir sure için oturduğu Nişabur'a gider.

Nişapur Horasan'ın enbüyük dört kentinden biriydi. Muhammed oradan sonra, Tahran'dan yaklaşık 15 mil (26-27km.) uzaklıkta olan Media'ki Rey (eski Ragha) kentine doğru ilerledi. Rey, çöl ve dağlar arasında uzanan verimli bir bölge içinde kurulmuştur. Abbasiler onu yeniden inşa etti ve bir hendekle çevresini çepeçevre çevirdi. Harun al-Raşid Rey'de doğmuştu ve sık sık doğduğu kenti keyifle anımsardı. 810 yılında halife Mamun'un generalı Tahir bin Hussain, kardeşi Amin'in birliklerini Rey yakınında yenerek bir zafer kazanmıştır.

İmam Muhammed İbn İsmail'in Kısa Yaşam Öyküsü

Lakabı aş-Şakir olan Abu Abdullah Muhammad, 740 yılında Medine'de doğdu. Yaşamının ilk 24 yılını dedesi Cafer Sadık ile, 10 yılını da kendi ailesiyle Medine'de geçirdi. Ayrıca Medine'de yaşadığı bu uzun süre hep sessiz(samit) kaldı.Çok büyük olasılıkla o, dedesinin ölümünden (765) az bir süre sonra Medine'yi terketti.

Abbasi halifesi Mansur da 775'de öldü ve oğlu Mehdi yerine geçti. Ignaz Goldhziher'e göre al-Mahdi, " bir hadis üreticisi olan İbn Adi'ye bir liste hazırlattı". [93] 10 yıllık halifelikten sonra o ölünce (785) yerini oğlu Hadi aldı. Ertesi yıl Hadi öldü ve yerine geçen kardeşi Harun ar-Raşid 809 yılına kadar 23 yıl halifelik yaptı. Onu da oğlu Amin (809-813) izledi.

Abbasilerin İsmaili İmamlarına karşı düşmanca muhalefeti şiddeti artırılarak sürdürüldü. Abul Faraj Ispahani şunları yazmaktadır:

> "Harun ar-Raşid şairlerinden, kendi üzerine yazdıkları övgüleri, Ali evlatlarının isteklerinin reddiyesi ve onlara karşı saldırılarla birleştirilmesini istedi…" Ayrıca "Harun ar-Raşid, peygamberlere yapılan övgülerle kendisini onurlandırılmasını da emretmişti; yapılanı beğenmedi ve reddetti." [94]

Muhammed bin İsmail'i tanımlayan en eski bilgi Tabari'de (3rd vol., s. 2218) bulunur; ayrıca İsmaili kaynaklarından "*Uyun'l-Ahbar*'ın (1438) 4. Cildinde bir özet vardır. Buna göre Muhammed bin İsmail Medine'de

---

[93] I. Goldhziher, "*Muslim Studies*", London, 1971, 2nd vol., s. 106.
[94] *al-Aghani*", 12th vol., s. 17-18.

otururken, İsmailizmi yaymak için sadece *dai*lerini gönderdiği yer değil aynı zamanda zarar görmeden yaşayabilmesi için sığınacak bir ülke aramaktaydı. Harun ar-Raşid ondan bazı haberler alınca, polislerini kendisini tutuklamaya ve İmamı sarayına getirmeleri için gönderdi. Halifenin adamları emirleri uygulamak için eve geldiklerinde, Muhammed bin İsmail, evini içinde yaptırdığı yeraltı geçidine girdi ve onlar ayrılıncaya kadar orada gizlendi. Araştırma kesilince, iki oğlunun arkada bırakarak seyahatına başladı. Bulunduğu yerlerde onun sakladığı sır sıkı bir biçimde korunuyordu ve sadece özel ayrıcalıklı birkaç kişinin onun sırrından haberi vardı ve onlar da sır saklama üzerinde en keskin biçimde yeminliydiler.

Bundan önce, *nass* değişimi kuramı uydurma zemini üzerinde Abbasiler tarafından İmam olarak sahneye Musa Kazım'ın çıkarıldığı tartışılmıştı. Abbasiler, İsmail için yoğun bir araştırma ağı kurmuştu, çünkü onlar Musa Kazım'ın gerçek ardıl (halef) olmadığının iyi farkındaydılar, o da çok geçmeden başka türlü izlenip ortadan kaldırılacaktı. Bununla birlikte Abbasiler İsmail'in ve oğlu Muhammed'in izini bulamadılar. Diğer taraftan ise, Musa Kazım'a gerçek İmam olarak bağlanıldığı yer olan Medine'de, onun istediğinin tersi bir uygulama ilan ettiler. Sonunda Harun ar-Raşid zamanında Musa Kazım 793'te tutuklandı ve 799'da hapiste zehirletilarak öldürüldü

Muhammed bin İsmail ve Harun ar-Raşid'in karısı Zubeyde

İsmaili inancına bağlıların çoğu, gözlenme ve takip dönemlerinde, takiye yapmalarından ötürü tanınmaları zordu. Fakat, İsmaili *dai*ler onların, daha sonraki İsmaili yetkilileri için bilgi ve haberleşme kaynakları olarak çok iyi kayıtlarını tuttular. Bu gizli müridler arasında, Harun Raşid'in Zubeyde adındaki karısı önemli bir yer tutar. O, Abbasi Halifesi Mansur'un büyük oğlu Cafer'in kızıydı. Annesi ise, Harun Raşid'in annesinin kızkardeşi, yani teyzesi Haizuran'ın kızı Salsal'dı. Böylece aynı zamanda Harun Raşid'in kuzeni olan Zubeyde, gizlice İsmaili bâtınî yoluna girmişti. Harun Raşid ile evliliği 781 yılına rastlar. Zubeyde yaşamının ortalarında kendine, çevresi çok büyük bir bahçeyle çevrili bir saray yaptırdı. İmparatorluğun her yanında sahipolduğu mülklerini yönetmek içi çok geniş katip ve ajan-memur kadrosu kullanıyordu. Ayrıca sulama ve kanalizasyon kanalları kazma projeleri üstlendi. O hacı sayısın artıraracak yeterli su sağlamak için Mekke'de uyguladığı geniş mühendislik çalışmalarıyla da tanınmıştı. Onun projelerinin en büyüklerinden biri Kufe'den Mekke ve Medine'ye 900 millik çölü aşan hac yolunu onararak rahat kullanılır hale getirmesiydi. Kufe'nin güneyindeki bu yol hala *Darb-ı Zubaida* diye anılır. Zubeyde Harun

Raşid'den 32 yıl sonra 841'de öldü. Onun 781'de evlenmeden önce İsmaili inancını savunduğu ve koruduğu, Harun Raşid'in (takip) kararlarını kendi güvendiği ajanları aracılığıyla önceden İmam Muhammed bin İsmail'e haber verdiği bilinmektedir.

"Zahru'l-ma'ani "ye göre,

> "Muhammed bâtıni öğretileri açıklayan dinsel bilgileri yaymış ve büyük gizi sadece seçilmiş kimseye açmıştır; öyleki bunların çoğu, herhangi bir İmam tarafından asla ifşa edilmemişti".

Bazı kaynaklar, Abul Hattab ve yandaşlarının Kufe'de katledilmesinden sonra geride kalanların al-Mubarekilere (İsmaililere) katıldıkları ve bu birlikten bir grubun ise Muhammed bin İsmail'in son İmam olduğu ve onun asla ölmediğine, *Mehdi* ya da *Kaim* olarak geri döneceğine inandıklarını anlatmaktadır. Ayrıca daha sonra Karmatilerin öncülleri, Muhammed bin İsmail'in ölümünü reddeden bu grup olmuştur. Ama İsmailizmin asıl sadık kolu, Muhammed bin İsmail'in soyundan gelen İmamlığı izlediler.

Muhammed bin İsmail dönemi İslam'da erken Sufizmin gelişmesini de gördü. İncelediğimiz dönem içinde Hasan al-Basri (ö. 728), İbrahim bin Edhem (ö. 776), Abu Hashim Kufi (ö. 775-6), Rabia al-Basri (d.801), Shakik al-Balhi (ö. 810) gibi tanınmış ve büyük yetenek sahibi sufiler yetişmiştir.

İmam Muhammed Bin İsmail ve Rey Valisi İshak bin al-Abbas

Rey valisi İshak bin al-Abbas al-Farsi, gizli olarak İsmaili inancına bağlıydı. Muhammed, onun kızkardeşi Sarah'ın kızı Fatima ile evlendi. Ondan, Vafi Ahmed olarak tanınan Abdullah doğdu. Muhammed'in Rey'de bulunduğu haberleri Harun ar-Raşid'e ulaşınca, valiye bir mektup yazarak onu tutuklayıp Bağdad'a göndermesini emretti. Vali İshak bin Abbas, Muhammed'in izine rastlamadığını ve bulunca yakalayıp göndereceği yanıdını verdi. Ancak casusları Muhammed'in, valinin sarayında oturduğu ve orayı inancın dava merkezi yaptığı haberini halifeye ulaştırmışlardı. Bunun üzerina Halife valiye, onu yalancılıkla suçlayan ve emirlerine itaat etmediği takdirde, birliklerinin başında bizzat kendisinin geleceğini bildiren ikinci bir mektup yazdı.

Vali yine herzamanki yanıtı vermiş bulunuyordu. Ayrıca o sırada, Horasan valisi Musa bin Mahan'dan da şikayetler vardı. Bunun üzerine Harun ar-Raşid bu iki valiyi de artık tanımadığını ve azlettiğini bildirerek, Muhammed'i de yakalama niyetiyle ordusunun başında sefere çıktı. 805

yılında Horasan'daki ordudan ayrılarak, bir müfrezenin başında Rey üzerine yürüdü. Valiyi yakalatarak büyük işkencelerden geçirdi, fakat o İmamın bulunduğu yer hakkında tek ipucu vermedi. Vali İshak bin Abbas, işkenceler sonunda öldü; o İmam uğrunda kendini kurban vermişti.

Muhammad bin İsmail Farghana'da

Abbasiler İsmaili İmam için araştırmayı son derecede yoğunlaştırınca, Muhammed İran'ın dışına çıkmak zorunda kaldı ve çok geniş, hoş ve uygun bir bölge olan Farghana vadisine ulaştı. "Türkistan'ın kapısı" olarak tanınan Farghana vadisi şimdi Uzbekistan'dadır. Bir kısmı da Tacikistan sınırları içinde bulunur. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki Tacikistan tarihi Orta Asya'da Uzbekistan'ınkine bağlıdır; zira bu iki ülke sadece bitişik, yani sınırdaş oldukları için değil, ayrıca aynı yöneticiler tarafından yönetilmiş aynı istilalara uğramışlardır. Egemen olan gelenek, Muhammed bin İsmail'in, esas olarak doğu Uzbekistan'da ve kısmen Tacikistan ve Kırgızistan'da 8500 milkarelik alan kaplayan Farghana vadisine sığınmış olduğunu söylemektedir. Eski Farghana kenti , harabelerin yeriyle birlikte 2750 mil karelik yüzölçümüyle Uzbekistan'dadır ve buradan Muhammed bin İsmail *dai*lerini, Tacikistan'daki Gorno-Badahshan'ı da içine alan Orta Asya'nın yüksek dağlık bölgesi Pamir'e göndermiş olduğu bilinir.

Burada belirtmek gerekir ki, yukarı Oksus'ta İsmaililer inançlarıyla derin köksalmışlardı, ama ne yazıkki, Orta Asya'da gizli dönem boyunca İsmaili davasına ilişkin ayrıntılara sahip değiliz.Bununla birlikte İsmaililer, yazarı belli olmayan, İmam bakır zamanından kaldığı bilinen *Ummü'l Kitab* adını taşıyan bir risaleyi kuşaktan kuşağa geçirerek ve koruyarak kendine özgü bir edebi geleneği bugüne ulaştırdılar. Kuşkusuz onlar, yaklaşık üç yüzyıl sonra Nasir Husrev'in bölgeye gelişine kadar(1150-80), inançlarının bu tek kaynağı risaleyi kullanmışlardı.

"*Ummu'l-Kitab*", İmam Muhammed Bakır'ın öğrencileri-müridleri ve Jabir bin Abdullah Ansari, Jabir al-Jufi and Muhammad bin al-Mufazzal bin Umar gibi tanınmış hadis rivayetçilerine sorularınıyanıtlama yoluyla yaptığı konuşmalarını içermektedir. Arapça olarak–İvanow'a göre orijinali 11.yy.ın başlarında, Henry Co rbin'e göre 8.yüzyılın ikinci yarısında- yazılmış olan eser, daha sonra Farsça'ya çevrilmiştir.

"*Ummü'l-Kitab*" yüzyıllar boyu sisler içinde kapalı kaldı. 1898'de, Türkistan'da İsmaililik araştırmasıyla ilgilenen A. Polovtsev adında bir Rus memuru –ki bu kişi daha sonra Bombay'da Rus Genel-Konsolos'u oldu-, Yukarı Oksus'u ziyareti sırasında, *Ummü'l Kitab*'ın bir kopyasını

keşfetti. 1911 yılında, onun diğer bir Farsça versiyonu, bir başka resmi Rus görevlisi olan J. Lutsch tarafından Wahan'da ortaya çıkarıldı. Bu yazmaların herikisinin de fotokopileri St. Petersburg Rus İmparatorluğu Bilim Akademisi Asya Müzesi'ne konuldu. Müze'nin müdürü Carl Salemann tekstleri bastırıyordu, fakat 1916'da onun ölümüyle durduruldu. Çok sonra 1936 yılında, *Ummü'l Kitab* metninin basım ve yayımı W. İvanov'a kısmet oldu. Ayrıca o yayımı, İvan Zarubin'in(1887-1964) tarafından Shagnan'da elde edilmiş olan kopyayı temel alarak yaptı. *Ummü'l Kitab*, 210 sayfalık tek cilttir ve 1966 yılında da Napoli'de Pio *Filippani* Ronconi tarafından İtalyanca'ya çevrildi.[95]

Bir süre sonra Muhammed, babasının saklandığı Salamia'ya geri döndü ve 813'de orada öldü. O arkasında Cafer, İsmail, Ahmed, Ali, Hussain ve Abdullah adlarında altı oğul bıraktı. Yahya adında bir oğlu daha olduğu söylenir.

İmam Muhammed ve İsmaili *Dava*'nın (mission) Örgütlenmesi

"Çağrı, davet" anlamına gelen *dava* (çoğl. *duat*) sözcüğü, *dua*'dan (çağırmak, adlandırmak) çekilir. *Dai* terimi de "çağıran, davet eden" demektir. İngilizcedeki "missionary"nin (Latince 'mittere': götürmek, sevketmek fiilinden) karşılığıdır. *Davat* sözcüğü , '*dua*' anlamında da kullanılır, örneğin *dawat al-mazlum* (mazlumun duası), *dawa bi'l shifa* (sağlık duası) gibi.. *Davat* sözcüğünün kökeni İmam Cafer zamanına inmektedir. *İsmaili Dava Örgütü,* ilk kez Abdullah bin Maymun al Kaddah tarafından Basra'da kurulmuştur.

T. W. Arnold kitabında, "İsmaililer Abdullah bin Maymun zamanında örgütlenme taktiği ustası oldular"demekte.[96] W. İvanow , "sadece örgütlenmesiyle değil, aynı zamanda özel önem taşıyan düşüncesiyle de din ve inancın vazedilmesi, anlatılması olan *dawat*'ta İslamın tek dalı İsmaililiktir" diye yazmaktadırlar. [97]"*The Encyclopaedia of Islam"* [98] göre de,

> "*Davat* sözcüğü, Müslümanları İsmail bin Cafer Sadık'tan inen bir İmama ikrar vermeğe-bağlılığa çağıran, İsmaili propagandasının yayılmasında kullanıldığı için iyi bilinmektedir".

[95] Bkz. *Bir ptoto-Alevi Kaynağı Ummü'l Kitab*, Yayına hazırlayan: İsmail kaygusuz, Demos yayınları, İstanbul-2009
[96] *The Preaching of Islam*" Aligarh, 1896, s. 277.
[97] *Collectanea,* Holland, 1948, s. 20.
[98] Leiden, 1965, 2nd vol., s. 168.

Kısa bir süre sonra, Basra’nın hemen ardından, İsmaili *dava* karargâhı Salamia oldu. Öbür yandan Yemen de *dai* yetiştiren bir merkez durumuna gelmişti. Doğrusu erken İsmaililiğin güncel *dava* sistemi hakkında pek az bilgi vardır, fakat bununla birlikte davanın-misyonun tüm İslam bölgelerine yayılmış ve hareketlilik içinde olduğu kesindir. En genişletilmiş bir söylemle görülüyor ki, Muhammed bin İsmail, değişik bölgelerde 12 Huccet tarafından temsil edilmiş ve bir misyonerler (*dai*ler) hiyerarşisinin en yüksek makamı olan bu *Huccet*lerin denetiminde yola giriş, inanca kabul ve eğitim görevleri yönlendirilmiştir. İsmaili *dai*leri, Abbasi İmparatorluğunun pek çok kısımlarında bir *dava* ağı (şebekesi) kurmuş işletiyorlardı ve hatta İmparatorluğun dışında bile bir dolu etkinlikleri vardı. Onlar, bir yandan insanları *dava*ya katmak için toplumun en zayıf, en yoksul kesimlerinin sosyo-ekonomik koşullarını; diğer taraftan toplumun düşünen-okumuş kesimlerini çekmek için de İslamın öğretilerinin felsefi yorumlarını kullanıyorlar, bunlardan bolca yararlanıyorlardı.

*Dava*nın amaçları için dünya 12 bölüme ayrılmış ve her birine, yeryüzü adası (*jazira al-arad*) olarak bilinen *jazira* (cezire, genel olarak”ada” anlamına gelir) denilmekteydi. Aslında *jazira*’nın ada anlamı verip vermediğini söylemek güçtür. İnsan W.İvanov’un şu açıklamasını okuyunca onunla tam anlamıyla uyuşabilir:

> “Görülüyor ki bu jazira anlamı içinde, genel olarak söylendiği gibi ada anlamı yoktur, fakat burada, *jz*r (:kesmek, kesip ayırmak) kökünden temel anlamı içinde alınır ve bunun için “dilim, kesik” ya da “kısım, kesim, bölüm” anlamlarına gelmektedir. Bu yüzden 12 *jazair* (cezireler) anlatımı, dünya nüfusunun 12 bölümü ya da dünyanın iskan dilmiş (içinde yaşanan) 12 kesimi olarak çevirilmelidir. Onlar: Araplar, Türkler, Berberiler, Habeşler, Zenciler, Hazarlar, Çin, Daylam, Rum ve Sakaliba’dır. Bu şekilde bir sınıflandırma, kısmen yersel coğrafya ve kısmen de ırksal coğrafya ilkeleri temelinde yapılmıştır ve açık biçimde onuncu yüzyıla aittir” [99]

“*İmamu’n Natık*” (Konuşan İmam) Olarak Muhammed bin İsmail

Sunni tarihçilerin Şii İmamlık kavramı üzerinde fikir sahibi olmadıkları ve kendi anlayışları ışığında sadece İsmaililere düşmanlık

---

[99] W. Ivanow, *The Rise of the Fatimids*, Calcutta, 1942, s. 21.

tertiplediklerinin zikredilmesi oldukça düşündürücüdür. Onlar kendi sanıları içindeki temelsiz hikayeler kılığına büründürme yarışmasına giriştiler, sonra da onu, İsmaililiği çok abartılı ve saldırgan sözlerle kirletmek için kullandılar. Bu tür alçaltıcı davranışlar içinde, Muhammed bin İsmail'i, kendi Peygamberliğini ileri sürmek ve Muhammed Peygamberi'n tüm şeriatını kaldırmakla suçladılar.

İsmaili inancında İmamlık kurumu bir köşetaşı ve en yüce makamdır; İsmaili kuramına göre, yedi bin yıllık dönemler (*adwar-i azam*), 360 000 yıllık büyük dairenin, ya da dönüşümün birer bölümünü oluşturur. Sonuncu 7000 yıllık devir esnasında, Adem, Nuh, İbrahim, Musa ve Muhammed gibi altı *natık* (konuşan, yasa koyan, şeriat getiren) vardı. Gerçekte onlar yedi *natık*'tır. Her büyük devir yeni bir dinin gelişiyle başladı. Başlangıçta insanlık üzerinde büyük etki yapan bu din, zamanın geçmesiyle özgün gücünü kaybetti. Sonuç olarak özgünlüğünü elde tutmak, korumak ve daha sonra bu gücü geliştirmek için yeni bir sistem onun yerini aldı. Her *natık* kendi çağı için bir şeriat (dinsel hukuk) vazetmekte ve bir *asas* (temel kurum ya da uygulayıcı-icracı) ataması yapmaktadır.

Asas, gizli bilginin-ilmin (*ilmi-i bâtin*) temelini atar ve yalnız gerçek iananaanlar arasında gizli bilginin (bâtın ilminin) yayılmasını örgütleyen bu kişiye *vasi* de denilirdi. *Asas,* gizli (bâtıni) öğretiler temelinde *dava*yı harekete geçiren, uyaran, teşvik eden İmamlar zinciriyle südürüldü. Bir *natık*'ın çağı (*dawr,devir*) altı dönemi kapsar ve yedinci dönemde, ya eskisinin yanısıra duran ya da onu görüntüsünü-tezahürünü geçersiz sayan, yani onu iptal ederek (*tatil al-shariah*) diğer bir şeriat ilan eden bir başka *natık* -ortaya çıkar. Ve o gizli sırlar (*asrar'ı- bâtıni*) zemini üzerinde yeni bir yorum getirir. Muhammed Peygamber'den önce beş *natık* geldi ve her natık bir öncekinin şeriatını iptal etti. Bu çağ ile Muhammed, damadı Ali'yi kendisine *vasi* tayin eden altıncı *natık* olarak görünür. Ondan sonra Peygamber'in çağını (*dawr*) kapanışa taşıyan altı İmam birbirini izledi. Yedinci İmam Muhammed bin İsmail, yeni yedili grup içinde yedinci *natık* oldu.

Muhammad Bakir Maclisi "*Biharu'l Anwar* "[100]'da bir hadis aktarır:

> "Bir sonra beklenen (*natık*) İmam, altıncının oğlu (*ibn sitta*) olacaktır; bunun anlamı gelecek *natık*'tan önce 6 İmam gelip geçecektir."

[100] 13th vol., s. 156.

Bundan sonra artık Peygamberin şeriatı yoktu; Muhammed bin İsmail de yeni bir şeriat, yani dinsel hukuk yapmak zorunde değildi. Ancak, onun yerine önce gelen mesajların hepsinin ardında bâtıni gerçekleri ortaya çıkardı. O, gerçek şeriatın gizli anlamını açıklayarak ve onun amacını göstererek, şeriatın bozulmuş kısımlarını kaldırdı. İslam şeriatı eski saflığının çoğunu kaybetmiş ve birçok sağlıksız, zararlı uygulamalar dinin içine sokuşturulmuştu; bu nedenle onun dinamik gücünü korumak için *tavil*e (bâtıni yoruma) başvuruldu. Her yedinci *natık* tarafından yapılan Şeriatın kaldırılması, sadece onun (dinsel hukukun) anlamını, ne anlama geldiğini kapsar.

Muhammed Peygamber *al-Resulu'n Natık*, oysa Muhammed bin İsmail *al-İmamu'n-Natık* idi. İlki peygamberlik gücüyle *natık* idi, sonraki İmamlık rolünde *natık*. Demekki Muhammed bin İsmail şeriatı asla reddetmedi ya da yandaşları için askıya almadı. Arif Tamir yapıtında, [101]

> "Muhammad bin İsmail'in İmamlığı, İsmaili hareketi tarihinde yeni bir eranın (dönemin, tarihin) başlangıcı oldu. Belki daha fazlasını bile söylemek gerekir; o, önceden gelen zahiri (exoteric) öğretilerin bazılarını bir yana atarak, bazı yeni öğretiler getirdi. Gerçekten o, zahiri görünüşün sıkıntılarını, zahmetini ortadan kaldırmış olan ilk İmamdı ve *tavil*, bâtıni anlayış ve *dava*nın yayılışı için çağrı yaptı; bu alanda en fazla, *hucce*ti ve büyük *dai* Maymun al-Kaddah'a güveniyordu" diye yazmaktadır.

İdris İmaduddin (ö. 872/1468) ise "*Zahru'l-Ma'ani*"de şunları söylüyor:

> "Muhammad bin İsmail'e yedinci *natık* adı verildi; çünkü o, Tanrının emriyle, kendisinde taçlanan bütün erdemleri birleştirerek söylemlerini ortaya koydu. O ne son dinin bildirimcisi ve ne de Tanrını peygamberiydi, fakat kendi başına bir makamda, bir seçkin sıradaydı"

Belirtmek gerekir ki, Muhammed bin İsmail İsmaili *dava* tarihinde bir dönüm noktasıdır. Abbasi Halifeliği sağlamlaştırılmış; entellektüel alanda özelde İran, genelde ise Grek etkisi uygulamadaydı. İzleyen yüzyıl içinde İslam fetih dalgası Oksus'un ötesinde Semerkând'a kadar ulaşmıştı. Müslüman topraklarının genişlemesiyle, ne Kuran'ın içeriğinde bulunan, ne de Peygamber tarafından önceden sezinlenen çok sayıda yeni sorunlar ortaya çıktı. İslamî yasalar sistemini kalıba sokmak için, yüzlerce hukuk okulu ortalıkta gözüktü; fakat hiçbiri herkes tarafından kabul edilebilir kesin sistem içinde kristalize edilemedi. "Bir beşyüz kadar hukuk

---

[101] *al-Qaramitas*, .86-87

okulunun" diye yazıyor Adam Metz, "9.yüzyılın başlarında ortadan kaybolmuş olduğu söylenmektedir." [102]

Abu Hanif (ö. 767), Malik bin Anas (ö.795), al-Şafi (ö. 819) ve Ahmad bin Hanbal (ö. 855) tarafından temsil edilen Sünni İslam Fıkıh okulları da özellikle bu dönemde doğdu, Ayrıca da Buhari (ö. 870) ve Muslim bin al-Haccac (ö. 875) tarafından büyük *hadis* kolleksiyonları yapıldı.

Aslında sorun, İslam dünyası köklü değişimlere uğrarken bütün bu gelişmeler arasında doğru bir denge kurmaktı. İslam dini, hızlı gelişen dünyaya ve yeni eğilimlerin gelişmesine ayak uydurmalı ve adil davranmalıydı. Muhammed bin İsmail, aklıselim üzerinde temellenmiş *tavil* (yani bâtınî, mecazi yorum) aracılığıyla gerçek İslam öğretilerini yandaşlarına tebliğ etmek zorundaydı. Bu nedenle, Muhammed bin İsmail'in yedinci *natık* olarak kendi peygamberliğini ileri sürdüğü ya da Peygamberin şeriatını iptal ettiği, kesinlikle tarihçilerin yanlış ve asılsız propagandasıydı. P.J. Vatikiotis yapıtında durumu şöyle yansıtmaktadır:

> "Her yedinci *Natık* -örneğin Muhammed bin İsmail gibi- tarafından şeriatın kaldırılması, sadece onun anlamı kapsamındadır. Muhammed bin İsmail, şeri yasaları ve biçimsel ibadetin herhangi birşeyini iptal etmedi, tam tersine anlamlandırarak güçlendirdi; herkese ona göre hareket etmelerini emretti. İmam al-Muiz'in "*al-shariah uttilat*"(Şeriatın tatili) ifadesiyle anlattığı, Muhammed peygamberin şeriatının, onun yaydığı *dava* ile sadeleştirildiği-saflaştırıldığı, onun anlamının açıklanması ve gizli noktalar aydınlığa çıkarılmasına göndermedir. Öyleyse şeriatın *tatil*i , *tavil* aracılığıyla onun saflaştırılmasını, temizlenmesini anlatır. Şeriatın arkasındaki zahiri (dışsal) gerçeklerin *dava'*ya kabul ilkelerine en uygun biçimde açıklanmasıdır, Fatımiler bu anlamda şeritın ilgasını kurumlaştırdılar. Ama bu , Kur'an'daki yasal ritüel kabul edilmiş olanı yokeden bir ortadan kaldırma değil, daha çok şeriatın dinsel felsefeyle uzlaştırılmasıydı." [103]

Yine bilinmelidir ki, Sünni tarihçiler tarafından yedinci *natık* olarak Muhammed bin İsmail'in kuramının yanlış yorumu, İsmaililer için uyduruk "Yedi İmamcılar(*sabiya*)" adını doğurdu. Bu adlandırma, İsmaili İmamlık inancını yanlış kavramalarını seslendiren bir düşmanca bakış örneğidir. İsmaililerin *tavil* alanındaki İslam bilgisi, onların konuya ilişkin nakletmiş olduklarının ötesinde fazla genişletilmemişti. Sünni tarihçiler de az bildi, az öğrendiler, ama çok fazla yalan yaydılar.

---

102 A. Metz , The Renaissance of Islam, London, 1937, s. 212.
103 The Fatimid Theory of State, Lahore, 1957, s. 90.

Ortodoks Şiiler de İsmaililere daha farklı gözle bakmadılar; bugün hala Şii din bilginleri ve tarihçiler, İsmaili Alevilerin İslamla bir ilgilerinin kalmadığını rahatlıkla yazmaktadır. Dolayısıyla bu alana, hayalci izlenimler ve kurgusal karmaşıklık egemen olmayı sürdürmektedir.

V

İmam Cafer Sadık, İslam Hukuk (Fıkıh) Okulları ve Caferî Mezhebi

8.yüzyılın ortalarından 9.yüzyılın ilk yarısını sonunda Ortodoks İslam mezheplerinin Sünnilik adı altında kuruluşları tamamlanmış, yani dört Sünni İslam hukuk anlayışı ortaya çıkmış; artık bu dört farklı (şer'i) hukuk anlayışlarını kurucularının inanç ve görüşleri doğrultusunda geliştirip değişmez kurallara (dogmalar) bağlayacak olan din bilginlerinin (ulema) çıkışı dönemi başlamıştır. Buna karşılık Ali ve Ehlibeyt yandaşlığı muhalefet olarak büyüyüp gelişerek çok sayıda kollara ayrılmış erken Şiiliğin ılımlı kesimi yönetimle uzlaşma içine girmiş. Ardından 9.yüzyılın sonlarından itibaren kendilerine İmamiye (Oniki İmamcı) demeye başlamışlardır. İmamiye, yüzyıllar sonra sert bir ortodoks Şiiliğin temsilcisi Caferî mezhebine dönüşecektir. İncelediğimiz konuyla içiçeliği ve çok yakından ilişkisi dolayısıyla buna aşağıda genişçe değinilecektir. Ancak önce Sünni İslam hukuk okullarını kısa birkaç paragraf içinde vemek yerinde olacak. Bu paragrafları Paris'teki "Arap Dünyası Enstitüsü"nün(*l'nstitut du Mode Arabe*) web sitesinden özetledik: [104]

Sünni İslam Hukuk (Fıkıh) Okullarına Kısa Bir Bakış

Kuran herşeyi kesin bir biçimde belirleyip çözüm göstermediği için ilk yüzyılların Müslümanları, tamamlayıcı yasaları Muhammed'in ve onun sahabilerinin uygulama örnekleri içinde araştırdılar. Bundan başka, hukuk bilginleri Kur'an'ı ve hadisleri tamamlamak için diğer bazı (adalet) ilkeleri soktular. Bir dönemin bilginlerinin, verilen bir sorun üzerinde uzlaşması (*icma*), ortaklaşa çıkarsama (*istislah*), kişisel yorum (*rey*) ve karşılaştırmayla (*kıyas*) karara varmayı, bazıları tartışarak ya da aynı zamanda diğer bazıları (bir çoğunu) reddetmesine rağmen, çoğunlukla kullanıldılar. Muhammed, benzer bir dava, bir soruna karşı eğilimlerin çoğalması hakkında şöyle söylemişti: "Benim topluluğum-ümmetim içinde fikirlerin ayrışması-farklılaşması, Esirgeyen-Bağışlayan Tanrının bir işaretidir." Fakat, onun hadislerinden bir başkası, tartışmaların ve

---

[104] "*Les Ecoles juridiques de l'Islam*", **www.imarabe.org.com**.

kavgaların sonucunu da saptıyordu: “Benim ümmetim asla bir yanlış üzerinde anlaşma yapamaz, karar veremez.”

Özellikle yargılama ve yargı yöntemleri hedefinde dört yasa yapıcı ya da hukuk okulu güçlendi. Bu okullar adlarını kurucularından almaktadır.

Hanefi Hukuk Okulu

Bu okul, Abu Hanîfa al Nu'man ibn Sâbit’in (ö.767) öğretisi sonucudur. Hanefi hukuku kişisel yargı ve zamana uygunluğuna (o anın yararına) ve haklılığa göre davada daha iyi bir çözüm için adım atmakta araştırmada ısrarlıdır. Günümüzde bu okul Arap olmayan çok sayıda ülkelerde (Hindistan, Çin, Türkiye, Balkanlar, Afganistan, Pakistan).önde gelmektedir.

Maliki Okulu

İmam Mâlik ibn Anâs’ın (ö. 795) öğretisine dayanır. Bilginlerin uzlaşması ve anlaşmasına ilişkin araştırma yapmaya eğilimlidir. Kuzey Afrika ülkelerinde çoğunluktadır

Şafii Okulu

İmam Muhammad ibn İdrîs al-Shâfi'inin (767-820) doktrinine dayanır. O hukuk kaynaklarının kullanılışını sistematize eder, kişisel fikri/görüşü ve hangi dönemin hukukçu bilgini olursa olsun onların uzlaşım gücü ya da zorlamasına ayrıcalık tanımayı birbirinden ayırır. Bugün bu okul Güney Arabistan, Bahreyn, Malezya takımadaları, Doğu Afrika, Dağıstan ve Orta Asya’nın bazı bölgelerinde geçerli bir yaygınlıktadır. Ama, Mısır, Ürdün ve Lübnan’da daima ayrıcalıklı bir durumdadır.

Hanbeli Okulu

Ahmad ibn Hanbal (ö. 855) öğretisinden doğan bu okul akılcılığın ya da yeniliğin her biçimine karşı çıkar. Geleneksel (hadis) kaynaklarına geri dönüşü öğütler ve kuramsal teoloji ve bâtıni tasavvuf ilkelerine aynı düşmanlığı gösterir. Hanbeli hukuku özellikle Arap yarımadasında temsil edilir.

Ortodoks görüş noktasından bakan bu okullar, Kur’an ve Sünnetin yorum ve inceleme çalışmalarını (*ictihatlarını*) karşılaştırıp duraganlaştırır. Onların sistemlerinin tamamlanması sonunda bu

çalışmaların(*ictihatların*) artık kapılarının kesin olarak kapanmış olduğu düşünülmektedir.

Ve Diğerleri

Bir sonuca varmak için bir beşinci hukuk okulunu zikretmek gerekiyor. Bu okul Şiiliğe aittir. Bu dört hukuk okulu, Abbasi yönetiminin ilk yüzyılı esnasında(içinde) İslamda birer mezheb olarak kurumlaştı. Özetlersek: Muhammad İbn İdris as-Şafi'i'nin (Şafii okulu), Mâlik ibn Anas'ın (Maliki okulu), uzlaşma (*icma*) ve kişisel karar (*rey*) temelinde kurdukları Medine okulu; kıyas, yani karşılaştırmalı hüküm vermede ısrar eden Abu Hanifa'nın (Hanefi okulu) İran okulu; *taklid* üzerinde ısrarlı İbn Hanbel tarafından Hanbeli okulu!. Aynı zamanda, içlerinde en önemlisi Caferî ve Zeydi (hukuk okuları) olan pekçok Şii okulları da vardır. Aynı web sitesinde Şii İmamiye hukuk okulu hakkında da şu kısa bilgi geçildikten sonra bir sonuca bağlanıyor:

> "İmamiye okulu İmam Cafer Sadık'ın (ö. 765) öğretisinden doğdu. İslamda Caferîlik beşinci okul/mezhep olarak düşünülmektedir. Bu Şii hukuk okulu da öncekiler gibi yasal kaynakları (Kuran'ı ve Sünneti, yani Peygamberin sözleri ve eylemleri) tanıyor, fakat İmamların yorum yetkisi üzerinde ısrar ediyordu. İmamlarınki dışında, önceki örneklerin ve uzlaşmaların (*icma*) kullanılışını sınırlandırmakta. İmamiye okulu, İran, Lübnan, Afganistan ve eski Sovyetler Birliği'nin bazı Cumhuriyetlerinde yerleşmiş durumdadır."
>
> "İslam hukuk okulları konusunu bazı görüşlerle tamamlamak, sonlandırmak gerekirse; bu okullar ya da mezhepler, dinin kendisi değildir. Bir ülkede aynı zamanda bir kaçı mevcut olabilir ve bir müslümanın birinden diğerine geçmesine hiçbirşey ters düşmez. İlke olarak yoruma bırakılan yerde farklılık gösterir. Şu halde, aynı hukusal sistemin merkezinde, aklın ve kişisel fikrin önemi üzerinde bütün bir alışkanlık dizisi (serisi) sağlanabilir. Müslüman devletlerin çağdaş hukuku, pozitif düzenlemelerle, bir veya birçok okullardan ödünç alınmış anlaşma koşullarını birleştirir Buna karşılık, aynı zamanda Şeriatın katı uygulamasını zorunlu gören devletler şeri yorumlamaları eyleme geçirebiliyorlar." [105]

İmam Cafer Sadık ve Caferî Mezhebi Üzerinde Görüş ve Düşünceler

---

[105] **www.imarabe.org.com**)

Önce şunu belirtmek gerekir: Yukarıda kısaca değinilen Sünni ve Şii fıkıh okullarına adları verilmiş İslam hukukçuları ve bilginlerinin hiçbiri kişisel olarak bir mezhep (Arapça **zahab**'dan çekilen **mezhep** sözcüğü 'tutulan-gidilen, izlenen yol; inanç ve felsefede okul' anlamındadır) kurma çabasında bulunmamıştır. 8. yüzyılın ilk yarısından 9.yüzyılın ortalarına kadarki yüzyıllık dönem içindeki Abbasi halifeliği yönetim çevresi, askeri aristokrasilerin ve etkili büyük toprak sahiplerinin siyasal ve toplumsal çıkarları doğrultusunda mezhepler geliştirilip kurallara bağlanmıştır. Bu iktidar ve büyük çıkar güçleri değiştikçe onların tuttukları mezhebin yükselişi ve egemenliği sağlanmış. Bunların tuttuğu mezhebin yeni bilginleri yetişerek gelişmeleri tamamlamıştır. Ortodoks Şii İmamiye de aynı süreçlerden geçerek, özellikle 9.yüzyılın ortalarından itibaren (büyük Şii vezirler, eyalet valileri, askeri komutanlar yetiştirip) iktidara ortaklık yapabildiği sürece yetişen Şii bilginler aracılığıyla gelişmesini sürdürdü. Ama asıl İmamiye'yi mezhep olarak kurumlaştıran 10.yüzyılın başlarından itibaren güçlü Şii Nevbahti ailesi içinde yetişen bilginler oldu. Onların iktidara yakınlığı ve halifelikle uzlaşıya girmiş olmaları kurumlaşmayı sağladı. Şii Buveyh Oğuları'nın Bağdad'da iktidarı ele geçirmeleriyle İmamiye daha da güçlendi. İmam Cafer Sadık'ın gizli yürüttüğü Bâtınî Şiilik tamamıyla yeraltına çekilmiş, yaşama mücadelesi verirken; Caferîn takiyesi, yani görüntüdeki açık dinsel uygulamaları İmamiye mezhebi olarak İslam tarihinde yerini aldı.

Oniki İmamcılığa düşünsel çehresini verenler, bir devlet adamı olan Abu Sehl İsmail bin Ali en-Nevbahti (ö.923) ve aynı aileden *Kitab Firaku'ş-Şia*'nın yazarı al-Hasan bin Musa en-Nevbahti olmuştur. [106]

Malikiler ve Hanbelilerin İmam Cafer Sadık ve Caferî Düşmanlığı

Geniş biçimde Maliki Sünni mezhebinin yaygın olduğu Kuzey Afrika'da ulema arasında (özellikle) Şiiler ve Vahhabi Hanbelilerle çekişme ve tartışma yaşanmaktadır. Şeyh Ahmet Al-Tijani (1739-1815) 18.yüzyılın ikinci yarısında Cezayir'de kurduğu ve Sudan dahil kuzey ve kuzey batı Afrika ülkelerinde yayılmış bulnan Tijani tassavufi tarikatı ılımlı Şiizme yakın, daha doğrusu Ehlibeyt ve İmamlara çok yakın durmaktadır. Tunuslu Tijani yazarlardan al-Tijani Samavi'nin, birçok dinsel, mezhep ve tarikat web sitelerinde [107]tamamı yayınlanmış ve hakkında pek çok

---

[106] Prof. Dr. W.Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Fikri Teşekkülü*, Çev.Prof.Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, 2.Basım, İstanbul, 1998, s.338-343.

[107] ***www.oneummah.net/tasavvuf; www.allahuakbar.net/shiites; www.islamic-paths.org; www.fortunecity.com; www.imamali.i12.com; home.earthlink.net*** vb.

karşıt-eleştiri yazısı bulunan, "*Then I Was guided*" (Böyle Yetiştirildim ya da Bana böyle yol gösterildi?) kitabı bu konuda ilgimizi çekti ve onu inceledik. Kitapta Muhammed'in sahabileri, özellikle Ebubekir, Ömer, Osman , Talha, Zubeyr, Muaviye vb.nin çok eleştirildiği ve Peygamberin getirdiği İslamın tüm kurallarının onlar tarafından değiştirildiğinin eski Sünni ve Şii yazarların anlattıklarıyla belgelemesi; ayrıca onların eski, İslam öncesi inançlarına döndüklerini iddia etmesi Sünni ulemayı çileden çıkarmış; Al-Tijani'yi eleştirilerinde, kendisiyle birlikte Şii inancına da hakaretler yağdırmışlar.

Halid Askalani tarafından "*Indeed, You Have Misguided*" (Doğrusu, Yanlış Yetiştirilmişsin) adını taşıyan bir karşı kitap yazılarak onun iddialarını eleştirinin ötesinde saldırı biçiminde yanıt verilmiş. Ansar Al-Huseyin tarafından bu kitabın bazı bölümleri İngilizce olarak çeşitli Web sitelerinde bulunmaktadır. Al-Tijani Samavi'nin , yirmi beş yaşlarında Necef Şii topluluğu önderi al-Sayyid al-Hui ve Şii bilgini al-Sayyid Muhammed Bakır al-İbn Sadr'ın dinsel eğitim verdiği bir Necef Şii Okulu öğrencileriyle tartışırken, onların(dolayısıyla hocalarının) Caferîlik ve diğer mezheblere ait görüşlerini içeren bir paragrafı ele alıp ona karşılık veren Askalani'nin kitabından Ansar Al-Husain'in (aynı yazı Abu Suleyman adıyla da verilmiştir) Arapçadan çevirdiği İngilizce metni (**www.islamicweb.com**) Türkçeye aktardık. Aşağıya aldığımız bu kısa yazıda, aynı zamanda Maliki'lerin Caferîlik hakkındaki düşüncelerini bulmaktayız. Halid Askalani'nin kitabından alınan bu bölüm, "*Answering Al-Tijani In His Claim that Four Sunni Imams learned Knowledge From Imam Jaffar Al-Sadıq*" (Al Tijani'nin dört Sünni İmamının, İmam Cafer Sadık'tan ilim öğrendiği iddiasına yanıt) başlığını taşımaktadır:

> "Al-Tijani, kitabında bazı çocuklarla yaptığı tartışmayı anlatıyor: 'Oğlanlardan biri bana sordu, 'Tunus'ta hangi Mezhep izlenilir?'. 'Maliki Mezhebi' dedim, genç çocuklardan bazıları güldüklerini farkettim, ama fazla önemsemedim. Bir soru daha sordu: 'Caferî Mezhebini bilirmisin?' 'Hayır, dedim, bu benim için yeni bir isim. Ben dört mezhep bilirim ve onlardan başka İslamda mezhep yoktur.'
> 'Benim yanıtım üzerine o güldü ve, 'Caferî mezhebi İslamın özüdür. İmam Abu Hanifa'nın ondan ders aldığını, ilim öğrendiğini ve Abu Hanifa'nın, o iki yıl olmasaydı al-Numan bin Sabit mahvolacaktı, dediğini biliyor musun?' Ben sessiz kalıp, yanıtlamadım. Çünkü daha önce hç duymadığım bir adı duymuş; fakat onların İmam Cafer Sadık'larının İmam Malik'in öğretmeni de olmadığına şükretmiştim; çünkü biz Hanefi değil, Malikiyiz. Oğlan konuşmasını sürdürdü: 'Dört mezhep kurucusu birbirinden

ders aldı; yani Ahmed bin Hanbal al-Şafii'den, al-Şafii Malik'ten, Malik Abu Hanifa'dan, Abu Hanifa da İmam Cafer Sadık'tan bilgi öğrendi; işte bunun için onların hepsi, büyük büyük dedesi Tanrının Elçisinin mescidinde ilk İslam Üniversitesini açmış olan İmam Cafer İbn Muhammed'in öğrencisiydi. İmam Cafer'e dörtbin kadar hadis uzmanı ve fıkıhçı öğrencilik yaptı.'

"İddiaları yanıtlıyorum: Abu Hunayfah'nın (Hanifa) yaşamı hakkında birşeyler okumuş olan herhangi bir kimse bilir ki, onun Cafer Sadık'ın öğrencisi olduğu bir yalandır. Bilinen ve meşhur olan Abu Hanifa'ın döneminin en büyük bilginlerinin bazıları tarafından eğitim aldığıdır ve özellikle onun öğretmenlerinden en seçkini İsmail bin Hammad Abu Süleyman al-Kufi'ydi. Bunlara ek olarak Abu Hanafi İbrahim bin Muhammed al-Muntashir, İbrahim bin Zeyd al-Nahei, Ayyub al-Sihtiyani, Al-Harith Rabia al-Madani, Salim bin Abdullah bin Omar bin al-Hattab'dan ve Suleyman al-Hilalay, Asım bin Kaleb gibi daha birçoklarından ders almıştı. (*Abu Hanafi bütün bu kişilerin rahlesinden geçtiği halde gerçek olgunluğa ulaşamadığından dolayı yukarıdaki sözü söylemiş olmalıdır! I.K.*)
"Cafer Sadık Abu Hanifa'ya ders vermiş olsaydı bile, bu onun Cafer'den bilgi elde etmiş olmasından fazla bir şey değildir; yani Abu Hanifa'nın bir Caferî olduğu anlamına gelmez. Bundan başka bir varsayım olarak söylüyorum, Abu Hanifa'nın Cafer Sadık'ın babasının (İmam Bakır) zamanında dinsel kararlar verdiği kabul edilmektedir.(*Yazarın çelişkileri rahatlıka anlaşılabilir durumda: Abu Hanifa'nın Cafer Sadık'a öğrencilik yaptığı iddiasının yalan olduğunu söyleyen kişi, onun Cafer'den bilgi öğrenmiş olmasından sözetmez. Ayrıca insan bir konu üzerinde bir varsayım, bir tahmin ileri sürerken, onun peşinen kabul edildiği ve onay gördüğünü söyleyemez. İ.K.)* Ve al-Tijani'nin (*kitabın yazarı kastediliyor İ.K.*) dört tanınmış Sünni okulunun Caferî okulunu izlediğini söylemesi oldukça alçaltıcı, rezilce bir sözdür."

"Ahmed bin Hanbal al-Şafii için okumadı, bir öğrenci olarak kuvvetli hadisleri kendisi için okudu, fakat onun yanında yeraldı(oturdu). Al-Şafii Malik hakkında "*Al Muwti*"yi okudu ve kitapta, Cafer Sadık tarafından nakledilen sadece dokuz hadis vardı. Ayrıca hiç kimse İmam Malik'in Abu Hanifa'ın öğrencisi olduğunu söylemedi, fakat Malik'in Hanifa ile çağdaş olduğunu herkes söyler.(*Bu iddialara karşılık aşağıda görüşlerini okuyacağımız bir Hanefi yazar Muhammed Cemal Abdul Vahid Hanifa Kadiri, Cafer Sadık'a ve Ehlibeyt mezhebine sahip*

çıkıyor:" İmam Cafer Sadık'in ilmi de sadece İmam al-Azam Abu Hanifah ve imam Malik bin Anas'da bulunabilir; dolayısıyla da, kurulmuş bir mezhebe sahibolacak, yalniz İmam Cafer Sadık'ın bu iki öğrencisidir. Şu halde, gerçek "Ehli Beyt Mezhebi", Hanefi ve Maliki Mezheplerinin içinde yerleşmiş, yaşamaktadır. Ehli Beytle kıyaslama her ikisi içinde de gelenekseldir, etkindir. Maliki Mezhebi Cafer Sadık ile ilişkilidir. Hanefi Mezhebinin ise Ehli Beyt arasından toplam dört imam ile ilişkisi vardır. İmam Abu Hanifa,İmam Cafer Sadık'tan ilim öğrenmesine ek olarak, İmam Muhammed Bakır ve İmam Zeyd bin Ali'den bilgi elde etmiştir"diye yazmaktadır.İK).

"Şiilerin kendileri Abu Hanifa'nın,, bırakınız Cafer Sadık'ı, babasının da asla öğrencisi olmadığını ispatlayan en güvenilir kitaplarından naklederler. Onun yerine Şia, Abu Hanifa'nın kendilerinin düşmanı olduğunu ileri sürmektedir. Burada, bizim için Al-Buhari neyse, Şiilerin ona eşit gördükleri ustaları Al-Kolayni(ö.940), onların en güvendikleri "*Usul al-Kafi*" kitabında şunları anlatmaktadır":

> 'Sadeer anlattı: ' Barış onun üzerine olsun Abu Cafer'den işittim; çıkarken evin önünde durdu ve elimi tutarak şunları söyledi: 'Ey Sadeer, halkın işi bu; onlar bu kayalara gelir ve onların çevresinde dönerler. Sonra da bize gelip, bizi velayetleri olarak tanır, yani bizim veliliğimize (inanırlar). 'İnanan ve tövbe etmiş kimseler için en büyük bağışlayıcı benim Hayırlı iş yapanlar ve sonra itaatkar olanların(yol göstericilik yapanları) da bağışlayıcısıyım' Tanrının sözüdür. Abu Cafer göğsünü gösterdi ve 'yolgösterme-rehberlik bizim veliliğimizde (vilayetimizde)' dedi. Sonra 'Ey Sadeer!,Tanrının dinine engelolan o kimseleri sana göstereyim' diyerek, o anda camideki halka içinde bulunan Abu Hanifa ve Sufyan al-Thuwray'a doğru baktı ve sürdürdü: 'Allahtan bize verilmiş rehberlik-yolgöstericiliğimize ve açıkçası kitaba, Allahın dinine engel olanlar işte bunlardır. Eğer o bozguncular (pislikler?) evlerinde otursalardı (If those dirts sat in their houses), o zaman, Ulu Tanrı ve onun Peygamberi hakkında onlara anlatacak birini bulmak durumunda kalan halk bize gelecekti. Ve onlara, Tanrıyı ve Peygamberi biz anlatacaktık.'

"Ve Al-Tijani (Samavi)'nin Cafer Sadık'ın dört binden fazla hadis uzmanı ve hukukçu yetiştirdiğini söylemesine gelince, bu çok

normal birşeydir derim. Şianın naklettiği şu bilgiye bakılırsa(!), neden olmasın?:

> ‘Kentin çevresinden gelen bazı insanlar, kendisiyle görüşmek için Cafer Sadık’tan izin isterdi. Al-Sadık da onların yanına girmesine izin verirdi. Böylece o insanlar huzuruna girer, ona sorular sorup bilgilenirlerdi. Bir keresinde bir oturumda otuz bin soru sorulmuş kendisine; (barış üzerine olsun) o henüz on yaşındayken bunların hepsini yanıtlamıştı.’

O zaman bu bilginlere nisbeten dört Sünni İmamının ilminin değerinin ne olduğu (bellidir)!…”

Halid Askalani’nin son verdiği örneğin yorumu ve bilgisinin değerine saygısızlık, Cafer Sadık’a karşı küçültücü, hatta düşmanca yaklaşımdır. Oysa Maliki mezhebinin Malik bin Anas’ın Ehlibeyte yakınlığı, dahası onun 762 yılında İmam Hasan’ın torunlarından Muhammed ve İbrahim kardeşlerin başkaldırılarını onaylaması yüzünden Abbasi yönetimi tarafından üçyüz kırbaç cezasına çarptırıldığı tarihsel olarak bilinmektedir.

Kolayni’nin *Usul al-Kafi* yapıtından verilmiş bir önceki alıntıda Cafer Sadık’ın öfkesine bakılırsa, al-Hanifa iki yıl derslerine katıldığı hocası Cafer Sadık’tan uzaklaşmış, hatta ona ihanet etmiş sayılmaktadır. Anadolu Alevi-Bektaşi inanç topluluğu arasında elden ele dolaşan ve çok önemsenen, Ehlibeyti anlatan bir başka Şia kitabı “*Tam Hüsniye*”de rastladığımız Abu Hanifa’ya ilişkin anlatılanlar da bunu onaylıyor. Kitap,Cafer Sadık’ın evinde ve onun eğitimi altında büyümüş güzel bir köle kız (cariye) olan Hüsniye’in Halife Harun al-Raşid’in (786-789) huzurunda dönemin Sünni bilginleriyle Muhammed, Ali, Sahabiler, Kuran, Ehlibeyt ve onların hakları üzerinde tartışmalarını içermektedir. Olasılıkla 1950’li yıllarda basılmış ‘Ayyıldız Kitabevi’ yayını olan kitabın 193.sayfasında Hüsniye, Hanifa’nın öğrencisi ve Hanefi mezhebinin kurallarını oluşturarak kuruluşunu tamamlayanlardan olduğu bilinen Abu Yusuf’a şu sözleri söylemesi düşündürücüdür. :

> “Ey Ebu Yusuf, Resul’un Ehl-i Beyti hakkında söylenen faziletleri işittin ve inkar da etmiş değilsin. İtikat ettiğiniz imam ve halifelerle hadisçilerin ve tefsircilerin dahi hareketlerini, işlediklerini işitip bildin. Ebu Hanife, ‘Ehlibeyt-i Resul tarikatına salik olanlar rafazi ve şiadırlar onların katli helal (*herhalde **vacip** olmalı İ.K.*) ve malları helaldır, diye fetva verdi. Eğer o mezhepten tövbe etseler bile, yine şer’an had vurulup o vakit cenazesine namaz kılınır.’ …bu fetvayı hangi ayet ve hadislere tatbik ederek vermiştir? Bu fetvadan nice fitneler meydana gelip, kıyamete kadar nice

> adamların öldürülmesine sebep olmuş. Kendisi dahi lanet kazanmakla dünya ve ahiretten kovulmuştur”

Acaba Cafer Sadık’ın Abu Hanifa’ya bu kızgınlığı ve onun da -baskı ve işkenceyle yapmışsa bile ki öyledir- Ehlibeyt yandaşları için verdiği fetva, acaba ikisi arasındaki siyasal görüş farklılığından olabilir mi? İmam Hasan’ın torununun oğlu Muhammed an-Nefs az-Zekiyya ve kardeşi İbrahim’in Alisoyluların siyasal önderi olarak harekete geçmeleri ve 762 yılında Abbasi yönetimine karşı Medine ve Basra’daki yenilgi ile sonuçlanan başkaldırılarını İmam Cafer onaylamamış, buna karşı Abu Hanifa ve Kolayni’de adı geçen diğer Sünni bilgin al-Sufyan ise onların tarafını tutmuş halkı Muhammed’i desteklemeye çağırmışlardı. Amcası Zeyd (743) ve oğlu Yahya’nın (744) başkaldırı hareketlerinden uzak kalmış olması, ayrıca beş yıl sonra (749) Abbas soylu İbrahim adına çalışmış olmasına rağmen Abu Muslim’in kendisine önerdiği halifeliği “sen benim seçtiğim adam değilsin” diye geri çevirmesinden beri, zaten İmam Cafer Sadık’ın siyasal pasivizmi bilinmektedir. Buna karşılık Abu Hanifa’nın Zeyd ve Yahya hareketlerini de tuttuğu tarihsel gerçekler arasındadır. Onun Muhammed ve İbrahim kardeşlere de destek vermiş olması, bu büyük ama iyi planlanmamış başkaldırıların bastırılmasının ardından tutuklanmasına neden oldu. Bize göre, ömrünün son yıllarını Abbasi zindanlarında geçiren ve orada ölen (767) Abu Hanifa, yönetimin istekleri doğrultusunda işkence altında bu tür bir fetva vermiş olabilir.

Ve İki Hanefi Görüşü

Bir Sünni İslam web sitesindeki [108]‘*the Myth of a Jaa’fari Madhhab*’ (Caferî Mezhebi Masalı*)* başlıklı makale yazarı Muhammad Jamaal Abdul Wahid Hanifa Qadiri’nin çelişkili düşünceleri arasında yer alan, Cafer Sadık’a ilişkin ve çoğunlukla Hanefilerin paylaştığı “Ehlibeyt Mezhebini kendilerinin temsil ettiği yönünde” görüşlerini içeren iki kısa paragrafında ise şöyle deniliyor:

> “...Çok iyi bilindiği gibi İslam Hukukunun (Şeriatin) dört imami (İmam al-A’zam Abu Hanifah, İmam Malik bin ‘Anas, imam Muhammad al-Shafii ve imam Ahmad bin Hambal), İslam hukuku, öğretisi ve ibadetine ilişkin bir çok kitap yazmışladır… İmam Cafer Sadık’in ilmi de sadece İmam al-Azam Abu Hanifah ve imam Malik bin Anas’da bulunabilir; dolayısıyla da, kurulmuş bir mezhebe sahibolacak, yalniz İmam Cafer Sadık’ın bu iki öğrencisidir. Şu halde, gerçek “Ehli Beyt Mezhebi”, Hanefi ve

[108] www.ummah.net/Al_adab

Maliki Mezheplerinin içinde yerleşmiş, yaşamaktadır. Ehli Beytle kıyaslama her ikisi içinde de geleneekseldir, etkindir. Maliki Mezhebi Cafer Sadık ile ilişkilidir. Hanefi Mezhebinin ise Ehli Beyt arasından toplam dört imam ile ilişkisi vardır. İmam Abu Hanifa,İmam Cafer Sadık'tan ilim öğrenmesine ek olarak, İmam Muhammed Bakır ve İmam Zeyd bin Ali'den bilgi elde etmiştir. İki dostu ve öğrencisi İmam Muhammed al-Şaybani ve İmam Abu Yusuf al-Ansari de İmam Musa Kazım bin Cafer al-Kazim'dan ders almışlardır..."

"Ancak İmam Cafer Sadık İslam hukuku, öğretisi ve ibadetine ilişkin konularda herhangi bir kitap yazmadi; fakat *Asmaa'ul Mu'aliufeen*'de belirtildiği üzere; 1.) *Taqseemi-Ru'ya,* 2.) *Jami'atu fil-Jafr,* and 3.) *Kitabul-Jafr* adlarını taşıyan üç kitap İmam Cafer tarafindan yazılmıştır. *Jafr* sözcüğü "dört aylık kuzu" anlamındadır. Bilimsel terminoljide ise '*jafr*', gelecekteki olayları önceden görme, yani kehanette bulunmayla ilintili bir daldır. *Kamusul- A'lam*'da, bu bilimle(*jafr*) ilgili ilk kitabın, iki yüzü Tanrıya dönük, bilimin kapısı Abu Talip oğlu Ali tarafından yazıldığı anlatılır. İmam Cafer'in hazırlamış olduğu üç kitaptan ikisi kuzu derisinden parçalar üzerine yazılmış olduğu için, bu kitaplar içindeki bilimin adına '*Jafr*' denilmektedir."

Bir Türk Hanefisi, Uludağ Üniversitesi İslam Hukuku Prof.ü Hamdi Döndüren ise kısaca ve bilim adamından çok bir din adamının anlatımı içinde şunları söylemektedir İmam Cafer Sadık'ı anlatan kısa bir yazısında:

"Ebû Hanife, imam Mâlik ve Süfyân-i Sevrî gibi büyük bilginler Câ'feri Sâdık'tan ilim öğrenmiş ve hadis rivayet etmişlerdir. Câ'fer-i Sâdık fazla konuşmazdı. Süfyan-i Sevrî, Câ'fer'i ziyarete gitmiş; uzun süre sustuğunu görünce konuşmasını rica etmiş; bunun üzerine Câ'fer söyle demiştir: 'Allah'ın nimetine şükret; şükür, nimetin artmasına vesîle olur. Nimet verildiği zaman da istiğfara devam et. Devletin zulmüne karşı da Lâ havle velâ kuvvete illâ billah de.' Ebû Hanife de, Hicaz'a gidip, iki yıl Câ'fer'in yanında kalmış, ondan çok seyler öğrenmis ve bu iki yil için 'Eğer bu iki yıl olmasaydı Nûman mahvolurdu' demiştir (Ebû Zehra, s. 37-39). imam Câ'fer'in ilmi önce kesbî (dünyayı ilgilendiren, yaşamsal)olarak başlamış, sonra vehbî(Tanrı vergisi, tanrısal) ilimle desteklenmiş, ilhâma mazhar olmuştur. Bu yüzden imâmiye mezhebi mensupları, imamların ve bu arada Câ'fer-i Sâdık'ın hatadan sâlim olduğu inancındadır. Her biri yıldızlar gibi olan ashab-i kiram'ın bile görüş ve ictihadlarında zaman zaman hata

> ettikleri olmuştur. Sahabeden sonra gelen imamlarin ilham dışındaki sözlerinde yanılmasi mümkündür. Câfer-i Sâdık da insandır, masum değildir. (*Çünkü Tanrının arzusu budur; Kur'an'da (33,33)"Ey Peygamberin ev halkı (Ehlibeyt)! Tanrının arzusu sizden günahları uzaklaştırma ve sizi tertemiz kılmaktır"diye buyurur. İmamlar da Ehlibeyt soyundan gelen kutsal kişilerdir. Sünni din bilginleri Kuran'ın bu ayetini görmek istemiyorlar İ.K.*) Çünkü ismet (masumluk) sıfatı yalnız peygamberlere mahsustur. Câ'fer-i Sâdık, ahlâk, fazilet ve takvada ileri idi. imam Mâlik onun hakkında söyle der: 'O, üç halde bulunurdu: Ya namaz kılar, ya oruç tutar, veya Kur'an okurdu. Hiç bir zaman temiz olmadan Allah'ın Rasûlü'nü ağzına almazdı. Boş yere konuşmazdı. Kendisini her gördüğümde kalkar, altındaki minderi bana verirdi." (Ebû Zehra, s. 77).

Şiilere Göre Cafer Sadık ve İmamiye-Ehlibeyt ya da Caferî Mezhebi

Sufiliği öne alan ve tasavvufi inançlarını, şeriat uygulamalarıyla birlikte tarikatçı anlayışla Aleviliğe yaklaşan bir tutum içindeki bazi Şiiler Caferî Okulu (Caferîlik) ya da Ehlibeyt Okulunu (mezhebi) genel olarak aşağıdaki biçimde açıklıyorlar. Hiçbir değişikliğe uğratmadan aşağıya aldığımız paragraflar Karacaahmet Derneğinin web sitesinde yayınlanmış **Şeh-i Şah Pir-i Aşk Safevi**'ye aittir. Kendisi biraz daha derinlemesine incelemesi gerekli olan Alevi-Bektaşiliği, Şiilik ve Caferî mezhebi çerçevesinde değerlendirmektedir. Aleviliği Şiilik gibi görmekle birlikte ,babasından ve özellikle dedesinden almış olduğu eğitimden kazandığı geniş zahiri ve bâtınî bilgi birikimiyle tasavvufi yönü ağır basan henüz yirmiyaşın altındaki bu genç bilge, Şah İsmail Safevi soyundandır. Ancak kendisinin özellikle atalarından Şah İsmail Hatay'iyi (ö.1524) yetiştirip, Kızılbaş Safevi devletini kurmuş olan Anadolu Aleviliğinin Kızılbaş siyaseti tarihini ve inançsal uygulamalarını çok iyi inceleyip öğrenmesi gerekmektedir. "*Caferîlik ve Caferîliğin Doğuşu*" yazısının içinde "*İmam Sadık (a.s)'ın İlmî Mektebi*" alt başlığı altında şunları yazıyor:

> "O, Mescid-i Nebevî'de büyük bir Ehl-i Beyt okulu kurmak için babası İmam Muhammed Bâkır(a.s.) ile birlikte çalıştı. Böylece İmam Muhammed Bâkır ve Cafer Sadık(a.s.) o dönemdeki fakih (*hukukçu*), müfessir(*Kuran yorumcusu*) ve muhaddislerle(*hadis toplayıcılar ile*) birlikte çeşitli ilim erbabına İslâmî ilimleri öğretmeye başladılar ve tefsir, hadis, ahlâk ve inanç gibi İslâmî ilimlerin yanı sıra, diğer mevzularda bile o dönemin büyük bilim adamlarının müracaat ettiği yegane merci hâline geldiler. İmam Bâkır (a.s) ve İmam Sadık (a.s) İslâmî ilimleri yaymada o kadar

çaba harcamışlardır ki, hiçbir İslâm büyüğünden tefsir, hadis, fıkıh ve ahlâk gibi İslâmî mevzularda bu iki imamdan geldiği kadar bilgi bizlere ulaşmamıştır. Büyük fakihler fıkhı bu iki imamdan öğrenmişlerdir, büyük muhaddisler hadisi bu iki imamdan almışlardır, büyük ilim ve irfan erbabı ilim ve irfan hususunda bu iki imam huzurunda diz çökmüşlerdir. Bu iki imamın gayretleri sonucunda ilim ve marifet ağacı her yere köklerini ulaştırmayı başardı. Bundan dolayı görüyoruz ki dönemin bütün büyük alimleri, fakihleri, muhaddisleri, kelâmcıları, filozofları ve hatta tabiat bilginleri bile, İmam Sadık (a.s)'ın yüce ilmi karşısında saygıyla eğilmiş ve onun ilimdeki yüce mevkiini itiraftan kendilerini alamamışlardır."

"Şunu da belirtmeliyiz ki İmam Sadık (a.s), kendi görüşüyle hareket eden bir müçtehit değildi, o sadece Peygamber (s.a.a)'in ve Ehl-i Beyt'in Allah Resulü'nden aldığı ilim mirasını taşımaktaydı. Müslümanlar, ondan fetva alıyor ve görüşlerine ittiba(uyum) ediyorlardı. Onun mektebi, Peygamber'in sünnetlerinin devamı ve vahyin muhtevasının keşfi niteliğindeydi. İmam Sadık (a.s)'ın döneminde, birçok fıkhî ve itikadî mezhepler ortaya çıkmıştı ki, İmam (a.s)'ın bunlar karşısındaki tavırları, fikrî yönlendirme, ilmî tartışma ve şer'î eleştiri niteliğini taşımaktaydı."

"İmam Sadık (a.s)'ın ilmî çalışmalarında kullandığı yöntemi incelendiğinde başlıca iki hedefi güttüğü anlaşılmaktadır :İmam Sadık (a.s)'ın birinci hedefi, kendi döneminde yaygınlık kazanan sapık kelâmî ve felsefî fırkaların tevhide aykırı batıl inançlarına karşı İslâm'ın öz tevhit inancını korumaktı. İmam Sadık (a.s), tevhit inancının asaletini muhafaza edebilmek için tevhit inancıyla ilgili en cüz'î konuları bile açıklığa kavuşturmuştur. İmam Sadık (a.s), tevhit inancını cebir ve tevfiz gibi sapkın düşünce akımlarına karşı savunabilsinler diye, Hişam bin Hakem gibi öğrencilerini felsefe ve kelâmda uzmanlaştırmış, münazara ve tartışma adabını onlara öğretmiştir. İmam Sadık (a.s)'ın, ilmî eserleri ve münazara yöntemine göz atan herkes bu gerçeği net bir şekilde görecek ve gerçek tevhidi tanıma şansı bulacaktır..."[109]

---

[109] Genç bilge bu son paragrafta tam bir ortodoks Şii gözüyle değerlendiriyor Cafer Sadık'ın batıni çevresini. "Sapık kelami ve felsefi fırkalar" diye suçladığı ve İmam Cafer'in onlara karşı olduğunu ileri sürdüğü topluluklar, Anadolu Alevi-Bektaşilerinin asıl inanç atalarıydı. Onlar Ali tanrısallığı ve anthropomorfik (insanbiçimli tanrı anlayışı) temelde Abdullah İbn Saba ile başlayıp, Tanrısal birliği ("öz tevhid") insan-tanrı ve insan-doğa-tanrı birliği olarak algılayan;Tanrının Muhammed'de Ali'de ve zamanın İmamında görünüm alanına çıktığına (tezahür epiphaneion-manifestation)inanan bir İslam yorumunu, eski dinsel ve felsefi

Pir-i Aşk Safevi, çeşitli kaynaklardan gelen bilgilere göre dört bin kadar İslam bilgininin feyz alıp yetiştiği İmam Cafer Sadık akademisinin, yani Ehlibeyt okuluna ilişkin özellikleri şöyle bağlıyor:

> "…Ehl-i Beyt mektebinin başlıca özelliklerinden biri de, Ehl-i Sünnet mezheplerince, içtihat ilkeleri olarak kabul gören kıyas(*karşılaştırma*), istihsan(*güzel bulma, beğenme*), sedd-i zerayi(*?*) gibi ilkeleri reddetmektir. Elbette bu ilkeler, Ehl-i Sünnet mezheplerinin tamamı tarafından da ittifak edilen ilkeler değildir. Ehl-i Beyt mektebinde, Kur'ân-ı Kerim ve Peygamber-i Ekrem'in sahih sünneti, fıkhî içtihatta(*hukuksal uygulamada*) en önemli iki temel kaynak olarak kabul edilir. Akıl ve Ehl-i Beyt alimlerinin icması ise, Kur'an ve sahih sünnetin açık beyanlarının bulunmadığı yerlerde ikinci dereceden kaynaklar sayılır. Bu mektebin önemli özelliklerinden birisi de, Ehl-i Sünnet mezheplerinin aksine içtihat kapısının kapandığını reddetmesidir. Bu yüzden Ehl-i Beyt mektebinin önde gelen alim, fakih ve filozoflarının İslâm düşüncesinin zenginleştirilmesi ve İslâmî değer ve ilkelerin savunulmasında önemli rolleri olmuştur..."
>
> "Burada şunu da vurgulamalıyız ki, bu okula Caferî mezhebi denilirken, onun da İslam camiası içerisinde ortaya çıkan Hanefi, Şafii, Maliki, Hambeli, Zahiri, Sevri ve diğer İslami mezhepler türünden bir mezhep olduğu anlaşılmamalıdır. Çünkü mezhep, belli bir bilimsel kariyer ve koşullara sahip olarak içtihat derecesine ulaşan bir bilginin, İslam dini üzerinde ortaya koyduğu yorum ve fetvalar toplamına denir. Oysa bu okul, kendisini bağlı kıldığı İmam Cafer Sadık ve diğer İmamları müçtehit olarak kabul etmiyor. Çünkü İmamların Allah'ın buyruğu ve Peygamberin açıklaması ile tayin edilen birer tanrısal hüccet (tanık) olduklarına

---

inançlarla bağdaştırıcı (syncretic) senteze ulaştıran Kaysani/Muhtari/Haşimi, Albai/Bayani/Mugiri, İsmaili Aleviliğin temelinin atmış olan Hattabi/Kaddahi/Mubaraki vb gibi heterodosk İslam, yani (proto) Alevi inanç gruplarıydı. Son üçerli iki grup tamamıyla İmam Bakır ve Cafer'in çevresinde ortaya çıkmış ve her iki İmam da – inançsal davranış ve uygulamalarına karşı çıkmış ve hatta lanetleyip kendilerinden uzaklaştırmış görüntüsü altında- bunlarla doğrudan ilişkilidir; çünkü onlar baba ile oğulun bâtıni (esoterique) temsilcileridir. Baskıcı Emevi ve Abbasi yönetimlerinde kendilerini ve ehlibeyt soyunu korumanın tek yoluydu batıni inançlarını gizlemek. Daha önce ayrı olarak incelediğimiz bölümde görüldüğü gibi takiye öğretisini İslam dinine sokan ve geliştirip ilk uygulayan İmam Bakır ile İmam Cafer Sadık idi. **Şeh-i Şah Pir-i Aşk Safevi** gibi güzel isimli kardeşimiz, Alevi inanç ve felsefesinin temelini atmış bu aykırı grupları değerlendirirken ortodoks Şii gözlüklerini bir yana atmalı ve onlara sapık dememelidir. Aleviliği tanımak ve anlamak için, yazılarında sıkça örneklemeler verdiği A.Gölpınarlı'nın bilgisinden her zaman yararlanmalıyız, ama görüş ve bakış açısını asla kullanamayız.

> inanılır. Dolayısıyla da İmam Cafer Sadık da dahil olmak üzere, Caferî Şiiler Oniki İmamın din konusunda yaptıkları açıklamaların, onların kendi içtihatları, çalışma ve uygulamaları sonucunda verdikleri şahsi fetva ve yorumlarına değil de, bizzat Tanrının Muhammed Peygamber aracılığıyla indirdiği dinsel öğretinin özü olduğuna inanır."
>
> "Zaten bu okula 'Caferî mezhebi' ismini veren de okulun kendi mensupları değil, İslam camiasında her hangi bir müçtehidin fetvalarına uyan diğer islami fırkalardır. Onlar, kendi yöntemlerine mezhep ismini verdikleri gibi, bu mektebin öğretilerinin daha çok İmam Cafer Sadık'tan geldiğini ve onun da kendilerinin bağlı olduğu müçtehitlerden biri gibi olduğuna inandıklarından, kendi mezheplerine kıyasla bu mektebe de Caferî mezhebi demişlerdir."

Pir-i Aşk Safevi'nin aynı makalesinden özet olarak verdiğimiz bu son betimlemelere karşın, Muhammad Jamaal Abdul Wahid Hanifa Qadiri, yukarıda alıntı yaptığımız yazısında şunları söylemektedir:

> "Din eğitimi görmemiş olan bilgisiz Müslümanlarin çoğunu, İmam Cafer Sadık'tan sonra onun adına atfen "Caferî" olarak isimlendirilen mezhebe bir "Beşinci Mezhep" masalı gibi kabul etmeğe götürdü. Böyle bir mezhebin mevcut olmadığının farkında olmayan insanlar, Müslümanlar tarafindan bir "Beşinci Mezheb" kabul edilmez ve bu, bir İslam fıkıhı okulu kisvesi altında Müslümanlardan kabul görmesi için Şiiler tarafindan yapılmış bir girişimdir. Oysa açıktır ki, "Caferî Mezhebi" sadece (yasal olarak ya da) bir İslam fıkıhı okulu olarak varolmadığı bir yana, İslam fıkıhçılarının çoğu yapıtlarını kendilerine maleden ve onların üzerine Cafer'in adını koyan ulemasıyla birlikte Şiiler trafindan yalnızca bir paravan gibi kullanılmıştır. Gerçekte eğer bir kimse İmam Cafer al-Sadık fıkıhını öğrenmek, tanımak istiyorsa, o zaman onun Hanefi ya da Maliki mezhebinden başkasına bakmasi gerekmez."

Görüldüğü gibi herkes kendi inanç ve görüşlerine uygun kaynaklara ve hayal güçlerine dayanarak düşünce belirtiyorlar. Oysa gerçekte Pir-i Aşkı Safevi'nin açıkça belirttiği gibi Caferî okulu ya da mezhebi mensuplarının inancına göre, Oniki İmamın, on ikisi de aynı statüye sahiptir ve hepsinin öğretileri aynı olup, Tanrının ve elçisi Muhammed'in söyledikleridir. İmamların açıklamaları, Sünni müctehitlerininki gibi İslam üzerinde yapılan yorumlar ve oluşturulmuş kişisel kurallar değil, bizzat Kuran ve hadise dayanan İslamın kendi öğretileridir. Konuya

oldukça hakim durumda olan Safevi soylu genç bilge, Muhammed Bakır Maclisi'nin (1628-1699) *Bihar al Anvar* [110]yapıtından derlediği İmam Cafer Sadık ve babası İmam Muhammed Bakır'ın bazı sözleriyle bunu kanıtlamaktadır:

İmam Cafer Sadık,

> "Benim sözüm babamın sözüdür; babamın sözü ceddim Zeynelabidin'in sözüdür; ceddimin sözü de Hüseyin'in sözüdür, Hüseyin'in sözü de Hasan'ın sözüdür; Hasan'ın sözü ise Ali bin Abu Talib'in sözüdür; Ali'nin sözü Resulullah'ın sözüdür ve Muhammed'in sözü ise Allah'ın sözüdür"diye buyurmuştur.

Yine kendisine bir soru yöneltmiş bir kişiye şunları söylemiştir Cafer Sadık:

> "Andolsun Allah'a ki biz, kendi zevk ve isteklerimize, görüşümüze dayanarak bir şey söylemeyiz; biz Rabbimizin dediğinden başka bir şey de demeyiz. Eğer sana bir hususta bir şey söylediysem, mutlaka bu Resulullah'tandır. Biz kendi reyimizle bir söz söylemeyiz."

İmam Muhammed Bakır ise bunun için bir açıklama getirmiştir:

> "Eğer biz size kendi reyimizle bir şey söylersek, bizden öncekilerin saptıkları gibi biz de saparız; hayır, biz ancak Rabbimizin Peygamberi'nin bize açıkladığı şeyleri size söyleriz."

Sonra şöyle sürdürüyor konuyu İmam Muhammed Bakır:

> "Eğer biz sizlere, kendi rey, heva ve hevesimize dayanarak bir şey söylersek, helak olmuş kimselerden oluruz; hayır biz, diğerlerinin altın ve gümüşlerini toplayıp sakladığı gibi, Resulullah'dan alarak toplayıp saklamış olduğumuz hadisleri söyleriz."

Yine İmam Sadık kendisine bir soru soran kişiye yanıt verdiğinde adam,

> "eğer bu konuda şöyle-böyle söylenirse, o nasıl bir görüş olur?" deyince; İmam ona, "dur bakalım, ben bir hususta bir cevap verirsem, bu, Peygamberin kendisindendir. Biz, şöyle-böyle olur şeklinde görüş belirtenlerden değiliz" cevap vermişlerdir.

---

[110] Cilt II, s. 172-178.

Ortodoks Caferî Şiilerin kendilerini tanımlamaları çerçevesinde **Pir-i Aşk Safevi**'nin sözlerini yinelersek :
"Ehlibeyt mektebi (ya da Caferî Şiilik), (gerçekte) diğer İslami mezhepler gibi, rey ve görüşe dayalı olan bir mektep değildir. Ehlibeyt mektebi, Resulullah'dan alınan İslam dininin hiçbir yoruma tabi tutulmaksuzın sunuluşudur".

Caferî Mezhebinin İki Yüzü: Ortodoks İran Şiiliği ve Heterodoks Kızılbaşlık-Alevi-Bektaşilik

Caferî Mezhebinin Ortodoks Yüzü: İran Şiiliği

Ancak yukarıdaki açıklamalar günümüz ortodoks Caferî Şiiliğin oluşturulması ya da ortaya çıkışını anlatmamaktadır. Oniki İmamcı Caferî Şiiliğin tam anlamıyla şeriatçı-ortodoks karakterle ortaya çıkışı ve Safevi Şahlığının resmi dini olması 17.yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir. Belki tek cümle ile diyebiliriz ki, Şah İsmail döneminde Kızılbaş sufiliği siyaseti çerçevesinde ad verilip oluşturulan Caferîlik, Muhammed Bakır Maclisi'nin *Şeyhülislam'*lık ve ölümüne değin süren *Molla Başı'*lık yıllarında (1687-1693)bu yeni karakterine bürünmüştür. Belki bu değişimi ya da başkalaşım sürecini anlatmaya geçmeden önce, Anadolu Alevi-Bektaşilerinin mensubu olduklarını düşündükleri, Kızılbaş sufiliği siyaseti Caferîliğinin oluşumu ve onun simgesi olan İmam *Cafer Buyruğu* üzerinde geniş durmak gerekecektir. Ama biz bunu son bölüme bırakıp, sadece *Buyruk* üzerine yeni bir görüşü belirterek, üzerinde düşüncelerimizi söyledikten sonra Ehlibeyt mezhebinin ya da İmamiyenin ortodoks Caferîliğe dönüşümünü kısaca açıklamaya çalışacağız.

Muhammad Jamaal Abdul Wahid Hanifa Qadiri (Muhammed Cemal Abdülvahid Hanife Kadiri) birkaç alıntı yaptığımız yazısında, Caferî Mezhebi'nin bir İslam fıkıh okulu olarak varolmadığını ve İslam fıkıhçılarının çoğu yapıtlarının üzerine Cafer'in adını koyan Şii ulemasının onu paravan gibi kullandıklarıbiçiminde kendi özel yargısını verdikten sonra, şu ilginç saptamayı yapıyor:

> "Şiilerin bugün ellerinde bulunan "*İmami Caferî Buyrugu* " adını taşıyan kitap, Şii inancındaki dinsel uygulamalar üzerinde ilk kez yazan Cafer bin Hüseyin al-Kummi (ö. 951) adlı bir adam tarafindan yazılmıştır. Daha sonra, Abu Cafer Muhammed al-Tusi (ö. 1068), *Risala-i Jafariyya* başlığının taşıyan ve bir bölümlük bir yorum içeren diğer bir kitap yazdı. İki Cafer (al-Kummi ve al-Tusi) tarafindan yazılmış bu kitapları ileri sürerek Şiiler kendilerine

> “Caferî” demektedirler. Böylece onlar İmam Caferî Sadık’ın doğrudan kendisini izledikleri planını kurmaya girişmişlerdir. Oysa bu yol, sırasıyla Hanefi ya da Hanbeli, yani imam Abu Hanifa ya da imam Ahmed bin Hambal’a bağlı (*daha önceki paragraflarda Malik bin Anas’ı da zikrediyordu. İ.K.*) Müslümanların yoludur . Şiiler, ‘*jafar*’ ve ‘*jafr*’ sözcüklerinin benzerliğini kötüye kullanarak, yazarları Cafer al-Kummi ve Cafer al-Tusi olan bu kitapların İmam Cafer Sadık tarafindan yazıldığını ileri sürmektedir. Caferî Mezhebi, sadece bir kelime oyunudur.”

Abdülvahid Hanifa Kadiri’nin Türkçe adıyla “*İmam Caferî Buyruğu*”ndan sözetmesi, İran’da bu kitabın nüshalarına rastlamış olduğunu gösteriyor. Ancak kitabın içeriği Türkçe olsaydı, yazar bunu açıklamak ve belki Şiilerle karıştırarak Türkiye’deki Alevi inançlı toplumdan da sözetmek zorunda kalacaktı.

Türkçe “*İmam Cafer ya da Şeyh Safi Buyruğu*” adı altında derlenmiş buyruk metinlerinde en azından bazı bölümlerin “Farsçadan Türkçeye çevrildiği ya da anlaşılsın diye Türkçe söylendiğini” belirten cümlelere rastlanmaktadır. Örneğini “*İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*”: [111] ‘Naadı Ali’ bölümünün son paragrafında, “…Ali Aba’nın silsilenamesidir. Bunu Farisi lisan üzere buyurmuştu. Horasan erenleri Rum’a kadem bastıklarında, Farisiden Türkiye tercüme eylemişlerdir. Ve bunu tarikat erenleri canı gibi aziz saklayalar…” denilmektedir. Buradaki Horasan erenleri nitelemesi, Safevi Kızılbaş yönetiminin Anadolu’ya gönderdiği görevlilerdir, yani *hadim* dedikleri hizmet sahiplerinden başkası değildir. Ayrıca “*Erdebilli Şeyh Safi ve Buyruğu”*: [112] “Farsça bilmeyen talipler için üstat Hatayi buyurmuştur ki; ‘*Hatayi hal çağında/Hak gönül alçağında/Yüzbin kabe yapmakta/Bir gönül alçağında*’.

Hanife Kadiri’nin İmam Cafer Buyruğu’nun, Cafer adlı iki Şii yazarın yazılarından derlendiği ve Şiilerin bu kitapların İmam Cafer tarafından yazıldığını ileri sürerek kendilerine Caferî adını taktıkları savı doğru değildir. Üstelik yazarın birinci Cafer olarak bildirdiği, *Kitab al-Makâlât ve’l- Firak*’ın yazarı al-Kummi, Sad bin Abdullah al Aşari’dir; Abu Cafer Muhammed bin Yakup al-Kolayni (ö.940-41) ile karıştırmıştır. Ancak Caferîlik ya da Caferî mezhebi deyiminin kullanılışı ile *İmam Cafer Buyruğu*’nun sıkı ilişkisi vardır ve bize göre ikisi de Safevi Kızılbaş siyasetinin ürünüdür.

---

[111] Derleyen: Ali Ocaklı, İstanbul, 1989, s. 235.
[112] Mehmet Yaman, İstanbul, 1994, s.53.

Buyruk'ta " Eğer sorsalar, ikrar-ı tercüman nedir?" sorusuna şu yanıt verilmektedir: 'Cevap: Şah-ı Merdan kuluyum, Al-i aba nesliyim, İmam Cafer Sadık mezhebindenim. Rehberim Muhammed, mürşidim Ali'dir."[113] *İmam Cafer Buyruğu*'nun elde bulunan Farsçasını görmediğimiz için, Türkçe mevcut metinler dikkatlice incelendiğinde, bu kitabın hazırlanmasınıda Abu Cafer Muhammed Kolayni(940-41) ve Abu Cafer Muhammed bin al-Hasan al-Tusi'nin(1067-8) kitaplarından, başta İmam Cafer Sadık olmak üzere İmamların Kuran ayetlerinden yorumları, hadis nakilleri ve kendi sözlerini seçkiler yaparak yararlanıldığı anlaşılır.

Ayrıca erken Türkçe Buyruk metinlerinin içinde Ortodoks Şii ögelere rastlanmaz ve bunlardaki Caferîlik de bâtınî anlamdadır; Caferî Aleviliktir Aşağıda daha ayrıntılı anlatacağımız gibi 17. yüzyılın ortalarından itibaren, İran'da Şii ulemanın *usuli* ve *ahbari* tartışmaları sonucunda Ortodoks Caferî Şiilik resmileşmiştir.

10.yüzyıldan sonra İmamiye ya da İsna aşariye (Oniki İmamcılık) mezhebi olarak kurumlaşmış olan Şiiliğe, Caferîlik adı altında dönüş yapılmıştır. Bu dönemden sonra Anadolu'ya gönderilen *Buyruk*'larda şeriat ağırlığını hissettirmeye başladı. Ancak Safevi soylu Şahların siyaseti gereği, Anadolulu Kızılbaşları kendilerinden tamamıyla uzaklaştırmamak için kitaptaki bâtınî ögeler atılmamıştır. Buna karşılık İran içlerinde Horasan'da kızılbaş katliamı ve koğuşturmalar sürdürülmüş. Kızılbaş Türkmenler, İsmaililerle birleşerek yeraltına çekilmiş ve onlar da Caferî Şii takiyesi uygulamak zorunda kalmışlardır.

Yukarıda İmamiye'nin çıkışı ve kurumlaşmasına ilişkin şunları söylemiştik:

Asıl İmamiye'yi mezhep olarak kurumlaştıran 10.yüzyılın başlarından itibaren güçlü Şii Nevbahti ailesi içinde yetişen bilginler oldu. Onların iktidara yakınlığı ve halifelikle uzlaşıya girmiş olmaları bu kurumlaşmayı sağladı. Şii Buveyh Oğulları'nın Bağdad'da iktidarı ele geçirmeleriyle (945) onların koruması altında İmamiye daha da güçlendi. İmam Cafer Sadık'ın gizli olarak yürütmüş olduğu Bâtınî Şiilik artık tamamıyla yeraltına çekilmiş, (İsmaili Aleviliği olarak) yaşama mücadelesi verirken; İmam Caferîn takiyesi, yani görüntüdeki zahiri, yani açık dinsel uygulamaları İmamiye mezhebi olarak İslam tarihinde yerini almıştı.

17. yüzyıl içinde Ortodoks Şiiliğe, Caferîlik adı altında dönüşü sağlayan büyük çapta o dönemde yetişmiş aşağıdaki yazarların yapıtlarının yeniden

---

[113] *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, Der. Ali Ocaklı, s.225.

ele alınıp yorumlanması olmuştur demekle yanılmış olmayız. Bu yapıtlarıve yazarları şöyle sıralayabiliriz:

Oniki İmamcılığa düşünsel çehresini veren yazarlar olarak, devlet adamı Abu Sehl İsmail bin Ali en-Nevbahti (ö.923) ve aynı aileden *Kitab Firaku'ş-Şia*'nın yazarı al-Hasan bin Musa en-Nevbahti (ö.922).
Abu Cafer Muhammed Yakub al-Kolayni'nin (ö.940-41) on altı bin yüz doksan dokuz hadisi içeren *Al-Usul Min al-Kafi*. Şeyh al-Saduk adıyla tanınan İbn Babeveyh'in (ö.991-92) İmamların yaşamı ve yine İmamlardan geniş sure ve hadis yorumları veren inançlar kitabı *Risaletu'ul İtikadat* [114] ve *Men la-Yehzuruhu'l- Fakih*.
Heresiograf Sad bin Abdullah al-Aşari al-Kummi'nin(ö.951-52) *Kitab al-Makâlât ve'l- Firak*'ı. Şeyh al-Taifa olarak tanınan Abu Cafer Muhammed bin al-Hasan al-Tusi'nin (ö.1067-68) *At-Tazhib* ve *al-İstibsar*'ı Ortodoks Oniki İmamcı, yani Şii İmamiye fıkıhı ve öğretisinin belli başlı yapıtlarıdır. [115]

17. Yüzyılın Başlarından İtibaren İran'da Şii Şeriatının Güçlenmesi, Ortodoks Şii Kümeleşmesi ve Her Türlü Sufiliğin Ezilmesi

17. yüzyıl İran'da Şii İmamiye mezhebinin Caferîlik adı altında egemen olmasında etkili olan yetkin bilgin ve din adamları ortaya çıkardı. Şii hukuku (fıkıh) üzerinde birçok kitaplar yazan Mir Damad namıyla tanınmış olan Mulla Muhammad Amin Astrabadi, *Ahbari(Ahbari)* olarak bilinen bir düşünce akımı kurmuştur. Bu akım *ictihad* doktrinlerine inanan Şii düşüncesine karşıydı. *Ahbari* Şii grubu sadece Kutsal Kuran, Hadis ve diğer yetkin kaynak olarak Oniki İmamların sözlerine bağlıydılar. Tam tersine *Usuli* olarak tanınan diğer Şiiler Kuran, Hadis ve Kıyas'a inanmaktaydılar. Birbirleriyle tartışma halindeydiler ve onların bu karşılıklı tartışma (polemik) yazıları İran'da zamanın büyük bir iş alanı oldu. İşte bu dönemde, Muharrem ayında *rawda'i-Hani* anma törenleri (İmam Hüseyin'in şehit edilmesinin anılması) ve *mersiye* (matem ağıtları) okunmasının başladığı bilinmektedir.

Bunlara ek olarak *ilm al-kelam* (theology), *hikmet* (akılcılık ve felsefe), *irfan* (gnosis) ve Sufilik düşüncesine de hız kazandırıldı. İran felsefe ve akılcı düşüncenin gelişmesi için verimli bir topraktı ve bu dönemde tanınmış Şii bilginler yetiştirmiştir; örneğin, Mir Dad (ö.1631),

---

[114] Şii İmamiyenin İnanç Esasları, Çev. Ruhi Fığlalı, Ankara 1978.
[115] Bu eserleri adları ve kısa içerikleri için bkz.: Prof. Dr. W.Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Fikri Teşekkülü*, Çev.Prof.Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, 2.Basım, İstanbul, 1998, s.338-343; Aşk Safevi, ayn. Makl.; Farhad Daftary, The Ismailis: their History and doctrines, Cambridges 1992, s.86, 127, 250-252; 59, 92-93)

Muhammad Bakır Maclisi (ö.1699), Mulla Sadra (ö.1640), Mohsin-i Fayd Kashani (ö.1680), Abdur Razzak Lahiji (ö. 1661), Receb Ali Tabrizi (ö. 1699) vb.

Roger Savory "*Iran under the Safavids"* [116]kitabında,

> "1501'de Safevi Devletinin kuruluşundan, 1588 yılında Şah Abbas I'in tahta çıkışına kadarki dönemin bir değişim ve deneyim olduğunu görmüş olduk; Safevi düzeninin özgün Sufi örgütünü devlet yönetimi yapılanmasında birleştirmek için bir girişimde bulunuldu, deneme yapıldı"diye yazmaktadır.

Bize göre Savory'nin bu saptaması yerinde olmasına rağmen, adlandırmasında eksiklik bulunmaktadır. Başından beri Kızılbaş Safevi yönetimi yapılanmasında birleştirilmek, daha doğrusu devletin yaşamına geçirilmek istenen ya da denenmiş olan Ortodoks Şii Sufizmi ve onun örgütü değildi. Bâtınî Alevi inanç ve felsefesi, Alevi-Bektaşi Görgü Cemlerinde uygulanan tapınma kurumları (Sorgulama, *Dâr*'a, Musahiblik, Sitemden geçirme vb.) tümüyle devletin yaşamına geçirilerek bir Kızılbaş yönetim düzeni oluşturulması denendi.

1501'den 1508'e kadar Şah İsmail'in saltanatı döneminde ve 1524'den 1533/4'e kadar Şah Tahmasp'ın ilk yıllarında, bu devleti kuran Kızılbaş Türkmen boyları dedebeglerinin oluşturduğu *Ehli İhtisas* kurulu, Şah Vekili (*vekil-i nefs-i nefis-i humayun*) başkanlığında bunu başardı. B.S. Amoretti'nin belirttiği gibi,

> "Kızılbaşlık bir halk dinsel inancı olarak, başkaldırıcı ve örtülü komünistik doğasıyla Anadolu'dan İran'a geçmiştir...Onların başlarında bulunan, yüksek ayrıcalıklı Kızılbaş Sufilerin her lokması şefaat etme özelliğine sahipti. Ehli İhtisas Kurulundan *Halifeler Halifesi*, genel toplantılarda-cemlerde günahlarını itiraf edip pişmanlık duyanları, Anadolu Kızılbaşları ve Bektaşilerin ayin ve geleneklerine uygun biçimde (tarık) çubuğuyla vurarak, (*yani sitem çektirerek İ.K.*) bağışlıyordu. Günahkârların bağışlanmaları için yalvaranların secdeye kapanmaları tarikat-yol usülünce yapıldığı açıktı."

Amoretti bu satırları, Şah Tahmasp'ın ilk yıllarında, onun sarayını ziyaret etmiş olan Venedik Cumhuriyeti elçisi Michele Membre'in günlüğünden (*Relazione*..s.48) almıştır. Görüldüğü gibi Kızılbaş-Alevi-Bektaşi, yani

---

[116] New York, 1980, s. 91.

Bâtınî sufiliği sözkonusudur. [117] Kızılbaş yönetimin ise niteliği de açıktır; Karmatilerden ve erken Alamut İsmailileri̇nden, Babai ve Bedredinilerden sağılıp gelen, şahın ve padişahın değil "dünya mülkü halkındır", iktidar onunla paylaşılmalıdır siyasetinin devlet yaşamına geçirilmesi...

Tahta çıkarıldığından bir yıl sonra 1589'da, kendisine yardımcı olan Kızılbaş önderlerini öldürten Şah Abbas I, Kızılbaş güçleriyle birlikte yönetimdeki Alevi-Kızılbaş inanç örgütlenmesini de uzaklaştırmış ve onlar hakkında korkunç bir koğuşturma başlamış bulunuyordu. Onun yeni hayat verdiği ve yönetimle birleştirmeyi denediği ılımlı olarak nitelenen Ortodoks Şii sufizmi örgütlenmesiydi. Onu sufi ögeleri yönetim yapısı içine eklemlemesi ve koğuşturmaların sonucu olarak, Anadolu'ya dönmeyip İran'da kalan bir kısım Kızılbaşlar bu ılımlı Sufizmin içinde göründüler. Hatta İsmaili *dai*ler sufi hırkası içinde dolaşarak vaızlarını vermeye başlamışlardı. Ayrıca çoğu Kızılbaşların, İsmaili İmam Nizar II(ö.1628) zamanında gizlice İsmaililiğe geçmiş olduklarına ilişkin birçok kanıt bulunmaktadır. Hatta İmam Nizar'ın oğlu ve ardılı İmam Sayed Ali'ye (1628-1660) de onlar kendi aralarında Sayed Abul Hasan Beg diye çağırıyorlardı. Sayed Ali Şah'a, "Seyid Hasan Beyin Babası" diye oğlunun adıyla seslenmelerinden anlaşılıyor ki; Safevi yönetiminden dışlanıp koğuşturulmakta olan Kızılbaş Türkmenler, İmam Hasan Ali Şah'ın (1660-1694) İmamlık döneminde de, kendi inançlarından farklı olmayan İsmaililikle yoğun bir biçimde buluşmuş ve birlikte hareket etmeyi sürdürmüşlerdi. Bu durumun Anadolu'ya yansımamış ve İsmaili *dai*'lerin Alevi-Bektaşilerle buluşmamış olduğu elbette düşünülemez.

Şah Abbas I'nin 1629'da ölümüyle birlikte ılımlı Sufiler de koğuşturulmaya ve öldürülmeye başlandı, *Hankah*'larının (tekkeleri) tamamı yıktırıldı. Roger Savory aynı yapıtında [118]şu kısa bilgiyi geçmektedir:

> "Şah Abbas I'nin ölümünden sonra Sufilerin toplumsal itibarı düşmeye devam etti. Oysa Sufi coşkusu/gayreti ve inancı (*aslında Kızılbaşlık, yani bâtınî sufiliği demesi gerekiyordu İ.K.*) Safevileri iktidara taşımıştı. Sufilik, 17. yüzyılda *müctehid* (ayet ve hadisten kıyas yoluyla hüküm çıkaran) Muhammed Bakır Maclisi tarafından, murdarlık ve cehennem kötülüğünün büyümesi olarak suçlandı."

---

[117] Geniş bilgi için bkz. B.S. Amoretti, *"Pre-Safavid religious Topography" The Cambridge History of Iran Vol. VI*, yeni basım, Cambridge-1993, s.632 ve 637'den aktaran İ.Kaygusuz, *Görmediğim Tanrıya Tapmam*,İstanbul 1996,*s.*204-208; 260-278.

[118] *Iran under the Safavids*, New York, 1980, s. 237.

Şah Safi (1629-1642) ve Şah Abbas II'ın (1642-1666) saltanat yıllarında sufiler her köşede araştırılıp ortaya çıkarıldı ve (devlet) din servislerinin bir eylemi olarak ölümle cezalandırdı. Nimetullahçı Sufiler dahi bağışlanmadı ve Horasan ve Kirman'da Ataullahiler adıyla tanınan İsmaililerin katliamından önce, İmamları Sayed Ali Şah (1628-1660) onlara, kıyım belasından uzak kalsınlar diye Şah'ın ordusuna katılmalarını buyurdu. Böylece Horasan ve Kirman'da oluşturulmuş olan İsmaili birliği Safevi ordusu içinde küçük bir Ataullahi alayı olarak tanındı.
İmam Hasan Ali (1660-1694) İsmaili davasını, İran'ın değişen durumuna göre yönlendirdi. Örneğin, İsmaili *dai*lerinin Pir Mihrab Beg, Pir Ali Asghar Beg ve Pir Ali Akbar Beg gibi yerel ad taşıdıkları bilinmesine rağmen, haklarında fazla bilgi yoktur. Bununla birlikte *Dai* adlarının sonlarındaki Türkçe "beg" sözcüğü gösteriyor ki, onların İran'ın Türkmenler tarafından iskan edilmiş bölgelerinde inançsal hizmet vermekteydiler; İran'daki Kızılbaş çevre ile çok yakın ilişki içinde bulunuyorlardı.

Günümüze ulaşan İsmaili kaynakları aracılığıyla bu kırık-dökük bilgilerin temelindeki gerçek şudur: Kızılbaş Safevi Devletinin kuruluşundan, İranlı feodal aristokratların Şah'ların çevresinde kümeleşip, ortodoks Şiiliği devlet dini yaparak sufiliği yönetimden uzaklaştırıncaya kadar Kızılbaşlar, İsmaililerle birlikte hareket ettikleri gibi, Şah Abbas I'nin ölümünden sonra başlayan Kızılbaş ve sufi kıyımlarında da yaşamları biribirine karışmıştır. Aynı ilişkinin Anadolu'da da sürmüş olması, olasılılıkların ve kuşkuların ötesindedir.

17.yüzyılda Şah Abbas I'nin ölümünden sonra Şii fıkıh anlayışının iki yönde geliştiğini görüyoruz. Çoğunluk, birinci ilkelere, bütün şeriat kaynaklarına (*usul*) değişmez referanslar olarak ağırlık veriyordu; yukarıda kısaca değindiğimiz gibi bu kaynaklar Kur'an, Peygamberin sözleri (*hadis*) ve (müctehidlerin) *kıyas* hükümleriydi. Bu gruba *Usuli* denilmekteydi. Fakat karşı çıkan, onları protesto eden bir hareket yükseldi; bu hareket şeriatın bağımsız bir kaynağı olarak (görülen) akıl ve mantığın geçerliliği üzerinde kuşku duyuyordu; Peygamber ve İmamlardan duyulup gelen haberlerin (*ahbar*) yoğun kullanılışına çok önem verilmekteydi. Onun için bu grup *ahbari* adıyla tanınıyordu. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri, bir bütün olarak, dinsel sınıfların etkisinin büyüyerek artmış olmasıdır; zira onlar, *Usuli* ve *Ahbari* kümeleşmelerin içsel farklılıklarından ayrı olarak, politik denetlemelerden de serbest kalmışlardır. Bu dönemde ortaya çıkan güçlü II.Şah Abbas dönemininindinbilginlerinin tipik örneği Muhammed Bakır Maclisi, 1687 yılından itibaren Şeyhülislam makamında ve ölümüne

kadar *Mulla-Başı* olarak kaldı. Dikkat çekici önemli nokta, *Usuli* ve *Ahbari* Şii grupların sadece Sufilerin katledilmesinde ortaklaşa hareket etmeleridir. Bizce işte bu ortaklaşa hareket içinde, ılımlı Sunnilikten de fazla şeriatçılığa yönelmiş resmen bir Ortodoks Şiilik olarak Caferîlik (mezhebi) benimsenip, tam anlamıyla İran Safevi devleti yönetimine yerleşti.

İmam Cafer Sadık, Caferî Mezhebinin Heterodoks (Bâtınî) Yüzü ve "Buyruk"

Bir önceki bölümde "Ortodoks İran Şiiliği"ni, "Caferî Mezhebinin Birinci Yüzü" nitelemesiyle adlandırıp, tarihsel olarak a açıklamaya çalıştık. Ancak Azerbaycan ve İran'da Oniki İmamcı Şiiler için Caferî adının kullanılmaya başlanmasının, Kızılbaş Safevi'lerden çok daha öncelere dayandığını ve özellikle bunu bir Azeri Türkü olan Seyyid İmadeddin Nesimi'nin (ö.1404) bir düvazimam nefesinde – tek örnek olduğu için *Divan*'a, kendi trajik sonunu anlatan gazel tarzı bir şiirde(s.173, no.156) olduğu gibi, Nesimi'nin şiirlerini kopya eden bir elyazmacı tarafından sokuşturulmuş olabileceği kuşkusunu da saklı tuttarak- saptamış olmamız bizi bu nitelemeden vazgeçirtecek, yani "...Bir Yüzü" dedirtecek bir ağırlık kazandı. "Enelhak" (Hak benim, tanrısal gerçek benim) dediği için derisi yüzülerek öldürülen büyük bâtınî mutasavvıf ve Hurufi-Alevi ozanı İmadeddin Nesimi *Divan'*ında, [119] "**Ben ol sadık-ı kavlim ki Caferî'yim/Hakikat söylerim hak Hayderi'yim**: Ben sözüne sadık bir Caferî ve gerçeği söyleyen, gerçek bir Haydari'yim"diyorsa, o zaman, Caferîliğin heterodoks yüzü birinci plana çıkıyor demektir. Alevi-Bektaşi toplu tapınması Görgü Cemlerinin olmazsa olmazı düvazimamlar (Oniki İmamların adı geçen ve onları öven nefesler) ilk kez onun tarafından ***gazel*** tarzında yazılmış; bu türün anlam ve içeriğini Alevi-Bektaşi şiirine o sokmuştur. Alevi-Bektaşiliğin tapınma kurumlarından Dâr'ın pirlerindendir Nesimi; Hallacı Mansur ve Fazlullah'la birlikte Alevi inancında ikrar-imanından, yolundan dönmemenin ve bunlardan gelecek acı ve işkencelerde büyük direncin simgesidir. Mazlum bir velidir, şahtır, erdir-evliyadır Nesimi. [120] Aynı ***gazel***'in yedinci beyitinde ise "İmamım Cafer-i Sadık'tır" diyerek onun ardından gittiğini ve onun yolunu izlediğini belirtmektedir Nesimi:

Ben ol sadık-ı kavlim ki Caferî'yim

---

[119] Yayına Hazırlayan: Dr. Hüseyin Ayan, Ankara, 1990, s. 252-53; no.288.

[120] İmadeddin Nesimi hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Kaygusuz, *Dar ve Dar'ın Pirleri* 2.Basım Alev yayınları, İstanbul, 1995, s.164-195.

Hakikat söylerim hak Hayderi'yim

Hasan nuru Rızadır cümle çeşmim
Hüseyn-i Kerbela'nın yaveriyim

Eger gül-ab ile bin kere yunsa ağzım
Diyebülmen ki şahın Kanber'iyim

Kimim ben ki olam muhibb-i evlad
Veli gerçek muhibler çakeriyim

Ne haddim var şeha kulum diyem ben
Velakin Kanber'inin çakeriyim

İmam Zeynel Abad'dır masum-ı pak
Muhammed Bakır'ın has leşkeriyim

İmamım Cafer-i Sadık'dır amma
Sanır münkir kim ben serseriyim

Musa-yı Kazım'ı bildim hakikat
Ali'yi tanıdım hoş cevheriyim

Muhammd'dir Taki vü Mütteki hem
Naki canım gulam-ı Askeri'yim

Muhammed Mehdi çün Hak Huccetullah
Onları sevmeyenlerden beriyim

Nesimi'yim cihanda ne gamım var
Güzide nüshanın ser defteriyim

Nesmi'yim Yezid'e lanetim var
Ezelden ben Buhari reh-beriyim

Bir başka düvazimam nefesinde [121]Farsça bir tamlama içinde İmam Cafer'i "genc-i revan"(yürüyen hazine ya da can-ruh hazinesi) olarak niteliyor. Aşağıda verdiğimiz bu düvazimamın ilk iki beyitindeNesimi, "kevser badesini içerek velilik nişanını buldum ve böylece velilik caddesinde *İsna Aşer* (Oniki İmam) bana göründü. Oniki İmam soyu gönlüme taht kurduktan (ya da gönül tahtıma yerleştikten) sonra batın

---

[121] *Nesimi Divanı*, No.339

bahtım açıldı; onlar bana gizli sırları tutmamı söyledi” derken, Oniki İmam soyunu tanıyıp, Cafer Sadık’ı önder kabul ettikten sonra bâtınî olduğunu da açıkça belirtmiş olmuyor mu sizce? Ve Seyyid Nesimi, Oniki İmam inancının sırlarını faş edenlere, yani açığa vuranlara ise şaşırıyor; son beyitinde, bilim ve edebiyattan anlayanlardan bu konuda bir yanıt talebediyor:

İçtim bu Kevser badesin buldum velayetni nişan
Tuttum velayet caddesin *isna aşer* oldu ayan

İsna aşer öz rahtını urdu gönülde tahtını
Açtı bu batın bahtını dedi bana sır tut nihan

Sır perdesin ağazını düzdü gönülde sazını
Söyleştir ise razını iman ü din buldu bu can

Çün Mustafa kıldı nazar oldu kamu aynım haber
Uş Murtaza verdi haber kıldı beni ayn-ı nişan

Ol Fatıma Zehra Hasan maksud Hüseyni olasan
Maksud-ı ömrün bilesen ola yakınun bi-güman

Din din-i Zeynül –Abidin Bakır Muhammed mir-i din
Can verüben algıl bu din **Cafer sana genc-i revan**

Musa ile Musa Rıza mihr-i gönüllerde seza
Kevser Muhammed can feza saki Ali nakd-i can

Ruşen bu din bu çerağedip yürürsün uşbu dağ
Ya Askeri açtı bu bağ ya Mehdi –i ahir zaman

***Seyyid* kılar ol taleb ol ki bilen ilm ü edeb**
İsna aşer din-i aceb geh faş olur gahi nihan

İmadeddin Nesimi’nin, içerik ve biçim olarak şiirlerinden geniş çapta etkilendiği, Alevi-Bektaşi (Türk) Halk Edebiyatının ilk büyük ozanı Yunus Emre’nin (ö.1320) şiirlerinde değil Caferî söylemini , Oniki İmamları da göremiyoruz. Yunus’un el aldığı Şeyhi Tapduk Emre aracılığıyla bağlı bulunduğu Hacı Bektaş Veli’nin (ö.1271-73) bir Oniki İmamcı ya da Yesevi Şeyhi değil, bir bâtınî (Nizari İsmaili) *Dai*’si olduğunu son araştırmalarımızda gösterdik; geleneksel bilgilerin tam tersine, Alamut İsmaili İmamlarından birinin oğlu olan Şemsi Tebrizi (ö.1247-48) tarafından yetiştirildiği üzerinde, tarihsel olaylar ve çevresel

koşulları yorumlayıp inceleyerek, geniş açıklamalarda bulunduk. [122] Ortodoks Şiilerin ileri sürdüğü Hünkar'ın Sünni (Hanefi ya da Şafii) iftirasını da kınamaktan başka birşey elimizden gelmez. 1460'lı yıllara kadar yaşadığını düşündüğümüz Abdal Musa Sultan'a ait olduğu sanılan "Gözlerin kör olsun ey kanlı Yezid"le başlayan bir nefeste "Oniki İmam'ın kapısın açan" ve "Aslımız Oniki İmam'a çıkar" dizelerinin geçmesinin inandırıcı bir yanı yoktur. Şiir dil olarak da 14. yüzyıla ait olmadığı gibi, kendi yetiştirmesi ve müridi büyük bâtınî mutasavvıf ozanı ve Türkçenin Yunus'tan sonra ikinci büyük ustası Kaygusuz Abdal'ın şiirlerinde de ne Oniki İmam ne de Caferî gibi Oniki İmamcı Şii söylemlerine rastlamadık, rastlanmaz da... Bu kavramlar, Alevi-Bektaşi halk edebiyatının Kızılbaş siyasetiyle birlikte ikinci yükseliş dönemi olan 16.yüzyılın başlarından itibaren şiirimize girmiştir. Denilebilir ki, Anadolu Alevi-Bektaşilerinin kendilerini Oniki İmamcı ve İmam Cafer Sadık'a bağlı, yani Caferî mezhebinden görmesi; Erdebil'den amcası tarafından kovulan Şeyh Cüneyd'in 1449'da Anadolu içlerinde başlattığı toplumsal-siyasal mücadele, torunu Şah İsmail'in Tebriz'de 1502'de Kızılbaş Safevi yönetimini kurmasıyla, yani Kızılbaş siyasetinin iktidar olmasıyla başladı. Devleti kuran Anadolu Alevi Türkmen oymakları, o dönemin adlandırmasıyla Kızılbaş Türkmen oymakları askeri aristokrasisiydi. Aşağıda daha genişçe üzerinde duracağımız gibi Anadolu'da Caferî mezhebi adlandırması Kızılbaş Safevi devlet siyasetinin ürünüdür. Ancak unutmayalım ki, yönetim bir heterodoks İslam grubunun, yani bâtınî inançlı Alevi-Kızılbaş grupların elindeydi. Üstelik başı Tebriz'de olan Kızılbaş Safevi devletinin gövdesi Anadolu'daydı. Kuşkusuz İmam Cafer Buyruğu da aynı siyasetin ürünüydü. Açıkçası Kızılbaş Caferîliğin kitabıdır *Buyruk*; diğer bir söylemle Caferî Mezhebinin Ortodoks Şiiliğe aykırı olan olan heterodoks yüzünün, yani bâtınî inanç kuralları (erkânı), tapınma biçem ve uygulamalarını içeren kitabıdır. İşte Anadolu Alevi-Bektaşileri, bu kitabın kapsamı ve içerdiği inanç, yaşam ve tapınç kuralları çerçevesinde Caferîdir. Aşağıda 16.yüzyıldan 19.yüzyıla kadar, örneklediğimiz nefeslerinde Caferî ya da İmam Cafer mezhebine bağlı oldukları söyleyen Alevi-Bektaşi ozanlarının söylemlerini bu bağlamda değerlendirmek gerekir (zorundayız). Nefeslerin içerdiği bâtınî anlam ve yorumlamaları hiçkimse görmezlikten gelemez. Ayrıca Kul Himmet ve özellikle Kul Nesimi'nin "mezheb" yerine "yol" sözcüğünü kullanmış olması da bir farklılık getirmiyor. Çünkü "yol, Muhammed-Ali yolu" olduğu kadar "İmam Cafer Sadık yolu"dur da. Hem sonra unutmayalım ki, mezheb sözcüğü aynı zamanda "tutulan, izlenen yol" demektir.

[122] Bkz. *İsmail Kaygusuz, Hacı Bektaş Veli Bir Bâtınî Dai'siydi ve Şemseddin Muhammed Tebrizi (1183/4-1247/48):* www.ismailkaygusuz.com

1. Şah İsmail Hatayi (ö.1524)

Aman hey erenler mürüvvet sizden
Öksüzem, garibem, amana geldim
Bu benim halime merhamet eylen
Ağlayu ağlayu meydana geldim

Şah'ın bahçesinde men garip bülbül
Efkarım artmakta halim pek müşkül
Koparmadım asla kokladım bir gül
Kafir oldu isem imana geldim

İkilik perdesi yoktur özümde
Birliktir muradım özüm sözümde
Gece gündüz daim Hak niyazında
Kıblegahım şah-ı merdana geldim

Gönül şahinimi saldım havaya
Akıl sefinesin (gemisini) vermişim ziya
Yüzüm süregeldim ben hak-i paya
Server Muhammed'e, Selmana geldim

Muhammed Ali'nin kullarındanam
Al-i Aba nesli Hayderidenem
İmam-ı Cafer'in mezhebindenem
Derdimend *Hatayi* dermana geldim'

İmam Cafer Kullarıyız
Sohbetimiz nihan olur
Ölmezden evel ölmüşüz
Vasl-ı can olan can olur

Budur evvel budur ahir
Bundadır muhabbet mihir
Küfür her mezhebde küfür
Kötülükler pinhan olur

Bunda kibir ile kin olmaz
Hem sen olup hem ben olmaz
Adem öldürür kan olmaz
Nefis öldürsek kan olur

İmam kulları derilir
Erkânda sohbet sürülür
Mahşer sorusu sorulur
Bunda ali divan olur

Şaraben tahur içilir
Müşkil hallolur seçilir
Kan olan işten geçilir
Erenler mürvet kan olur

İmam kulları kul elhak
Derdine derman iste bak
Üçyüz altmış altı uğrak
Sekizi usul din olur

Şah Hatay'im der candayım
Hak divanında gündeyim
Sen bendesin ben sendeyim
Ne sen olur ne ben olur [123]

Şah Hatayi birinci şiirin son dörtlüğünde "Muhammed-Ali kullarındanız" derken, ikincinin başlangıç dörtlüğünde "İmam Cafer kullarıyız"dizesiyle giriş yapıyor. Bu bütün İmamlarda olduğu gibi, İmam Cafer'de de görünen, yani İmam Cafer'in kendisi de Ali'den başkası olmadığı anlamındadır. Eğer anımsarsak Hatayi de Nesimi gibi hem " İmam Cafer mezhebindenim" hem de "Haydariyim", diyerek Arapça "arslan" anlamındaki adını zikredip, İmam Ali'ye bağlılığını vurguluyor.

2. Pir Sultan Abdal (ö.1550-60?)

Sofi mezhebimi niye sorarsın
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz
Gözlüye gizli olmaz ne ararsın
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz

Eğnimize biz kırmızı giyeriz
Halimizce biz de mana duyarız
İmam Cafer mezhebine uyarız
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz

[123] A. Celaleddin Ulusoy, *Hünkar Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşi Yolu*, Hacıbektaş-1986, s.239)

Her kulun çırağın yaksa Hak yakar
Mümin olanları katara çeker
Aslımız On İki İmam'a çıkar
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz

Muhammed Ali'dir Kırkların başı
Anı sevmeyenin nic'olur işi
Yezid'e lanetle atalım taşı
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz

Biz tüccar değiliz alıp satmazız
Erenler malına hile katmazız
Gönlümüz geniştir biz kin tutmazız
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz

İlkbaharda açılmıştır gülümüz
Hakkın dergâhına gider yolumuz
On İki İmamı okur dilimiz
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz

Pir Sultan'ım söyler ganidir gani
Evveli Muhammed ahiri Ali
Anlardan öğrendik erkânı yolu
Biz Muhammed Ali diyenlerdeniz

Pir Sultan Abdal da Muhammed-Ali'ye bağlı olan ve "eynine kırmızı giymiş" Kızılbaşların Caferî mezhebinden olduğunu ikinci dörtlükte açıkça söylemektedir.

3. Kul Himmet (ö. 1588-90?)

Pek çok şiirinde *İmam Cafer Buyruğu*'ndan ve içindeki ilkelerden sözeden, hatta *Buyruk*'ta kendi şiirleri bulunan Kul Himmet hiçbir şiirinde kendisini doğrudan Caferî sıfatıyla tanımlamaz.. Ayrıca eğer sözcüğün "tutulan, gidilen, sürülen yol" anlamını hesaba katmazsak, "İmam Cafer mezhebi" tanımlamasına rastlamadık. Oysa aşağıya onun düvazimam nefeslerinden aldığımız bazı dörtlük örneklerinde görüleceği gibi, "İmam Cafer yolu"nda yürüdüğü, "İmam Cafer kolu"na mensup olduğu ve "İmam Cafer erkânı"na (kurallarına) uyduğunu açık biçimde söylüyor. Bu söylemlerden farklı anlamlar çıkarmak gerekmez, kendisinin bir Kızılbaş Caferî olduğu ortadadır:
...

Cafer-i Sadık'tan bir nişan kaldı
Pirim izin verdi yoluna saldı
Eksiklik arayıp özümde buldu
Diyemedim deyu şuna yanarım
…
Muhammed Bakır da geldi
İmam Cafer bir yol kurdu
Aba Müslim teber çaldı
Çalar Ali Ali deyü
…
İmam Zeynel paralandı bölündü
Ol İmam Bakır'a yüzler sürüldü
Cafer-i Sadık'a erkân verildi
Allah bir Muhammed Ali diyerek
…
Aşık olan yahşidir
Murtaz' Ali yahşidir
İmam Cafer kolunda
Tesli(m) tastik yahşidir [124]

Bu söylemlerine karşılık Kul Himmet'in, bir kaç şiirinde "Hüseyni, mevali (burada İranlı ve Safevi soylu olduğunu söylüyor Kul Himmet) ve Hüseyni mezhepli" olarak kendini tanıttığını görmekteyiz:

Zeynel Abidin'den Bakır'a yettik
Cafer'i Sadık'ın yolunu tuttuk
Şükür iman ettik cana can kattık
Hüseyniyiz mevaliyiz ne dersin

....
Cümlesi bir pire demişler beli
Şahları da Allah Muhammed Ali
Hüseyin mezhepli aslı mevali
Oniki İmama çıkar ucları [125]

Kul Himmet'in talibi olarak bilinen Kul Hüseyin hem "Caferî mezhebinden" hem her an Haydar'ın övgüsünü okuyan "Alevi" olduklarını söylüyor. Ayrıca o, Kul Himmet'in uğradığı "güruh-u Naci"nin (kurtarılmış topluluk) Caferî mezhebine mensup bulunan kendilerinin olduğunu belirtiyor. Aslında Kul Himmet'in İmam Cafer

---

[124] C. Öztelli, Pir Sultan'ın Dostları, İstanbul, 1984, s.89, 81, 101, 183 ve 119.

[125] C. Öztelli, agy., s. 167.

yoluna ve koluna mensup olduğunu, onun erkânına uyduğunu belirtmiş olmasıyla, "Hüseyni mezhebindenim" de demiş olsa, içinde bulunduğu ve "güruh-u Naci" diye nitelediği topluluk diye Caferî Kızılbaş-Alevi topluluğu kastediliyordu. Belki de saptayamadığımız bazı şiirlerinde Caferî mezhebi söylemini de kullanmıştır. Kaldı ki, mezheb sözcüğünün "tutulan, izlenen yol" anlamındaki 'zahab'dan geldiğini gözönünde tutarsak, onun kullanıdığı "İmam Cafer yolu" da "İmam Cafer mezhebi" karşılığı olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur. Kaldı ki zaten, "*Buyruk*" metinlerinde geçen "İmam Cafer Hüseyniler yolunu göstermiştir" söylemi Hüseyni ve Caferî mezhebinin aynı anlama geldiğinin kanıtıdır.[126] Ayrıca Kul Himmet İmam Cafer Buyruğu ve içindeki inanç ilkelerini nefeslerinde en fazla kullanan Alev-Bektaşi ozanlarından biridir.

4. Kul Hüseyin (16-17.yy) kendilerine söven, ayıplayanlara kim olduklarını beş dörtlük içinde içinde şöyle anlatıyor:

Sofu tan eyleme zümre-i fakrı
Her demde okuruz medh-i Haydar'ı
Eğer isterisen doğru haberi
Biz Medhdi-i sahip zaman askeri

Aslımız neslimiz Muhammed Ali
Pirimizdir Hacı Bektaşi Veli
Şah-ı Merdan kuluyuz biz Alevi
Biz Medhdi-i sahip zaman askeri

Mezhebimiz Cafer güruh-u Naci
Caferî olmayan kaldı Harici
Harici'yi keser Mehdi kılıcı
Biz Medhdi-i sahip zaman askeri

Muhammed dedi ol Mehdi ahiri
Bugün ne zamandır Mehdi zuhuru
Hiç kalmasın Yezitlerin eseri
Biz Medhdi-i sahip zaman askeri

Aşık Hüseyn'im ele al teberi
Komayalım hiç Yezidi kafiri
Mümin muhibbanın olsun haberi

[126] Bkz. "*Buyruk*", Hazırlayan: Fuad Bozkurt, İstanbul, 1982, s. 135.

Biz Medhdi-i sahip zaman askeri [127]

5. Şahi (16.yy)

Kurbanlar tığlanıp gülbang çekildi
Gaflet uykusundan uyana geldim
Dört kapı sancağı anda dikildi
Can baş feda edip kurbana geldim

Evvel eşiğine koydum başımı
Aldılar içeri döktüm yaşımı
Erenler yolunda döktüm yaşımı
Üryan büryan olup meydana geldim

Ol demde uyandı batın çerağı
Rehberim boynuma bendetti bağı
Dört adım ileri attım ayağı
Koç kurban dediler inana geldim

Dört kapıdan selam verdim aldılar
Pirim huzuruna yedip geldiler
El ele el Hakka olsun dediler
Henüz masum olup meydana geldim

Pirim kulağıma eyledi telkin
Şah-ı Velayete olmuşum yakin
Mezhebim Cafer üs Sadık ül metin
Allah dost eyvallah pirane geldim

Yüzüm yerde özüm darda durmuşum
Muhammed Ali'ye ikrar vermişim
Sekahüm şerbetin anda görmüşüm
İçip kana kana mestane geldim

Yolumuz Oniki İmama çıkar
Mürşidim Muhammed Ahmed-i Muhtar
Rehberim Ali sahib-i Zülfikar
Kulundur *Şahiya* divane geldim [128]

---

[127] C. Öztelli, agy., s.236.

[128] Atilla Özkırımlı, *Alevilik-Bektaşilik ve Edebiyatı*, İstanbul, 1985, s. 191-192)

Şahi, Alevi-Bektaşi toplu tapınması Görgü Cemi'ni katılışını, görüpduyduğu ve öğrendiklerini betimliyor bu nefesinde. Beşinci dörtlükten anlaşılıyor ki, Piri Şahi'nin kulağına, Şah-ı Velayet'e(İmam Ali'ye) yakınlığını telkin ederken "İmam Cafer Sadık mezhebinden" olduğunu da söylemektedir.

6. Virani Abdal(17.yy)

İstemem alemde gayri meyvayı
Tadına doyulmaz balımdır Ali
İstemem eşyayı verseler dahi
Kokmazam sünbülü gülümdür Ali

Ali'mdir kadehim Ali'mdir şişem
Ali sahralarda morlu menekşe
Ali'm dolu yedi iklim dört köşe
Ali'm saki(-i) Kevser dolumdur Ali

Ali vahid Şah-ı Resul Kibriya
İmam Hasan Hüseyin Şah-ı Kerbela
İmam Zeynel-Aba ol sahib(-i) liva
Büküldü kametim dalımdır Ali

Muhammed Bakır'dır tendeki canım
Cafer üs Sadık'dır dinim imanım
Musa i Kazım'dır derde dermanım
Varlığım kalmadı malımdır Ali

Aliyyü r-Rıza'dır Şah-ı Horasan
Taki ile Naki gösterdi burhan
Hasan-ül Askeri mah-ı Dırahşan
Yokladım talihim falımdır Ali

Muhammed Mehdi'dir sahibüz- zaman
Oniki İmam'a kul oldum heman
Masum-ı pakandır envar-ı Cihan
Esrar-ı Hüda'ya alimdir Ali

Virani'yem düştüm şimdi derdine
Vücudum garkoldu çile bendine
Gönül sormaz oldu kendi kendine

Söyler dehanımdam dilimdir Ali [129]

"*Buyruk*"da İmam Cafer Sadık'ın "Din Muhammed, imam Ali'dir" dediği belirtilir. Birçok Alevi-Bektaşi ozanı bu sözü şiirlerinde, "dinim Muhammed'dir imanim Ali"vb. biçiminde dizeleştirmişlerdir. Ali sevgisiyle yanıp tutuşan Virani Abdal ise dördüncü dörtlükte, yukarıda açıkladığımız üzere, Muhammed ve Ali'yi onda birleştirerek mezhebin de ötesinde, "Cafer üs Sadık'dır dinim imanım"demektedir.

7. Kul Nesimi'den (17.yy)

Sorma ber birader mezhebimizi
Biz mezhep bilmeyiz yolumuz vardır
Çağırma meclis-i riyaya bizi
Biz şerbet içmeyiz dolumuz vardır

Biz müftü bilmeyiz fetva bilmeyiz
Kıyl ü kal bilmeyiz ifta bilmeyiz
Hakikat bahsinde hata bilmeyiz
Şah-ı Merdan gibi ulumuz vardır

Bizlerden bekleme zühd ü ibadet
Tutmuşuz evvelden rah-ı selamet
Tevalla olmaktır bize alamet
Sanma ki sağımız solumuz vardır

Ey zahit surete tapma Hakk'ı bul
Şah-ı Velayet'e olmuşuz hep kul
Hakikat şehrinden geçer bize yol
Başka bir şey bilmeyiz Ali'miz vardır

Nesimi esrarı faş etme sakın
Ne bilsin ham ervah likasın Hakk'ın
Hakk'ı bilmeyene Hak olmaz yakın
Bizim Hak katında elimiz vardır. (Atilla Özkırımlı, agy., s.228-229)

8. Noksani (18-19.yy)

Hayali gönlümde olalı mihman
Gah uslu gezeriz gah divaneyiz

---

[129] Atilla Özkırımlı, *Alevilik-Bektaşilik ve Edebiyatı,* s.199-200..

Soyunup aşkından olmuşuz üryan
Gah mecnun olmuşuz gah efsaneyiz

Cemalin göreli olduk serseri
Can verdik bu yolda bulduk Haydar'ı
Lütfetti nuş ettik ab-u kevseri
Gah ayık gezeriz gah mestaneyiz

Muhammed Ali'nin aşkına düştük
Kudret kandilinden nura eriştik
İmam Hasan ile ağuyu içtik
Gah tavaf-ı Kabe gah puthaneyiz

İmam Hüseyin'in kemter kuluyuz
Zeynel bahçesinin can bülbülüyüz
Marifet bağında aşkın gülüyüz
Ayna-i Hüda'ya gah seyraneyiz

Her dem Muhammed Bakır zikreyleriz
Caferîyiz Hakka şükür eyleriz
Gah yedi tamuyu fikir eyleriz
Aşkın ateşinde gah pervaneyiz

Kazım ile yedi deryaya gittik
Rıza kapısından behişte yettik
Ummana kavuştuk katramız kattık
Naci deryasında gah dürdaneyiz

Taki ile cümle canı gezeriz
Naki ismin daim okuyup yazarız
Hak-i payi Askeri'yiz tozarız
Secde-i Adem'de sadıkaneyiz

Aşıkız bekleriz bab-ı velayet
Vechinde okuruz hem yedi ayet
İki kaş dört kirpik zülfün tamam et
Kıblegah eyledik aşıkaneyiz

Noksani Mehdi-i Şah'a bendeyiz
Kanda varsak Kırklar ile cemdeyiz
Hakk'ı özümüzde bulduk demdeyiz

Pirin eşiğinde can kurbanıyız [130]

Belli ki Kul Nesimi, çevresindeki kendini bilmez Sünnilerin "Siz Aleviler hangi mezheptensiniz? Müslümanız diyorsunuz; öyleyse mezhebiniz ne?" biçimindeki-bugün de sıkça karşılaştığımız- sorularından bunalmış. Alevi-Bektaşi inancının açıklayıcı (aydınlatıcı) bir betimlemesini yapmıştır.O kendilerinin (yani Alevilerin), Ortodoks Müslümanların (Sünnilerin) anlayışlarına uygun bir din ve mezhebe sahip olmadıklarını bu şiirinde çok güzel anlatmıştır:

"Biz ne müftü tanırız ne onun boş sözlerden ibaret olan verdiği fetvaları tanırız. Bizden sizin düşündüğünüz anlamda zahidlik (ibadet düşkünlüğü) ve biçimsel tapınmalar beklemeyin; biz en başından kurtuluş yolunu bulmuşuz. Bu yol gerçeklik-doğruluk kentinden geçer ve orada bizim Ali'miz vardır; biz Şah-ı Vilayet (Ali) kullarıyız, yani ona bağlıyız. Bizim simgemiz Ehlibeyt sevgisidir. Siz görünüşte Hakk'a tapınıyorsunuz, oysa biz O'na yakınız, birlikteyiz; bir elimiz Hakk'ın katındadır..." El ele, el Hakk'a ilkesiyle Tanrı'ya ulaşan Kul Nesimi'nin Muhammed-Ali yolu, yani İmam Cafer Sadık'ın yoludur; heterodoks ya da bâtınî Caferî mezhebidir.

Noksani'ye gelince: Muhammed Ali'nin aşkına düşerek Kudret kandilindeki nura erişiyor. Beşinci dörtlükte Caferî olduğu için Hakk'a şükrediyor; ama o bazan Kabe'de bazan puthanededir. Oniki İmamları tek tek dolaşıp ayak tozlarına yüz sürer. Gâh aşk ateşi çevresinde pervane gibi döner durur, gâh kurtuluş (naci) deryasında bir inci (dür) tanesidir. Noksani son dörtlüklerde ise Tanrı inancını, "biz Hakk'ı özümüzde bulduk ve Adem'e secde ederiz; (bunun için) Pir'in eşiğinde canımız kurbandır..."diyerek açıklıyor.

Ortodoks Ceferiler (Şiiler) bu inancı dinsizlik ve küfür, mensuplarını da kâfir görmektedirler. Yukarıda verdiğimiz örneklerde görüldüğü Alevi-Bektaşi ozanlarının hepsi de şiirlerinde, Caferî ya da Cafer Sadık mezhebine (yoluna) bağlı olduklarını açıkça söylemektedir Yine "*Buyruk*" metinlerinde; "Eğer sorsalar, ikrar-ı tercüman nedir?" sorusuna şu yanıt verilmektedir: 'Cevap: Şah-ı Merdan kuluyum, Al-i aba nesliyim, İmam Cafer Sadık mezhebindenim. Rehberim Muhammed, mürşidim Ali'dir." Bütün bu bilgi ve belgeler ortadayken, Anadolu Alevi-Bektaşilerinin İmam Cafer mezhebiyle ilgisi yoktur, onlar Caferî değildir denilebilir mi? Elbette ki diyemeyiz. Anadolu Alevi-Bektaşileri İmam

---

[130] Atilla Özkırımlı, agy., s.244-245.

Cafer Sadık mezhebine bağlıdır; ancak onların mezhebi heterodoks-bâtınî Caferîliktir, tıpkı Aleviliğin din ve bağlamında heterodoks İslam ya da İslam dininin bâtınî yüzü olduğu gibi!

VI
İmam Cafer Sadık ve Heterodoks Caferîliğin(Alevi-Bektaşi-Kızılbaşların) El Kitabı “*Buyruk*”

Önce Son Söz

Çalışmamızın son bölümünün bu ikinci kısmını “İmam Cafer Buyruğu” ve Cafer Sadık ilişkisi, hazırlanışı ve bâtınî kaynaklarına ilişkin inceleme ve yorumlarımız oluşturmaktadır. Ancak biz burada genel sonucu en sona değil, son kısmın başına koymayı yeğledik, yani önce son sözümüzü söyleyeceğiz:

Bu araştırmamızda biz tarihsel olarak İmam Cafer Sadık’ın takıyeye dayanan ortodoks kişililiği, heterodoks-bâtınî karakteri ve çağının çok ilerisindeki bilimselliğiyle birlikte İmamiye mezhebinin çıkışı ve yüzyıllar sonra (17.yy)l tam anlamıyla Ortodoks Caferî Şiiliğine nasıl dönüştüğü üzerinde kısa bilgiler geçtik. İmam Cafer Sadık ve Caferîlik hakkında Sünni mezheplerine mensup kişilerin ve Şiilerin düşüncelerini verdik. Bunları zaman zaman açarak kendi yorum ve görüşlerimiz çerçevesinde değerlendirmeye çalıştık.

Kuşkusuz yapmak istediğimiz, İmam Cafer Sadık’ın Ortodoks İslamda ve İslam dininin bâtınî yüzü olan Heterodoks İslamda (Alevilik ve çeşitli kollarında) nasıl tanındığı ve onun inançsal ve bilimsel kişiliğini tanımayı ve tanıtmayı denemekti. Bizim ne Caferî Şiiliğin ayrıntılı tarih ve kurallarını, ne de Caferî Fıkıhını ortaya koymaya ve onun propagandasını yapmaya niyetimiz var. Bu, Türkiye’de yıllardır yapılıyor ve “asıl Alevi biziz” diyerek Hacı Bektaş Veli’ye küfreden ve onun koyu Sünni (Hanefi ya da Şafii’liğine karar vermişler) olduğunu söyleyen Çorum’da merkezileşmiş Ehlibeyt Camisi Şii Cemaatı tarafından yıllardır yapılıyor. Örneğin, Ayetullah el-Uzma Hüseyn Ali el-Mutazeri’nin Caferî Şii devlet fıkıhını anlatan cilt cilt kitapları ortalıkta dolaşıyor.Doğrudan İran Şii Molla rejiminin siyaseti doğrultusunda ve bu komşu devletten akan paralar ve eğitilmiş kadrolarla siyaset ve misyonerliğe soyunmuş bu topluluk, Türkiye’deki İslamcı ve Türk-İslam sentezi siyasetçilerinin – hatta devletin de- doğrudan ya da dolaylı destekleriyle, Anadolu Alevi-

Bektaşi-Kızılbaşlarını birbirlerinden ayırarak parçalayıp, ortodok Şii-Sünni genel ayırımı ya da kamplaşması içine sokmayı amaçlamıştır.

Bu amaca yönelik propagandalarını, Anadolu Alevi-Bektaşilerinin kutsal bildikleri Ali, Ehlibeyt ve Oniki İmam sevgisini sömürerek, Aleviliği kendilerinin temsil ettiklerini; yüzyıllarca Sünni devletin bu toplumu inançları doğrultusunda eğitimsiz bırakması, bilgisiz dedelerin ellerinde Anadolu Aleviliğinin yanlış yönlendirildiğini, Şii ve Şiilik sözcüklerini hiç kullanmadan, yazarak-anlatarak yapmaktadırlar. Oysa bu insanların siyasetini yaptıkları İran Şii Molla rejimi, Anadolu Alevi-Bektaşileriyle aynı inanç, düşünce ve anlayışı paylaşan İran'daki Ehli Haklar, Karapapaklılar,Kızılbaşlar ve İsmaililer; Irak'taki Kakai ve Şebekler ve Suriye Nusayrilerini sapkın ve dinden çıkmış, hatta İslam düşmanı topluluklar olarak nitelemektedir. O zaman nasıl oluyor da Türkiye'de kendilerinin de Alevi olduklarını söyleyebiliyorlar? Kuşkusuz altında yatan gerçek farklı; komşu ve dost(!) devletin hedefleri belli; Türkiye Alevi-Bektaşi toplumunu şiileştirmek!
Araştırmamızın yayınlanan son bölümlerinden birine karşı "Bir Alevi" imzasıyla yazı yazan; Çorum Ehlibeyt Camisi Şii cemaatının basın sözcüsü ve www.alevisesi.com Web sitesinin yazarlarından, ancak gerçek adını öğrenemediğimiz kişinin "*Buyruk*"a ilişkin yadsımasının ötesinde söyledikleri düşündürücüydü:

> "*İmam Cafer Sadık Buyruk*'ları yada *Buyruk*'u adı altında Anadoluda yaygın olarak bilinen eserin İmam Sadık ile uzaktan yakından ilgisi yoktur. Bu tamamen İmamın şöhretini kullanmak isteyen köylü kurnazı diyebileceğimiz zihniyetin ürünüdür. Çeşitli nüshaları bulunan, içinde 4 kapı 40 makam vs türünden İmam Sadık ile ilgi ve alakası olmayan bilgilerin buyruk diye sunulduğu kitaplar her açıdan yanıltıcıdır.Onlarda yazıldığı gibi Alevilikte 4 kapı 40 makam yoktur, bunlar Sünni tasavvufunda bulunur. Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât*'nda bu sistematik yazılıdır. Hacı Bektaş'ın kendisi de Sünnidir..."
>
> "Bu uydurma buyruklar kandırma ve propaganda yöntemleridir. Hatta yıllar önce böyle bir yöntemi İranlı bir yazarın da (Sabri Hemadani) kullandığını gördüm. *İmam Cafer buyrukları* diye bir kitap yazmış ve içine Caferî fıkıhına göre bilgiler döşemiş. Bilgiler doğruydu, yani İmam Sadık'a aitti, ama kitabın ismi uydurmaydı. Bir aracı vasıtasıyla neden böyle yaptığını sorduğumda, 'Anadolu'da herkes bu isim altında İmamı tanıyor bundan faydalanmak istedim' diye haber göndermişti.Yöntemi dürüst değildi, Alevi ahlakına uygun değildi, ama hiç olmazsa onun

> kitabında verdiği bilgiler doğruydu . Fakat Benzer yöntemlerle Pakistan,Tunus ve Mısır da böyle kurnazlıklar yapıldığını biliyoruz...”

Hacı Bektaş Veli’nin Sünniliğini, hatta Hanefi olduğunu Sünni Diyanet’in, İlahiyatın saygıdeğer bilginleri(!) ve anlı-şanlı Türk-İslamcı yazar ve tarihçiler yıllardır yineleyip duruyorlar. “*Makâlât*”ı tersinden yorumlayarak, Ahmet Yesevi ve Yusuf Hemedani ilişkileri çerçevesine sokup Nakşibendilerin”amcazadesi” yaparak Hünkâr”a bu iftirayı atmaktan geri kalmıyorlar. Bugün Şiiler kendilerinin Alevi olduğunu ileri sürerek, “Hacı Bektaş’a Sünni bir tarikatçı” derken; tuhaf değil mi, yıllar önce yetkin bir Şii İslam bilgini olan Abdülbaki Gölpınarlı şunları yazıyordu:

> “Hacı Bektaş, bütün manasıyla bâtınî inanışların mürevvici (aydınlatıcı, propagandasını yapan) bir bâtınî *dai*’siydi. Bunu ‘*Makâlât*’ açıkça gösterdiği gibi en eski kaynakların Bektaşilik hakkında verdikleri malumat da teyid eder... Ortodoks Müslümanlıktan dışarı gören saltanat ve medrese, bu zümreyi vakıftan da mahrum etmişti.” [131]

Hiç kuşkusuz Hacı Bektaş Veli bir bâtınî, yani Alevidir; onun veliliği, yüceliği birkaç on milyonu aşan bir inanç topluluğu tarafından kutsanması, adı 750 yıldır bu toplumun gönüllerinde olduğu kadar tapınmalarında yaşamayı sürdürmüş olması buna kanıt değil midir?

4 kapı 40 makamın Alevilikte bulunmadığı, Sünni tasavvufuna ait olduğu da yalan. Bunlar bâtınî tasavvuf felsefesinin olmazsa olmazlarıdır. Sadece Anadolu Alevi-Bektaşi inanç sisteminde değil, yaşayan İsmaili Aleviliğinde de –Marifet ve Hakikat kapılarının yerdeğiştirilmiş küçük ayrıntısıyla- mevcuttur.

Burada önemli bulduğumuz Çorum Şii cemaatı basin sözcüsünün, verdiği bir örnekle, resmi misyonerlik ve propagandacılık görevlerini dolaylı ya da farkında olmadan itiraf etmesidir.

Daha önceki yıllar Ortodoks Caferîliği hukuku ve kurallarını “*İmam Cafer Buyrukları*” adı altında özetleyip basiteştirerek Alevi-Bektaşi toplumu arasına sokma propagandalarını artık bırakmışlar. Adını verdiği kişinin, Aleviler arasında “*Buyruk* ya da *İmam Cafer Buyruğu*”nun yaygın ve tanınmakta olduğunu ve bundan yararlanmak istediğini ve

---

[131] Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin,* 4.Basım, İstanbul-1985, s.239-40.

kendisinin ise bunu “dürüst bulmadığını” söylemesinde, gerçekte ne bir kişisel yararlanma, ne de ahlaksal sorun söz konusudur. Tanınmış çağdaş Şii İslam fıkıhçılarının kitapları rahatlıkla Türkçeye çevrilip yaygınlaştırılma ortamı yaratıldığından dolayı, komşu devletin bu tür gizli-dolaylı propagandalara Türkiye’de artık gerek kalmadığına karar vermiş olmasıdır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti devleti özellikle 80’li yılların ortalarından itibaren ikiyüzlü davranarak, bir yandan İran’ın İslamı gericiliğini eleştiriyor görünürken, öbür yandan İran rejimiyle “kendilerinin sünnileştirmeyi başaramadığı Alevi toplumunu onların şiileştirmesi” konusunda görüşmeler yapıp andlaşmaya varıyorlardı. Dikkat edilirse o yıllardan beri Türkiye’de her Muharrem ayında, Caferîlerin İmam Hüseyin’i anma törenleri en ince ayrıntılarına dek yazılı ve görsel basında yer almaktadır. Bu tür törenler gerçekte Oniki İmamcı Şiilikle de Alevilikle de ilgisi yoktur. İlk kez 17.yüzyılda İrandaki *Usuli Şii* akımının yarattığı Ortodoks Caferîliği tarafından Şiiliğe sokulup resmileştirilmiştir. Kısacası İran propaganda taktiğini değiştirmiştir; propagandacıları Bektaşiliğin Sünni tarikatı olduğunu, kendilerinin de Alevi olduklarını yazıp çizerek ve Anadolu Alevi-Bektaşilerinin tüm kutsal bildiklerini sahiplenerek bunu yapmaktadırlar...

Heterodoks Caferîliğin-Aleviliğin Kutsal saydıkları “*Buyruk*”a Gelince

Safevi devletini kuran Anadolu Alevi Türkmen oymakları, o dönemin adlandırmasıyla Kızılbaş Türkmen oymakları askeri aristokrasisiydi. Yönetim heterodoks İslam grubunun, yani bâtınî inançlı Alevi-Kızılbaşların elindeydi. Üstelik başı Tebriz’de olan Kızılbaş Safevi devletinin gövdesi Anadolu’daydı. Kuşkusuz bu nedenle *İmam Cafer Buyruğu* da heterodoks Caferîlik gibi aynı siyasetin ürünüydü. Açıkçası Kızılbaş Caferîliğin el kitabıdır *Buyruk*; diğer bir söylemle Caferî Mezhebinin Ortodoks Şiiliğe aykırı olan olan heterodoks yüzünün, yani bâtınî inanç kuralları (erkânı), tapınma biçem ve uygulamalarını içeren kitabıdır. İşte Anadolu Alevi-Bektaşileri, bu kitabın kapsamı ve içerdiği inanç, yaşam ve tapınç kuralları çerçevesinde Caferîdir. 16.yüzyıldan 19.yüzyıla kadar, örneklediğimiz nefeslerinde Caferî ya da İmam Cafer mezhebine bağlı oldukları söyleyen Alevi-Bektaşi ozanlarının söylemlerini bu bağlamda değerlendirmek gerekir (zorundayız). Nefeslerin içerdiği bâtınî anlam ve yorumlamaları hiçkimse görmezlikten gelemez. Ayrıca Kul Himmet ve özellikle Kul Nesimi’nin “mezheb” yerine “yol” sözcüğünü sıkça kullanmış olması da bir farklılık getirmiyor. Çünkü “yol, Muhammed-Ali yolu” olduğu kadar “İmam Cafer Sadık yolu”dur da.

Yukarıda söylediğimiz gibi, Alevi-Bektaşi toplu tapınması Görgü Cemlerinin olmazsa olmazı düvazimamlar (Oniki İmamların adı geçen ve onları öven nefesler) ilk kez Nesimi tarafından *gazel* tarzında yazılmış ve bu tür anlam ve içerik olarak Alevi-Bektaşi şiirine ondan taşınmıştır. *Buyruk* metinlerinde belirtildiği üzere Alevi-Bektaşiliğin tapınma kurumlarından *Dâr*'ın pirlerindendir Nesimi. O, Hallacı Mansur'la, Fazlullah'la birlikte Alevi inancında ikrar-imanından, yolundan dönmemenin ve bunlardan gelecek acı ve işkencelerde büyük direncin simgesidir. Mazlum bir velidir, şahtır, erdir-evliyadır Nesimi.[132]
Bütün bunlarla birlikte aşağıdaki betimleme Nesimi'nin inanç ve görüşleri, yapıtlarının da *Buyruk*'un hazırlanmasında önemi büyüktür:

> "Mürid Kur'an okunması, Evliya menkıbeleri ve Seyyid Nesimi'nin ilmi okunması, Pirin konuşması olmak üzere üç durumda itiraz edemez.Bu durumlarda itiraz ederse günahkar olur."[133]

İmam Cafer Buyruk metinleri hakkında Ortodoks(Caferî) Şiiler görüşlerini,

> "Anadoluda yaygın olarak bilinen (bu) eserin İmam Sadık ile uzaktan yakından ilgisi yoktur. Bu tamamen İmamın şöhretini kullanmak isteyen köylü kurnazı diyebileceğimiz zihniyetin ürünüdür" biçiminde ortaya konulmaktadır.

Oysa daha önce açıkladığımız gibi, bir Hanefi Sünni olan Abdülvahid Hanifa Kadiri ise yazısında onlar için:

> "Şiiler, bugün ellerinde bulunan '*İmami Caferî Buyruğu'* adını taşıyan kitapla, İmam Caferî Sadık'ın doğrudan kendisini izledikleri planını kurmaya girişmişlerdir"

diye yazmaktadır. Her iki görüş de doğru değerlendirmiyor *Buyruk*'u. Çünkü yansız, nesnel olamıyorlar; sadece kendi inançlarının ölçütlerini kullanıyorlar.

Alevi-Bektaşi-Kızılbaşların kutsal bildikleri ve içindeki erkânı (kuralları) tapınma törenleri olarak uyguladıkları "*Buyruk*" metinlerinin, Şii ve Sünni yazar ve araştırmacılarının ısrarla vurguladıkları gibi, İmam Cafer Sadık'la bir ilgisi yok mudur? Kuşkusuz, hepsinin doğrudan İmam'ın

---

[132] Bu konuda geniş bilgi için bkz. İsmail Kaygusuz, *Dâr ve Dâr'ın Pirleri* 2.Basım, İstanbul, 1995, s.164-195.
[133] *Buyruk*, Hazırlayan: Fuad Bozkurt, İstanbul, 1982, s. 49.

sözleri ve buyrukları olduğunu ıspatlayacak kanıtlara sahip değiliz. Ama bu demek değildir ki, İmam Cafer Sadık ile ilgisi yoktur. Bazı *Buyruk* metinlerinin başında "bu Buyruk tümüyle İmam Cafer Sadık'ın sözlerinden oluşur" yazılı olması bir abartıysa da, doğrudan onun sözleri olduğu belirtilen yirmiden fazla paragraf bulunması ve kendisinden rivayet edilen çok sayıda ayet ve hadis geçmesi ve onların bâtınî yorumları (tevil) asla gözardı edilemez. Aşağıda *Buyruk*'un ne zaman hangi siyasal koşullarda, kimler tarafından hazırlandığı ve (bâtınî) kaynakları hakkında, daha önceki yaptığımız çalışmalar ve yeni araştırmalarımızla saptadığımız bilgilerden bir özet verceğiz.

Aleviler arasında *Menakıbname, Büyük Buyruk, İmam Cafer Buyruğu, Şeyh Safi Buyruğu, Fütüvvetname, Menankıb-ül Evliya* vb.olarak bilinen *Buyruk*'un bilinen en eski nüshası 1607-8 yılında, Bisati adında bir kişinin kopya edip, *Menakıb-ül Esrar Behcet-ül Ahrar* (Sırların öykūsü, özgür insanın sevinci) adıyla düzenlediği yapıttır. Ama daha eskisi ele geçmedi diye, Cahit Öztelli'nin, "Besati tarafından yazılmış, sonraları Şah İsmail'e maledilmiştir" diye kesin yargıya varmasının (ki bu yargıyı daha önce Abdülbaki Gölpınarlı vermişti) nedeni olamaz. [134]

Dönemi çok iyi incelemeden ve Kızılbaş Safevi siyasetini bilmeden böyle bir yargıya varılması doğru değildir. Kaldı ki, Öztelli gibi Alevi-Bektaşi ozanlarını iyi tanıyan Anadolu'da Aleviler arasında derlemiş olduğu şiirlerinden antolojiler düzenlemiş bir kişinin, Besat'inin nüshasının yazılışından 50-60 yıl önce yaşamış ozanların şiirlerinde *Buyruk*'tan sözettiğini görmesi gerekirdi.Yalnızca Pir Sultan Abdal'ın değil, gerek Kul Himmet'in ve gerekse Şah Hatayi'nin pek çok nefesinde *Buyruk*'taki "Müsahiblik, Dâr ve Düşkünlük vb." kurumlarına ilişkin ilkeler aynen yer almaktadır. Özellikle Hatayi'nin, doğrudan "mürşidlerin *Buyruk* açmasından" sözderek, yolbozgunu küstahların işledikleri kusurlardan ötürü düşkün sayılma durumları ve bağışlanmaları için neler yapmaları gerektiğini anlatan şiiri, *Buyruk*'taki ilkelerle karşılaştırılabilir. [135]
Bizde bulunan 1776, 1813 ve 1837 yıllarına ait 3 elyazmasından İrfan Çoban tarafından türkçeyazıya çevrilmiş *Buyruk* versiyonları da, kopya eden yazıcının hayal gücü, dinsel ve tarihsel bilgisi oranında kendine özgülük kazanmış ve düzene sokulmuş görünüyor. Ayrıca Mahmud Efendi'nin kaleminden çıkan "*Mahmudiye*", bir diğeri *Haza Kitab-ı Dürr-ü Meknun* (Gizli İnci Kitabımız), Molla Hüseyin'in kopyaladığı ise "*Şeyh Safi Buyruğu*" adını almıştır.

---

[134] Cahit Öztelli, *Pir Sultan'ın Dostları*, İstanbul-1984, s.282.
[135] İsmail Kaygusuz, *Dâr ve Pirleri*, İstanbul-1993, s. 50-53.

Bir diğer örnek olarak Mehmet Yaman'ın "*Erdebilli Şeyh Safi ve Buyruğu*"[136] derlemesine aldığı "*Küçük Buyruk*" verilebilir. Bu adı veren elyazmacı (müstensih) Seyyid Abdülbaki Efendi inananlara hitaben mektup biçiminde yazdığı metin *Buyruk* içindeki konuların özetidir.

Yine hicri 1180'de (1766) yazılmış olan *Haza Kitab-ı Dürr-ü Meknun* (Gizli İnci Kitabımız) adıyla elyazması *Buyruk* metnini hazırlayan kişi, Alevi ahlak ve inancı, tapınma biçiminin kuralları, yani Cem Edeb-Erkânı'nı kendi biçimsel yorumuyla vermiş. Teatral bir hava içerisinde kutsal kişileri konuşturmaktadır. Çoğu İmam Caferî Sadık ile Şeyh Safi arasındaki diyalog biçiminde olmak üzere, Muhammed, Ali, İmam Bakır, Hızır, İmam Zeynel Abidin, İmam Muhammed Taki ve dört melek vb.dir. Hak mihmanı olarak nitelenen Şah Hatayi Cemin rehberidir. İmam Bakır Sultan ise ahiret rehberi görünmektedir. Abı hayat çeşmesi ve kutbu âlem Hünkar Hacı Bektaş Veli'dir. Ayrıca Elyazmasında Şah İsmail Hatayi (1500/2-1524), Şah Abbas I (1587-1628) ve Şah Safi'nin (1629-1642) adları geçmektedir. Belli ki elyazmacı bunu, Şah Safi döneminden kalan bir nüshayı gözönünde tutarak hazırlamış.

Çeşitli adlar altındaki *Buyruk*'ların hiçbirinin de ilk kez İmam Cafer'in kendisi tarafından yazılmış olduğu kabul edilemez. Özde elbetteki onun düşünce ve ilkelerinin Türkçe'de yansımasıdır. İmam Cafer Buyruğu, geleneksel-ama bir siyaset gereği- bir adlandırma gibi kabul edilebilir. Ancak Anadolu'da Kızılbaşlığın yükselmesi ve asıl Şah İsmail ve onu yaratmış olan Kızılbaş Türkmen çevrenin, Alevilik özyönetimini bütün Cem kurumlarıyla birlikte iktidara yönlendirme olan Kızılbaş siyasetinin parçası olduğu da gözden kaçmamalıdır. Çok büyük bütünleştirici işlevi olmuştur.

"*Buyruk*"un Hazırlanışı, "İmam Cafer Heyeti" ve Kızılbaş Siyaseti

Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât*'ındaki ilkelerin tümü *Buyruk*'un kapsamı içinde bulunmaktadır. Bize göre, genel olarak "İmam Cafer ya da Şeyh Safi Buyruğu" olarak adlandırılan ve Alevi-Bektaşiler arasında sadece "*Buyruk*" adıyla tanınan, kopya edilirken değişikliklere uğratılmış, eklemeler-çıkarmalar yapılmış durumda günümüze kadar gelmiş olan, bu inanç toplumunun toplu tapınması Görgü Cemi'nin biçimi ve düzenini, Muhammed-Ali yolunu ve ilkelerini anlatan ilk metin, bizzat Kızılbaş *Ehl-i İhtisas* kurulunun gözetim ve yönlendirmesiyle hazırlanmış. Genç ve bilgili büyük ozan Şah Hatayi'nin de katkılarıyla birlikte, "Şah" ve "Mürşid-i Kamil"(İmam) olarak da onun onayından geçmiştir.

---

[136] İstanbul, 1994, s.118-154.

Bu Kurul, Şah İsmail'i Gilan'da sakladıkları dönem içinde(1494-99) Kızılbaş Türkmen dede-begleri tarafından kurulmuştur. İnançları gereği mürşid-mürid ya da pir talip ilişkileri içinde "*Ehl-i İhtisas*" adı altındaki bu yedi kişilik kurul-heyet "lala, dede, abdal, hadim (hizmet gören), halife, halifat al- hulafa (halifeler halifesi) vb." üyelerden oluşuyordu. Daha sonra 1501-2'de Kızılbaş Safevi devletini kurup Şah İsmail'i başa geçiren kurul "Lalalığı" kaldırarak onun yerine, Şah İsmai'in hem padişah olarak dünyasal, yani siyasal iktidarının hem de "Mürşid-i Kamil" ya da İmam olarak inançsal vekillik kurumu olan "Vekil-i Nefs-i Nefis-i Humayun"u oluşturdular. Devletin bu en yüksek kurumunun başına Şamlu Hüseyin geçti. Böylece Kızılbaş Şamlu Türkmen beyi Şah İsmail'in *alter ego*'su, yani ikinci kişiliği olmuştu. [137]

Kuruluşundan beri bu Kurul Kızılbaş İhtilali konseyi gibi çalışırken, bir yandan da siyaset üretiyordu; Halifeler Halifesinin Anadolu, Suriye, Azerbaycan, İran'da Horasan ve Kuzistan eyaletlerine gönderdiği halifeleri aracılığıyla Ortodoks İslam (Sünni ve Şii) dışındaki Oniki İmamcı Alevi-Bektaşi ve Ehli Hakçı, Hurufi ve özellikle İsmaililer gibi, Sünni yazarların heretik (rafızi) dedikleri heterodoks İslam topluluklarıyla iletişim kurulmuş siyaset ve bilgi alışverişi yapıyordu. Bir kere Alisoylu Safevi hanedanının ve büyük Şeyh olarak Erdebil Dergâhının kurucusu Şeyh Safi'nin Sünni olmadığı, çevresindeki Sünni hükümdarlara kendisini öyle gösterdiğine, Anadolu Alevi Türkmenlerine inandırılması gerekiyordu. Ayrıca Şah Hatayi'nin de birçok nefesinde övdüğü yücelttiği ve ona candan bağlılığını söylediği Hacı Bektaş Veli gibi, Şeyh Safi'nin de ermiş velilerden olduğunu vurgulamak ve Erdebil'i çekim merkezi yapmaktı amaç. Bu başarılmıştır. Bir örnek vermek gerekirse:

Bizim elimizde bulunan 1837 tarihini taşıyan "Şeyh Safi Buyruğu" kopyasında Şeyh Safi hakkında bilgi verilmekte ve bir Veli olarak kutsanmaktadır. Ayrıca Şeyh Safi ile ustası Gilanlı Şeyh İbrahim Zahidi arasında geçtiği anlatılan iki keramet, Hacı Bektaş Veli Menakıbnamesi'den (Vilayetname) aynen alınmış ve bu kitapta Yunus Emre ile şeyhi Tapduk Emre ve Hacı Bektaş ile Akçakoca arasındaki olaylar biçim ve öz olarak sonuçlarıyla birlikte Şeyh Safi üzerinde yinelenmiştir.

---

[137] R.M.Savory, *The Cambridge History of Iran , Vol. VI*, s.357-359'dan aktaran İsmail Kaygusuz, *Görmediğim Tanrıya Tapmam*, Alev Yayınları, İstanbul-1996, s.199-207.

Büyük olasılıkla, Ehl-i İhtisas kurulunun önemli üyesi “Halifeler Halifesi” başkanlığında (Belki Dede ve Abdal üçlüsünün) oluşturduğu bir komisyon, ilk *Buyruk* metnini hazırladı ve sonra Kurul’dan geçirildi. Bu varsayımı Kul Himmet’in bir şiirinde kullandığı bir söyleme borçluyuz.

Şeyh Safi'nin İmam Cafer Sadık'tan esinlendiğini ve Buyruğu'ndaki sözleri ondan aldığını ve hatta İmam Cafer'in mührünü taşıdığını şiirlerinde ifade eden Safevi soylu Dede Kul Himmet bu prapagandaya büyük katkıda bulunmuştur:

Erdebil'den gelince Rum'a
Sözümüz bizim didardan gelir

Şeyh Safi Buyruğu'n eyledim kabul
Sözü onun daim Cafer'den gelir
...
Makâlâtın ahiri cemalatın zuhuru
Şeyh Safi'ye değiptir İmam Cafer mühürü

Kul Himmet [9]73/1563 yılında yazmış olduğu şiirde, “İmam Cafer Heyeti" diye adlandırdığı, Kızılbaş Safevi devleti yöneticileri eski “Ehl-i İhtisas” yüksek kurulunun “Halifeler Halifesi”nin başkanlığındaki bir alt komisyon olmalıdır.Şiirlerindeki *Buyruk*’a ilişkin bilgiler bize, sonraları Kul Himmet'in heyette yer almış olabileceğini de düşündürüyor. Kul Himmet bu şiirinde, Şah vekili Şamlu Hüseyin Hanı öldürtüp Ehli İhtisas’ı dağıtan ve İranlı ortodoks Şiilerin eline düşen Şah Tahmasb’ı(1524-1576) dolaylı olarak eleştirmekte; asıl onların(Ehl-i İhtisas Kurulu ve İmam Cafer heyetinin) söylediklerine kulak veriniz diye karşı propaganda yapmaktadır. Ancak tıpkı Pir Sultan'ın birçok şiirinde yaptığı gibi, kapalı ve simgelerle vermektedir düşündüklerini:

Eğer candan sever isen sen beni
Eğlen uçup gitme der güle bülbül
Senin mekanın benim kalbim evidir
Vücudum şehrine kona der bülbül
......
İmam Zeynel içti abu hayatı
Muhammed Bakır'a ver saadeti
Dört kitapla İmam Cafer heyeti
Yetmiş üçte mümin kula der bülbül (=73, hicri 973’ün kısaltması, İ.K.**)**
......
Kul Himmet dilinden güherler saçar

Geçer şu mahluğun eyyamı geçer
Mümin olanlara rahmetler saçar
Dünya baki değil fena der bülbül

1990'lı yıllarda kaleme aldığımız "*İmam Cafer Buyruğu'nun Hazırlanışı ve Kızılbaşlık Siyaset*" başlıklı makalemizde şu yargıya varmıştık:

> "Yine çeşitli Buyruk versiyonlarından anlaşıldığı üzere, asıl Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin *Makâlât*'ı Buyruk kitabına kaynaklık etmiş ve onun özünü oluşturmaktadır. Tersinden de olsa bunun ilk farkına varan, *Makâlât*'ı ilk kez yeni harflerle yayınlamış olan Sefer Aytekin'dir. O *İmam Cafer Buyruğu*'nun daha önce yazılmış olduğunu düşünmüş olduğundan:
>
>> 'Bu kitapda (*Makâlât'ta İ.K.*); Hacı Bektaş Veli'nin bağlı olduğu İmam Cafer Sadık Sadık yolunun ve Bektaşiliğe esas olan bazı prensip ve düşüncelerin yer aldığı açıkça görülmektedir. Mesela: Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat yollarını ayırması; adem oğullarını, abitler, zahitler, arifler, muhibler diye ayırması...' biçiminde kısaca değinmiştir.'[138]
>
> "Bize göre de Ehl-i İhtisas'tan, olasılıkla Halifeler Halifesi, Dede ve Abdal üçlüsünün hazırlatmış olduğu Buyruk, Hacı Bektaş'ın *Makâlât*'ı, *Vilayetname* ve bugüne uluşmamış diğer yapıtları temel alınarak yazılmış; Alevi-Kızılbaş Cem kurumları, adab erkânı biçim ve ilkelere bağlanmıştır. Kuşkusuz İmam Cafer'in Kur'an yorumları ve risalelerinden de yararlanılmıştır. Ayrıca yol ve mezhep olarak İmam Cafer adında birleşerek İranlı Şii halkla yakınlık, uyum sağlama siyaseti de güdülmüştü."
>
> "Halk Türkçesiyle hazırlanmış *Buyruk* kitabı, Anadolu Aleviliğinin şanlı bir tarih sayfasını oluşturan Kızılbaşlık siyasetinin propaganda ürünüdür. Öte yandan Balım Sultan'ın (dil olarak) Osmanlı kentlerine yönelik Alevi-Bektaşi *Erkânname*'si de bu siyasetin dışında değildir ve ona hizmet etmiştir."[139]

İsmaili-Kızılbaş İlişkileri ve *Buyruk*'un Bâtınî Kaynakları

Özde bu düşüncemiz değişmemiş olmasına rağmen, eksik olduğunu İsmaili Aleviliğini ve kaynaklarını inceledikten sonra gördük. Zaten bir bâtınî *dai*'si olan Hacı Bektaş da *Makâlât*'ını onlardan kaynaklanarak

---

138 Hacı Bektaş Veli, (Haz. Sefer Aytekin), Makâlât, Emek Basım, Ankara, 1954, s.15.
139 İsmail Kaygusuz, Görmediğim Tanrıya Tapmam, s. 210-211.

yazmıştır. Burada *Buyruk*'un hazırlanılması sırasında yararlanıldığını düşündüğümüz bazı bâtınî İsmaili kaynakları ve kısa örneklemelerle yetinmek durumundayız. Kuşkusuz kısa da olsa İsmaililerin, Kızılbaş Türkmenler ve Safevi yönetimiyle toplumsal ve siyasal ilişkilerinden de sözedeceğiz.

Baştan şunu belirtelim; İsmaili kaynakları aracılığıyla günümüze ulaşan bazı bilgilerin temelindeki gerçek şudur: Kızılbaş Safevi Devletinin kuruluşundan, İranlı feodal aristokratların Şahların çevresinde kümeleşip, ortodoks Şiiliği devlet dini yaparak bâtınî sufiliği yönetimden uzaklaştırıncaya kadar Kızılbaşlar, İsmaililerle birlikte hareket ettikleri gibi, Şah Abbas I'nin ölümünden (1628) sonra başlayan Kızılbaş ve sufi kıyımlarında da yaşamları biribirine karışmıştır. Aynı ilişkinin Anadolu'da da sürmüş olması, olasılılıkların ve kuşkuların ötesindedir.

Yukarıda önemle sözünü ettiğimiz yedi kişilik ***Ehl-i ihtisas*** kurulu İsmaililerdeki ***Baş Dai***'ler(du'at) kurulu ve ***Vekil-i Nefs-i Nefis-i Humayun*** adıyla kurulan Şah'ın alter ego'su (ikinci kişiliği) olarak onu temsil eden vekillik kurumu, İsmaililikte İmamın dış dünya içinde vekili ve onun kadar saygı duyulan ve hatta *satr* (gizli) dönemlerde inananlar arasında bizzat kendisi olarak bilinen (önceleri *Hicab*) ***Huccet*** 'ten esinlendiği açıktır; yeni yaratılmış değildir. Şah İsmail dahi, bâtınî İsmaili inancındaki bütün İmamların da Ali'nin mazharı olduğu, başka bir söyleyişle İmam Ali'nin don değiştirip, kişiliğine büründüğü zamanın İmamı olarak algılanmıştır. Yine ***Ehli İhtisas*** kurulundan ***halifeler halifesi***, İsmaili hiyerarşisinde ***Huccet***'ten sonra gelen ve *Dai*'lerin bağlı bulunduğu ***Dailer Daisi***'ni karşılamaktadır. Bütün bunlar rastlantısal değildir. 15.ve 16.yüzyıl İsmaili İmamlarının gizli olarak yaşadığı bölge Gilan çevresindeki Kahek ve Şehr-i Babek gibi sarp ve korunaklı yerleşim yerleridir.Daha sonraları İran'ın merkezine yakın Anjudan'da gizlenirler.

Ehli İhtisas kurulundaki Kızılbaş Türkmen dede-beglerinden bazıları Şah İsmail'in babası, Şeyh Haydar ve dedesi Şeyh Cüneyd'den beri Safevi ailesine hizmet vermekteydiler. 1493-1499 yılları arasında Şah İsmaili eğitip yetiştiren bu kişiler hiç kuşkusuz İsmaili İmamları Mustansir Billah II (1463-1475), Abdusselam (1475-1493) İmam Garip Mirza (1493-1496) ve Abuzar Ali Şah'ın(1496-1509) *Huccet* ve *Dai*'leriyle sıkı ilişki içindeydiler. Devlet kurulduktan sonra artık ardıl imamlarla doğrudan ilişkileri vardır.Yönetimin İsmaili fedailerinden bir askeri birliğe sahibolduğu ve Şah İsmail onları Özbeklerle yaptığı savaşlarda kullandığı bilinmektedir.

Dahası İsmaili İmamlarından Nureddin Ali, diğer adıyla Nizar Ali Şah (1516-1550) Şah İsmail'in kızlarından biriyle evlilik yapmıştı. Safevi sarayında 30 yıl Tahmasb'a (1524-1576) hizmet veren önemli bir İsmaili *dai*si ve ozanı ve İmam Murad Mirza (1509-1514) ve Nureddin Ali (1516-1550) hakkında yazdığı övgü ve tanıtıcı şiirleriyle tanınan Kasım Amiri (ö.1591), yönetime egemen olan Ortodoks Şiiler ve özellikle Tahmasb'ı etkileyen tanınmış Şii din bilgini Hilli Hasan bin Yusuf'un teşvikiyle dinsiz ilan edilerek 1565 yılında gözlerine mil çekilmiştir. 1591 yılında da Şah Abbas I (1588-1628) tarafında öldürtülmüştür. [140]

Bu gösteriyor ki, Kızılbaşlar yönetimde etkli oldukları sürece iyi yetişmiş; zamanın hertürlü bilgileriyle donanmış ve Şeriatı bir bir Şiiden ve Sünniden daha iyi bilen bu çok bilgili İsmaili *dai*'ler de onların çevresindedir. Ve sanıyoruz ki bunların, *Buyruk* hazırlayan "*İmam Cafer Heyeti*"ne doğrudan ya da dolaylı katkıları olmuştur. *Buyruk* metinlerindeki **Pir, mürşid, kutub** *vb.* deyimler 16.yüzyılın başlarına kadar Anadolu Alevi-Bektaşi-Kızılbaşları arasında fazla yaygın değildi, *Buyruk*'la birlikte girdi. *Buyruk*'a ise, İsmaili İmamı Absusselam (1475-1493) zamanında onun isteği ve katkılarıyla hazırlanan ve *Huccet-i Samit* (konuşmayan-sessiz huccet ya da İmam vekili) sıfatıyla İsmaili Alevi topluluklarına görevli *dai*'ler aracılığıyla gönderilen *Pandiyat-i Civanmerdi* kitabından girmiştir. Kitap, gerçek inananlara ve cömertliğin/yiğitliğin örnek erdemlerine ulaşmayı araştıranlara öğütler içeriyor ve üç bölüm halinde (*Büyük Pandiyat, Küçük Pandiyat ve 12 Civanmerdi*) hazırlanmıştır. Ayrıca içinde Abdusselam'ın birkaç fermanı bulunmaktadır. Bu kitap inananlara ahlak, insanlık, doğru davranış vb.üzerinde öğütlerle bilgi veriyor, eğitiyor. İmamın kendisi ve hüccet, ***Pir, Mürşid ve Kutb*** olarak sıfatlandırılırken, İsmaililer***, ehl-i Hakk ve ehl-i Hakikat*** gibi terimlerle adlandırılıyor. Bu kitap Hindistan'da yetkili bir **Pir** yani ve **Huccet'**miş gibi saygı görmekte ve Yarkand, Gilgit, Hunza, Çitral, Bedehşan ve İran'da okunmaktadır.

Abdusselam *Panj SuHan-i Hazarat-i Shah Abdus Salam* adında müminler için 30 sayfalık eğitici öğütler daha yazmıştır. Bu, risaleyle birlikte ve İmam Garip Mirza'nın (1493-1496) İsmaili dava örgütlenmesinde yaptığı değişiklikleri içeren fermanları da *dai*'lerin elindedir.
Bu yeni dava örgütlenmesinde büyük katkısı olan Kuhistan'ın Muminabad kentinden baş *Dai*'lerden Abu İshak'ın, **Kutb**'un (İmamın) ve **Pir**'in (Hüccetin, İmam vekilinin) kutsallığı ve yetkilerinin tanıtmayı ve İsmaili inanç yoluna ilişkin öğretici tartışmaları içeren *Haft-i Bab* (Yedi Bölüm ya da kapı) kitabı çok önemli bir örnekti Buyruk hazırlayan

[140] Abu Baqi Nihawand, *Ma'athir'i Rahimi*, Calcutta, 1931, vol.3, s.. 1506.

kurul için. Bu kitap, 1200 yılında Alamut Kıyamet (Yeniden diriliş) dönemi İmamlarından Alaaddin Muhammed II'nin (1166-1210) buyruğu ve koruması altın Kuhistan *dai'*si (bir diğer) Abu İshak tarafından hazırlanmış *Haft-i Bab-ı Baba Seyyidna'*nın [141] o günün gizlenme koşullarına uygun yorumu olarak yolgöstericilik görevini üstlenmiştir. Ama bunun arkasından yine bir baş *dai* tarafından, 16.yüzyılın ortalarına doğru *İmam Cafer Buyruğu* ile karşılıklı etkileşim içinde ve o dönemde oluşturulmuş kavramlarla Hayri Hwa Herati'nin (ö.1553) hazırladığı *Kelam-ı Pir*, İran'daki diğer Sufi akımlarını da etkileyecek daha genişletilmiş yorumlarla ortaya çıkacaktır.

Pandiyat'tan alınmış şu küçük paragraf, *Buyruk*'ta musahib olanların ve talibler/müridlerin birbirlerine karşı davranışları ve ilişkilerindeki sevgi ve paylaşımı anlatan pasajlarla rahatlıkla karşılaştırılabilir:

> "Gerçek inanan kimse, din kardeşine yardım eden; onunla yiyeceğini, sevincini ve üzüntüsünü paylaşan, sözde ve işte onunla birlikte olan ve ona karşı asla kalbinde herhangi bir kin ve düşmanlık taşımayan insandır. Eğer biri karnını doyuruyorsa, diğeri de doyurmuş olmalı. Biri aç kalıyorsa, öbürünün de aç kalması gerekir. Eğer bir kimse bazışeyler yiyorsa, diğeri de arkadaşının yediği şeyleri paylaşmalıdır." [142]

Hiç kuşkusuz Müsahiblikle ilişkin kurallar, ikrar veren talibin Pir eteğini tutmakla ikinci kez dünyaya gelişi, yol oğlu gibi söylemler, ilk Proto-İsmaili *dai*lerindenMansur el Yaman (ölm. 914) olarak bilinen İbn Havşab'ın, "*Kitab al-alim wa'l-Ghulam* (Bilgin ve Öğrencisinin El Kitabı)" adı altında yazdığı, İsmailiye inancına girişin "yeni bir isimle, ikinci ya da yeniden doğuş" olarak tanımladığı yapıttan, İmam Cafer Heyeti'nin ilişki kurduğu dailer aracılığıyla Buyruk'a girmiştir.

Buyruk metinlerinde geçen dünyanın yaratılışı mitosu: Tanrının yaratıklarının günahlarına öfkelenip terlemesi, o terden yeşil (ya da apak) bir derya oluşması; deryadan dışarı düşen bir cevherden Muhammed ile Ali'nin nurunu yaratması ve bunu yine nurdan kubbeye koyması; Tanrının dünyayı yaratmadan yüzbinlerce yıl önce Muhammed'in ve Ali'nin ruhunu yaratmış olması.vb.gibi betimlemeler 8.yüzyıl başlarında İmam Bakır'ın çevresindeki Mugirilere kadar inmektedir

[141] Kitabın çevirisi için bkz.İsmail Kaygusuz, *Nizari İsmaili Devletinin Kururcusu Hasan Sabbah ve Alamut(Öğretisi,tarihi,felsefesi)*, 3.basım, Su Yayınları, İstanbul, 2012, s.287-339.
[142] *Pandiyat-i Jawanmardi*, s. 56.

Al-Mugire’ye göre:

> “Tanrı kendi yüce adını seslendirdi. Bu ad uçan bir kuşa dönüştü ve başına konmak için hemen bir taç biçimi aldı. Bundan sonra Tanrı, sağ eli üzerinde yazılı bulduğu levhada inananların işleri üzerine eğilecektir. O, insanların yorumladıkları günahlar hakkında büyük bir öfkeye kapılacak ve bol bol terlemeye koyulacaktır. İşte bu tanrısal terden, biri acı sulu, diğeri tatlı sulu iki deniz doğmuştur. Tatlı sudan ışıklar, tuzlu-acı sulardan ise karanlıklar oluştu. Bakışlarını ışıklar denizine daldıran Tanrı, içinde kendi gölgesinin farkına vardı. Güneşi ve ayı yapmak için denizden bu gölgenin cevherini topladı. Sonra bu gölgenin geri kalanını, ‘Benden başka bir Tanrı olmamalı. Bir Tanrı varsa o da benim.’ diye bağırarak ortadan kaldırdı. İşte yaratıklarına biçim vermesi bu ışık denizlerinden sonradır; inananları yaratması da ışık denizinden sonradır. Tanrının bunların içinden yarattığı ilk şey(ruhları) gölgeleriydi. Ve yaratılan ilk gölgeler de Muhammed ile Ali’ninkiydi. Onların ortaya çıkışı, zuhuru bütün insan cinsine öncülük etti. Sonra Tanrı göklere, yeryüzüne ve dağlara imamlık emanetini taşımalarını önerdi.” [143]

Bâtınî yaratılış mitosunun bu ilk versiyonu *Ummü’l Kitab*’ında ilk yaratılan “beşler ışık(nur) kümesine”, yani Ehlibeyt beşlisine dönüşerek farklı çeşitlemeler halinde *Buyruk*’a kadar ulaşır.

Buyruk’ta geçen ve genelde yaratılış mitoslarına kaynak olan, Muhammed’in “Allahın ilk yarattığı benim nurum ve ruhumdur ve Allahın ilk yarattığı benim aklımdır...Ruhlar alemi benden dal budak salmıştır” hadisinin daha etkili bir varyantını Nasiruddin Tusi’de (1201-1274)buluyoruz:
“Muhammed, ‘Adem daha su ile toprak arasındayken ben Peygamber idim’diye buyurdu.”[144]

Buyruk metinlerinde geçen namazın, secdenin, abdestin, boy abdestinin, hac ziyaretinin ve diğer Şeriat koşullarının bâtınî yorumları, tamamıyla Nasıruddin Tusi’nin *Rawdat al-Taslim* (Teslimiyetin Bahçesi) adlı Farsça yapıtından süzülüp sadeleşerek gelmiştir.Kitabın Fransızca çevirisinin son bölümlerindeki “Exégése spirituelle de la purification rituelle (Ritüeltemizlenmenin(abdestin bâtınî) yorumu”(s.330-332), “Exégése spirituelle de la profession de foi et de la priére(İmanın ve namazın bâtınî yorumu)”(s.332-333), “Exégése spirituelle de la profession de la priére(

[143] Al Shahristani, *al Milal*, s.294-295.
[144] *Rawdat al-Taslim/La Convocation d’Alamut*, Çev.Christian Jambet, Paris, 1996, s.328.

Namazın (ayakta durma, rüku ve secde durumlarının) bâtınî yorumu)"(s.338-340), "Exégése spirituelle du jeune et pélerinage (Orucun ve haccın bâtınî yorumu)"(s.340-342) gibi alt başlıklar altındaki metinler incelendiğinde benzerlikler görülecektir.

Yine Buyruk metinlerinde birkaç yerde geçen Peygamber'in Ali'yi ardıl olarak seçtiği Ghadir Hum olayı ve Ali hakkındaki hadislerin bâtınî yorumları, Nasıruddin Tusi'nin yapıtındaki (s.327-329) yorumlardan farklı değildir.

Abdest alma örneğini ele alırsak, N. Tusi diyor ki:

> "...ritüel temizlik(abdest-boy abdesti) eski gelenek ve dinlere elveda etmek, yani onlardan vazgeçmek olduğun anlamına gelir. (s.330) İnsan bedeninin yüzeyi su ile tam olarak temizlenip paklandığı gibi, kötülüklerin temsilcisi (olan) ve içtenliği etkileyen-kirleten pisliklerden içdünyamızı oluşturan ruhun da paklanması gerekir; burada suyun görevini bilim-bilgi yapar. (s.333) Toprak kuramsal bilginin, su ise eğitim-öğretimin simgesidir.(s.215)

İmam Zülfikar Ali (1514—1516) ve Nureddin Ali (1516-1550) zamanında yaşamış ve Herat Sultanı Hüseyi Ghuriyan'ın oğlu Horasan ve Afganistan *Baş Dai*'si olan Hayri Hwah Herati'nin *Kelam-ı Pir* yapıtında ise,

> "...abdest almak, İmam'ın bilgisine dönüş yapmak, ona yönelmektir; çünkü su, bâtınî yorum (tavil) aşamasında Hakikat biliminin simgesidir"diye geçer. [145]

Çeşitli *Buyruk* metinlerinde ise şu tanımlara rastlıyoruz:

> "...şeriat abdesti su ile olur, tarikat abdesti Pir elinden biat etmektir, yani ondan gelen bilgi ve buyruklara uymak, kabul etmektir. Marifet abdesti, nefsini bilip Tanrıyı tanımak. Sırrı Hakikat abdesti ise kendi ayıplarını görüp, sair kimselerin aybını örtmektir."
> "...Tarikat cünübü (Şeriatta abdestin ihtilam ya da cinsel ilişkiyle bozulması) Pir'sizlik ve ikrarına yalan çıkıp ahdini bozmaktır."
> "Erkânın abdesti varlığından el çekip meydanı bilmek; yani tüm varlığını meydana koyarak Pir'ine-Mürşid'ine teslim olmaktır..."

---

[145] *Kelam-ı Pir: A Treatise on Ismaili Doctrine*, yayım: W. Ivanow, Tehran, 1961, s.52-102; Farsça tekst, s.94)

Pirin ve Mürşid'in yerine İmam'ı koyarak, adlarını verdiğimiz ve diğer bâtınî kaynaklar- yapıtlar tek tek ele alınıp incelenir ve Buyruk metinleriyle karşılaştırılırsa yüzlerce benzer paragraflar bulunacaktır. Kaldı ki zaten *Pandiyat-i Civanmerdi*'den itibaren, Pir ve Mürşid İmam vekiline (Hüccet) denildiği kadar, İmam yerine de kullanılmaktadır.

Matti Moosa'nın *Extremit Shiites* kitabının *Religious Books* (Dinsel kitaplar) Ara Başlığı Altında *Buyruk* Üzerinde Araştırması ve Görüşleri

> "Biz Buyruk'un, çok büyük sayıda aşırı Şiilerin (*Alevi-Bektaşi-Kızılbaş İ.K.*) ortak dinsel kitabı olduğunu tahmin etmekteyiz, işte bunun için yoğun dikkate/incelemeye hak kazanır. Şebekler arasında baş inançsal kitap, Türkçe *Buyruk*'un bozuk söylenişiyle genelde *Burh* olarak tanınan *Kitab al-Manakib*'dir. 1938 yılında bu kitabın bir kopyasını ele geçiren ilk kişi al- Sarraf oldu; kitap ona Paşa lakaplı Şebek önderi İbrahim tarafında verildi. Al Sarraf onun bütün bölümlerini Arapça'ya çevirdi, bazı kısımları da özetleyerek Şebek Kitabı adıyla yayınladı. Al Sarraf kendisine verilen *Buyruk* kopyasının Azeri Türkçesiyle yazılı olduğunu, elyazısının çok bozuk ve bazı kısımlarının ise okunaksızlığını söylüyordu. Bereket versin bir avukat arkadaşı Sadık Kammuna, Musul'un kuzeyinde Tellefar kasabasında yaşayan bir başka aşırı Şii grup olan İbrahimilerin kullandığı bir *Buyruk* kopyasını elde etmişti. Al Sarraf bunu tetkik ettiğinde dilinin kendisindekiyle aynı olduğunu gördü, fakat İbrahimi versiyonu yeni kopyada Şeyh Safiyüddin'in kısa yaşam öyküsü, bazı Kızılbaş ozanları ve Şah İsmail Safevi tarafından yazılmış şiirler bulmuştu, Şebek kopyasında bunlar yoktu." (s.153)
>
> "Daha da fazlası bazı kısımlarda, İbrahimi versiyonu Şebek *Buyruk*'undan daha fazla ayrıntılıydı. Örneğin, yola kabul edilirken, Pirin/Dedenin (The religious guide: inançsal yolgösterici) bir talip adayına uyguladığı/çaptırdığı birkaç disiplin/terbiye cezaları açıklanmaktadır. Bunlar azarlama, hapis, kırbaçlama ve hatta daha ağır bir disiplin cezası olarak aday talibin boynuna bir değirmen taşı bağlanmasından ibaretti."
>
> "Kammuna'ya ait kopyanın tam ismi *Manakib al-Avliya wa al-Buyruk*'tur. Şimdi Irak Müze Kitaplığında Türkçe Elyazmaları 1470/1'de kayıtlı ve üzerinde Kammuna'nın 1975 tarihli özel

mührü bulunmaktadır. Elyazması iki bölümdür: 111 sayfalık birinci bölüm, Şeyh Safiyüddin'in yaşamı, kutsal/tanrısal kurallar ve Şeyh Safi'nin tarikat buyruklarını içermekte. İkinci 50 sayfalık bölüm ise Oniki İmamları öven Türkçe şiirler kolleksiyonu durumundadır. Yazmanın sonundaki bir kenar notunda, 'bu kitap Tellafar sufilerini inanç kitabıdır' yazılıdır."

"Kitabı çevirirken Safvat'us -Safa ile karşılaştıran Al Sarraf'a göre *Şebek Buyruğu*, Şeyh Sadreddin'in çağdaşı ve onun öğrencilerinden-dervişlerinden biri, bir Kızılbaş inanç önderi tarafından yazılmıştır. Onun vardığı bu sonuç hatalıdır. Çünkü Safevi tarikatının/yolunun izleyicileri ilk kez Cüneyd oğlu Şeyh Haydar (ö.1488) zamanında Kızılbaş adıyla çağrılmaya başladılar. Sadreddin ise hemen hemen bir yüzyıl önce 1398'de ölmüş bulunuyordu.(s.154) Oysa al Sarraf'ın yayınladığı Buyruk kopyasınında Şah İsmail'in Hatayi mahlasıyla yazmış olduğu şiirleri mevcuttur. Bu gösteriyor ki kitap Şah İsmail zamanında ya da ölümünden (1524) kısa bir zaman sonra hazırlanmıştır."

"*Safvâtu's-Safâ* kitabının incelenmesi *Buyruk*'un kökeni üzerinde bir ışık tutabilir. Bu kitap, 1334 yılında babasının yerine Şeyhlik makamına geçen ve 1398 yılında kadar Erdebil'dergâhının başında bulunmuş olan Şeyh Sadredin'in emriyle derviş İsmail Tavakkuli İbn Bezzaz tarafından yazıldı. *Safvâtu's-Safâ*, Şeyh Safi'nin yaşamı,bazı Kur'an ayetlerinin yorumlarıyla birlikte, Şeyh Safi'nin keramet olayları ve manevi buyruklarını ve de Safevi tarikatının ilkelerini içermektedir. İçinde Şeyh Safi ile oğlu Sadreddin Musa' arasında diyalog ve Şah İsmail tarafından yazılmış sufistik şiirler bulunmamaktadır. Bununla birlikte kitabın genel içeriğinden *Safvâtu's-Safâ*'nın, olasılıkla Buyruk bölümlerinin en azından temeli, özellikle (Sadık Kummana tarafından ele geçirilen İbrahimi versiyonundaki) Şeyh Safi'nin yaşamına değinen kısmın ve al Sarraf 'ın bulup yayınladığı Şabek versiyonundaki Safevi Sufi tarikatının manevi ilkelerinin kaynağı olduğuna dair çıkarsama yapabiliriz."

"*Buyruk*'un kökeni üzrinde Abbas al Azzavi tarafından daha önemli bir ışık tutuldu. Al Azzavi Kakailerin birkaç inançsal kitapları arasından çok önemli ikisiyle araştırmamıza katkıda bulunmaktadır. Bunlardan biri *al-Mavahib al-Saniyya fi al Manakib al-Safaviyya* (Örnek Safavi öykülerinden/Menakıbinden görkemli armağanlar) kitabıdır ki, onun söylemiyle 'İsmail Tavakkuli İbn Bazzaz tarafından kaleme alınmış olan *Safvâtu's-*

Safâ’dan başkası değildir.’ Diğeri ise *Buyruk*’un kendisidir. Al Azzavi, bu kitabın daha kısa-bir çeşit özetleme, compendium-olması dışında *Safvâtu’s-Safâ*’dan farkı olmadığını iddia etmektedir. Bu compendium, İbrahimilerin Buyruk’u gibi Şeyh Safi’nin yaşam öyküsü ve sufi öğretilerini içermekte. Bu nedenledir ki biz kuvvetle tahmin ediyoruz ki, herkim yazmışsa al Kammuna’nın Buyruk kopyası için, ana kaynak olarak İbn Bazzaz tarafından yazılmış *Safva’t us- Safa*’yı kullanmış olmalıdır. Daha sonraki kopyaları yaparlarken müstensihler, bazı nedenlerden Safvat’ta bulunan Şeyh Safi’nin yaşam öyküsünü atmış ve Safevi tarikatınının manevi yönünü ve tanınmışlığını daha da onaylamak için Şah İsmail’in şiirlerini içine sokup yorumlamışlardır. Şebek kopyası *Buyruk*’un önemi, Safevi yoluna bağlı Şebek’lerin, tüm Kızılbaşların her ikisi arasında bir halka oluşturan bir hizmet görmesidir. ”(s.156)

“Bunlar Kerkük civarında yaşamakta olan Şebekler, Tellafarlı İbrahimiler ve Kakailer gibi inançsal gruplar tarafından kullanılmakta. Türkiye Kızılbaşları arasındaki *Buyruk* adını taşıyan mevcut tüm versiyonlar da dahil ortak bir kökene sahip olması gerekmektedir ve çok büyük olasılıkla bu *Safvat’us Safa*’dır; ancak zaman boyunca, kendi özel gruplarının inançsal değişiklik ekleriyle uyuşturmak için farklı derlemiciler tarafından yorumlar yapıldı.”

“Bu çalışmanın odağı olan *Buyruk*’un Şebek kopyası Ariflerin Kutb’u olarak tanımlanan Seyh Safiyüddin’in oğlu Sadreddin’e yönelttiği-bildirdiği emirlerini içermektedir. Bu buyrukların amacı, Şeyh Safi tarafından kurulmuş Sufi tarikatının önderi/ Piri ile talip/mürid ya da girmek isteyen talip adayı yola arasındaki ilişkiyi göstermektir. *Buyruk*’un başında bu emirlerin Şeyh Safi’nin kendi yaratısı değil fakat Tanrı tarafından onaylanmış ve melek Cebrail aracılığıyla Peygamber’e verilmiş olduğunu öğneniyoruz. Bunlar Tanrısal ilhamlardır ve bunun için Tanrı’nın Muhammed Peygamber’e mesajının ve İslamın esasını oluşturur; daha ileride öğreniyoruz ki, bu tanrısal emirleri Cebrail Muhammed’e iletmiş, onun aracılığıyla da Ali’ye ve soyundan gelen İmamlara devredilmiştir. Sonuç olarak bu buyruklar, onları onurlandıran ve öğrenciler ve dervişlerine öğreterek, onları tarikat velilerinin sevgisine yönelten Şeyh Safi’ye emanet edilmiştir. Böylece Şeyh Safi’nin manevi otoritesi ve Sufi tarikatının yasallığı/meşruluğu Muhammed Peygamber, Ali ve İmamlar aracılığıyla kurulmuş olur. *Buyruk* içinde bize anlatılan bu otoriteye, talip adayı ya da talip/mürit tarafından sorgusuz ve tartışmasız uyulur/itaat edilir ve

saygı gösterilir. Çünkü bu emirler talibi bu dünyada ve öte dünyadaki korkulardan koruyacak gücü içermektedir."

"Esas olarak *Buyruk*, Sufi tarikatı mensuplarının karakterini terbiye etmek, sabırın, mutlak itaatın, azyeme/perhizin acıma/merhameti ve kendinden çok başkalarını düşünmeyi (altruism) yaymak/genişletmek için gerekli ahlaki ilkeleri içermekte. Şii görüş noktasından hareketle *tevella* (Ehlibeyt ve İmamları sevme), *teberra* (Ehlibeyt ve İmamları sevmeyen ve hakaret edenleri lanetleme) ve *isma'*yı (Ehlibeyt ve İmamların günahsızlığı, masumiyeti) vurgulanmaktadır."

"*Buyruk*'un Şeyh Safi'nin emirlerinin oğluna sunumu, onun İslam Peygamberinin mesajının bir parçası olarak onların meşruluğunun onaylanmış olması, Ali ve öteki İmamların aracılığıyla kutsal düzenleme biçiminde kuşaktan kuşağa geçmiş ve onun tevalla ve teberra kavramları üzerindeki vurgulamaları, Şeyh Safi'nin bir Şii ve gerçekten ona bağlılar ve soyundan gelenler (Safevilerin) arasındaki Şiiliğin kurucusu olduğunu açıklar gözükmektedir. (Oysa) üçüncü bölümde gösterdiğimiz gibi onun bir Şii olduğunun kanıtı mevcut değildir. Buna karşılık Erdebil'de, bir aile üyesi, hatta karısının bile Şeyh Safi'nin bir Ali soylu olduğuna dair fikri olmadığı halde onun Ali'den indiği ve Alevi olduğu iddiası başlamıştı. Oğlu Sadreddin dahi, -*Safwat'us Safa'*da belirtildiği üzere- babasının Hasan'ndan mı yoksa Hüseyin'in soyundan mı geldiği konusunda bir karar verememiştir. Şebek Buyruğu'nda mevcut olan Şeyh Safi'nin emirlerine dönersek, ne ortalama ve ne de aşırı Şii öğretisinden iz bulamayız. Şeyh Safi ve oğlu Sadreddin arasındaki konuşma tamamıyla sufistik nitelikler üzerinedir. Al Sarraf'ın yayınlamış olduğu bu Buyruk 52 kısma ayrılmıştır. 1 ile 6. kısım arasındaki kısımlar bir giriş ve Cebrail aracılığıyla Muhammed'e vahyedilmiş, Ali, İmamlar ve son olarak Şeyh Safi'ye geçmiş/ulaşmış Tanrısal buyruk ve ilkelerin özetini kapsar. Bunlar, 7 ile 36 kısımlar arasında sunulan buyrukların ana çatısından ayrı durmaktadır. Olasıyla çok daha sonra, Safevilerin Şiiliği benimsediği 15.yüzyılın sonlarına doğru bir Safevi mensubu tarafından yazılmış olmalı.[146] Gerçekten 35. dışında emirlerin her

---

146 Matti Musa, Şeyh Safi'nin Şiiliğinin kuşkulu ve *Safva't us-Safa*'nın bir Şii kitabı olmadığından hareketle, bundan yararlanarak hazırlanan Buyruk'un Şiileştirildiğini ileri sürüyor. Bu kanısının doğru olmadığını *Safva't us-Safa*'nın, 1360 yılında Türkçeye çevrilen bir bölümü olan *Makâlât-ı Şeyh Safi* 'yi inceleyince kanıtlamış olduk. Bunu kısaca açıklamak gerekiyor: Genelde *Safvâtu's Safa*'nın *Buyruk* çeşitlemeleri için "ortak bir köken" oluşturduğu doğru bir yargıdır. Özelde ise bu eserin 4.Bölümünü (Bab) oluşturan ve kitabın yazılışından sadece bir-iki yıl sonra türkçeleştirilmiş olan elimizdeki *Makâlât-ı Şeyh Sâfi* için daha doğrudur. Gerçekte bu çalışma çatı ya da temel olarak alınmış birçok

bölümü bir Kızılbaş ozanından bir şiir içerir. 36.kısımdan itibaren " söyledi" ya da Şeyh Safi açıkladı" gibi sözler(iy)le birlikte Şah Hatayi'den nefesler görmekteyiz. Bu kısımların Şeyh Safiyüddin'in "gerçek" sufistik öğretilerini içerdiğini biz tahmin ediyoruz. Bununla birlikte 35 ile 52 arasında Şeyh Safi'nin adı gözükmez. Böylece biz *Buyruk*'un Şah İsmail zamanında, bir aşırı Şii(Kızılbaş) tarafından derlendiği sonucuna varmayı düşünüyoruz. *Buyruk* yazıcısı 37.kısımda Halifelik olgusunu inceliyor, kısacası Halifenin nitelikleri ve sıfatlarını tartışmakta. Halifelik konusunda gerçek Şii görüşü olan 'Ali ve 11 evladı, yani Oniki İmamların sadece Muhammed'in ardılı olduğu', bir sonraki kısıma geçmeden hemen önce vurgulanıyor. Şah Hatayi'nin bir şiirini içeren 41.kısım dışında 39 ve 42 arasındaki kısımlarda Halifenin nitelikleri ve sıfatları geniş bir biçimde sunulmaktadır. 43 ve 46'da Sufi yolu göstericisi (Rehber) ya da aydınlatan/eğiten Mürşidin nitelikleri betimleniyor. 47 ve 48'de ise Muhammed Peygamberin yerine Ali'yi vasi/ardıl seçtiği Ghadirhum olayı ve bu tarihsel geleneğin geniş açıklaması yapılıyor. Bu kısımlarda Muhammed'in 'ben bilimin kenti, Ali ise kapısıdır' ve ben ve Ali tek bir nurdan yaratıldık' vb. hadisleri de yer almaktedır. 50.kısımda Necmeddin Kübra'dan (ö.1221) sözedilmekte ve onun "bir kimse Muhammed, Ali ve Oniki İmamlar adına Tanrıya dua ederse, Tanrı dileklerini yerine getirecek ve onu koruyacaktır" benzeri sözleri anımsatılmaktadır."

"Son iki kısımda (51 ve 52) Peygamberin ev halkı, yani Ehlibeyt ve Oniki İmamların manevi üstünlüğü ve onların (istemleri) Adem zamanından beri bütün Peygamberleri ve Velileri temsil ettikleri belirtilirken, yücelikleri ve Tanrı'ya yakınlıkları, Tanrının herşeyi onlar için yarattığı söylemiyle açıklanır. Kısacası İmam Logos'un(Tanrı sözünün) yerinin almaktadır. Bu kısımlarda Şii hyperbolu/abartması en yüksek noktasına ulaşır."

"49.kısım üzerinde son bir gözlem *Buyruk*'un tertiplenmesi konusuna bir ışık tutabilir. Bu bölümün tam anlamıyla anlaşırlığında emin olmayı güçleştiren birkaç satır (silinmiş) kayıp

---

diğer bâtıni kaynaklardan da yararlanılarak içi doldurulmuş ya da üzerinde *Buyruk* binası inşa edilmiştir. Çok sayıda benzer örneklerin *Buyruk*'la olan yakın ilişkisiyle birlikte, kitabın yazarının *Makâlât-ı Hacı Bektaş*'dan, Yunus Emre ve Kaygusuz Abdal'dan, isim vermeden yapmış olduğu alıntılar da bulunmaktadır.Geniş bilgi için bkz. İbn Bezzaz Vehhab Rahman, *Makâlât-ı Şeyh Sâfi (Safvatu's –Safa*, Hazırlayan: İsmail Kaygusuz, Alevi Akademisi yayınları, Ankara, 2009.

durumdadır. Buna rağmen izleyen kısımlarla bağlantısı bulunmayan şu ifadeyi görmekteyiz:
'Ben fukara ve zavallı Feriştah İbn Abdulmecid Hutbe'yi (Ghadirhum Hutbesi) Arapça'dan Türkçe'ye çevirdim'.

"Tam ve doğru adıyla Abdulmacid İbn Feriştah Zade (ö.1459), Bektaşi Eshatolojisi (Öbür dünyaya ilişkin) öğretisini içeren Türkçe *Ahiretname* kitabının yazarı bir Bektaşidir. Aynı zamanda o Hurufilik öğretisini Anadolu'ya sokan (*ondan önce İmadeddin Nesimi olduğunu unutmayalım İ.K.*)kimsedir. Doğrusu İbn Feriştah'ın bu ifadesi *Buyruk*'ta çok garip durmaktadır ve onun kitabın derleyicisi olduğuna dair kanıt da yoktur. Açıktır ki, Şah İsmail Hatayi ve diğer Kızılbaş ozanları tarafından yazılmış şiirleri de içine alan Buyruk'ta, Feriştah'ın Hutbe çevirisi dahil herkimin düşüncesi olursa olsun, Safevilerin masum İmamlarla birleştirilmesini yasallaştırmak ve aşırı görüşlerini kanıtlamak amacıyla onları yorumlamışlardır. Bu yolla onların tarikat inançları içinde Şiilikle tasavvufu birleştirerek, Safevi soyluların, müridleri-mensupları üzerindeki manevi gücü onaylanmış oluyordu. Bu İbn Feriştah'ın kendisinin, aşırı Şii öğretisiyle Kızılbaş ve Şebek'lerden farklı olmayan Bektaşi inancına bağlı olması olgusuyla desteklenmiş durumdadır." [147]

Matti Moosanın aynı sayfalarda *Buyruk* metinleri üzerinde verdiği bilgilerden bir-iki paragraf daha geçelim:

"Kerküklü bir Şebek Türkmen yazar olan Şakir Sabir al-Zahid'in elinde bulunan elyazmalarının da önemli olduğunu söylemek gerekir. Halkının inançsal ve toplumsal uygulamalarında olduğu kadar Türk dilindeki ustalığıyla kendisini bunlardan yaptığı çeviri ve yorumları araştırmacıların ilgisini çekmelidir. Her iki elyazması da kısa ve yazarları belirsizdir. Birincisi, *Buyruk ve Kitab el Menakib olarak tanınan, Kitab-ı Şah Safi* adını taşıyor. Kitaba ikinci bir başlık ise *Şah Safi'nin, Şeyh Sadreddin'e açıkladığı Doğru/olgun Bilgi üzerine Kitabı* biçiminde verilmiştir."

"Al Sarraf'ın *Buyruk* kopyasınınkine benzer bilgilerden dolayı ortak bir kökene sahip olduklarını gösteren bu Elyazması Şeyh Safi'nin sufi öğretisini içermektedir. Tek fark, al-Sarraf'ın *Buyruk*'u karşılıklı konuşma (diyalog) olarak yazılırken, al-Zabit'in elyazması bir söylev biçimindedir. Benim çıkardığım sonuç, her iki

[147] Matti Moosa, "*Religious Books*", Extremit Shiites: The Ghulat Sects, Newyork, 1988, s. 153-162.

eser de erken Safevi dönemine, belki 1500'lere ait olmalıdır. Kendi Şii inancını göstermek için, al-Zabit kopyasının adı bilinmeyen yazarı, Şiilerce çok iyi bilinen "Ali ve Muhammed bir tek nurdandır", "Ben bilimin şehriyim, Ali ise kapısıdır" ve "Ali Tanrı'nın velisidir ve Tanrı Ali'ni tarafındadır"gibi Muhammed'in hadislerini konuşmanın içine sokmuştur."

Safvâtu's-Safâ ve *Buyruk* Üzerinde Karşılaştırmalı Değinmeler

Bildiğiniz gibi bazı *Buyruk* metinlerinde Erdebil Tekkesinin kurucusu Şeyh Safi (1252-1334) ve oğlu Şeyh Sadreddin (1334-1399) ve İmam Cafer Sadık arasında geçen anakronik diyaloglar vardır. Bunlar mana aleminde ya da rüyalar içinde verilir. Bu güne kadar Buyruk elyazmaları üzerinde çalışmış olanların hiçbiri (Mehmet Yaman dahil) metinlerin tamamını Türkçe çeviriye ya da çeviriyazıya geçirmemiş, atlamalar, kendi kafalarına göre seçmeler ve özetlerle yetinmişlerdir. Bu tür davranışlar kaynaklara bir çeşit ihanettir.

Kitap *Safvâtu's-Safâ* (Saflığın özü) adını taşıyan ve 1357/58'de Şeyh Safi oğlu Şayh Sadreddin'in isteği ve denetimi altında İbn Bazzaz Tavakkul İbn İsmail İbn Haci al-Ardabili tarafından yazılıp tamamlanmış.

Savfât 12 Bölüm ve her bölüm kısımlara ayrılmıştır. Birinci Bölüm tamamıyla Şeyh Safi'nin görüş, düşünce, kerametleri ve rüyalarına ayrılmış. İbn Bazzaz bu kitapta İmam Cafer Sadık'tan Şeyh Safi dönemine kadar insanları Tanrıya götüren doğru yolda (*tariki mustakım*) rehberlik eden 30 *Müceddid*'den (yenilikçi, reformist) sözeder. Hicri 1.yüzyılda İmam Cafer Sadık 7.yüzyılda ise Şeyh Safi en büyük *müceddid*'dir. Yazar, Seyh Safi'nin soyağacı ve atalarından bazılarının adlarını da vermektedir 4. bab'da. Ancak bu bölüm daha sonraki dönemlerde yapılan kopyalarda büyük değişikliklere uğramış ve Safevi soyu yeniden yazılmıştır.

Kitap 180 yıl sonra Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb zamanında yapılan *Mukaddimah/Hatimah,* yani önsöz ve sonsöz ekleriyle birlikte 1533'de yeniden yazılmıştır. Kısacası metin Şah Tahmasb'ın dinsel siyasetine uygun olarak güncelleştirilmiştir.
Türkçe çevirimyazısı yanlışlarla da dolu olsa elimde bulunan iki Buyruk metninde Şeyh Safi'nin yaşamından biriki kesit, kendisinin ve oğlu Sadreddin Musa'nın rüyalarıyla bazı kerametlerinden sözedilmekte. Birinde İmam Musa-i Kazım'a ulaşan soyağacı verilmekte ve her ikisinin de İmam Bakır ve Cafer'le diyalogları bulunmaktadır. Bu karşılıklı soru yanıt biçimindeki konuşmalarla Yol'un ilkeleri açıklanıyor.

Bir kitaptan [148] saptamış olduğum *Safvâtu's-Safâ*'ya ilişkin birkaç paragraflık özetteki bazı rüyalar, terimler ve bu bilgilerin biraz farklı biçimlerde de olsa *Buyruk* metinlerine geçtiği açıkça görülmektedir. Günümüze ulaşan "*Buyruk*"ların kaynaklarından biri olduğunu –yorum ve açıklamalara girmeden- söyleyebiliriz. Adı geçen yapıtın tamamınınTürkçesi bulunmadığı gibi İngilizce ve Fransızca çevirilerine de rastlamadım. Sadece esere ilişkin Almanca yapılmış bir doktora tezi var ve yalızca 8. Bölümü Almanca'ya çevrilmiş; yorum ve açıklamalar da bu bölüm üzerine konuşlanmıştır. [149]

Bu arada *Safvâtu's-Safâ*'nın 1994'te Erdebil 'de yeni bir baskısı Rıza Ghulam Tabataba'i Majd tarafından (olasılıkla eleştirel baskı) yapılmış olduğunu öğreniyoruz..

Michel Mazzaoui de *Safvât u's- Safâ* konusunda, yapıtında [150] fazla tatmin edici olmamakla birlikte Erdebil Şeyhleri ve ilişkileri hakkında geniş bilgi vermektedir.

Yukarıda geniş alıntılar yaptığımız Syracuse Üniversitesi prof.lerinden Matti Moosa'nın Ortadoğu coğrafyasına yaşamakta olan Alevi-Kızılbaş inancının farklı kollarını oluşturan toplulukları incelediği, yaklaşık 600 sayfalık geniş çalışması, bazı eksikliklerine rağmen oldukça dikkate değer bulunmakta. Kitabı 13. Bölüm'ü'nde(s.152-163) Kuzey Irak'ta, Musul çevresinde yaşamakta olan Şebeklar, Kakailer ve İbrahimiler'de bulunan ve Azeri Türkçesinden Arapçaya çevrilerek yayınlanmış *Buyruk* metinleri hakkında verdiği bilgiler de oldukça önemlidir. Bunlardan biri *Kitab al Manakib* ya da *Burh*/*Buyruk*, diğerleri ise *Al-Mawahib(ihsan-bağış) al-Saniyya fi al-Safawiyya*'s(*Seniyye fi Menakibi's-Safeviyye*) adlarını taşımakta. Gerek Arapça yayınlayanlar ve gerekse Matti Moosa, bu metinlerin *Safvâtu's-Safâ*'dan yararlanılarak, inançsal bilgi ve Safevi öğretisinin Şah İsmail (ö.1524) dönemi gulat (aşırı şii, yani Kızılbaş-Alevi) inanç sistemi ve anlayışına uygun yorumlanmış olduğunda hemfikirdirler.

Savfâtu's-Safâ üzerinde yapılan incelemelerde varılan genel kanı: Şeyh Safi'nin kurduğu Safevi tarikatı Sünni/Şafii öğretisi üzerine

---

[148] Sholeh A. Quinn, *Historical Writing During The Reign of Shah Abbas*, The University of Utah Press, 2000)

[149] İbn Bazzaz Tavakkul İbn Ismail, yayım ve çeviri:Heidi Zirke, *Ein hagiographisches Zeugnis zur persischen Geschichte aus der Mitte des 14 Jahrhunderts: Das achte Kapitel des Safwat as-safa in kritischer Bearbeitung*. Islamkundliche Unterschungen, 120, Berlin: Klaus Schwarz, 1987.

[150] *The Origins of the Safawids: Shi'ism, Sufism and Ghulat*, Freiburger Islamistudien, 3 Wiesbaden, Franz Steiner Verlag, 1972.

temellendirilmiştir. Alisoylu oluşu da sonradan uydurulmuş. Oğlu Şeyh Sadreddin Musa'nın 1357/8'de yazdırdığı bu eserin Bâtınî/Alevi inancıyla hiç ilgisi olmadığı gibi Oniki İmamcı Şii öğretisiyle de ilişkili değildir. [151]

Yapıtın ilk nüshasının tümünü bizzat okuyup incelemeden kesin yargıya varmak sağlıksız da olsa, bugüne kadar ulaşabildiğimiz bilgiler çerçevesinde kişisel olarak bu kanı üzerinde artık büyük kuşkularımız var. Şöyleki, Şeyh Sadreddin Musa (1334-1399) yazdırdığı bu kitapta büyük olasılıkla takiye yapma zorunluğu duymuş ve Erdebil'in ve kurucusunun bâtınî karakterini gizlemiştir. Nedenlerinden bazılarını sıralayalım:

1. Erdebil Dergâhı'nın Azerbaycan'dan İran-Horasan, Anadolu'da birçok beylik topraklarına, Halep'e ve Bağdad'a kadar uzanan etki alanlarında yönetimler Ortodoks (Sünni-Şii) inançlıdır. Osmanlı Beyliği dahil birçoğundan Tekkeye nezir gelmektedir.

2. Zaten İlhanlıların timar olarak verdiği Erdebil'de kurulmuş Tekkenin Şeyhi İlhanlı Abu Said ve Timur, Celayirli Hasan, Emir Çoban vb. emir ve sultanlarla üst düzey ilişkiler içindedir ve siyasal dengeleri korumak zorundadır tarikatın yayılması ve müridlerin artması için.

3. Daha önemlisi 1340 yılı başlarında bu dengenin bozulduğunu ve bilinmeyen nedenlerden İlhanid Çobanlılar'dan Emir Küçük Şeyh Hasan ve Malik Eşref'ın (1341-1350) yönetimleri döneminde Şeyh Sadreddin'in tututklanıp hapse atıldığı ve Tekkenin kapatılarak müritlerinin koğuşturulduğu, sürgünlere gönderildiğini öğreniyoruz. Ve kitabın bu çok karışık ve sıkıntılı yılların hemen arkasından yazılmış olması anlamlı değil midir? Dahası Üsküdar'daki Hacı Selim Ağa kütüphanesi, Kemankeş bölümü no.247'de kayıtlı 137 varak'lık *Safvâtu's-Safâ*'nın h.760(1360) tarihli Osmanlıca çevirisi çok önemli bir bulgudur. Sadece iki yıl sonra Farsçadan Osmanlıcaya çevrilmiş olduğunu görüyoruz.

4. Kitapta Şeyh Safi'ye "Ben Muhammed'in ashabının mezhebindenim" dedirtilmesine rağmen, "*nur-i velayet, tarık-i müstakim, ilm-i bâtınîyya* vb..." deyimlerin sıkca kullanılmış olması da çelişkilidir. Ayrıca yukarıda adını verdiğimiz Hedi Zirke'nin doktora tezinde yaptığı 8.Bölüm çevirisinin iki farklı yerinde geçen şu söylemlere bakınız:

---

[151] *Savfâtu's-Safâ* üzerinde yapılan incelemelerde varılan genel kanı ve hemfikir olunan Şeyh Safi'nin Sünni-Şafiiliği tamamıyla yanlış ve yalan olduğu, 2009 yılında yayınladığımız "*Makâlât-ı Şeyh Sâfi*" çalışmamızın "*Bir Bâtıni-tasavvuf kitabı*" başlığı altındaki sunuş yazısında (s.14-57) örneklemelerle geniş bir biçimde açıklanmıştır.

> “Şeyh Zahid Safi’ye dedi ki, ‘Ulu Tanrı seni dinin yolunu göstermek için yolladı; öyleyse hakikatı, bir parça Şeriat kılıfıyla murdarın kuşağına sokarak birleştirmek zorundasın...”

Hakikatın sırlarına şeriat kılıfı geçirmek, takiye yapmaktan başka ne olabilir? Oysa bir başka yerde tam bir Şafii şeriatçısı görünümündedir Şeyh Safi:

> “Birgün hayırlı kendi kızına dokunur, ardından boy abdesti alır. Seyh Sadr add-din söyle der: ‘Bu arınmanın (abdest) nedenini sordum o söyle yanıtladı: Vallahi ben, anneme dokunduktan sonra da abdest almamazlık hic bir zaman yapmadim. Sonra Kur’an’dan 4.Sure’nin 43. ayetini okudu…”

4) Şeyh Safiyüddin İshak El-Erdebili'nin menakıbını içeren, İbn Bezzaz, Tevekkuli El-Erdebili'nin "*Safvâtu's-Safâ*" diğer adıyla "El-Mevahibu's-Seniyye" adlı Farsça eserinin bilinen en eski yazma nüshası Hicri 896(1490) Tarihini taşımakta olup, Süleymaniye (Ayasofya) Kütüphanesi, No: 3099'da bulunmaktadır. Bu nüshada, Safevî ailesinin şeceresi en son, Firuz Şah El-kürdi Es-Sincani'ye kadar götürülmektedir.(Yaprak:6B) Zaten, Safevilerin dedeleri arasında Erdebil'e ilk gelip yerleşen budur. Yine buradaki kayda göre, Şeyh Sadreddin'den şu nakil yapılır:"Nesebimizde Seyyidlik var, ancak Hz. Hasan'ın, Ya da Hz. Hüseyin'in mi, hangisinin soyundan geldiğimizi sormadım. Burası şüpheli kaldı" (Yaprak: 6B)

5. Bölgede çıkıp yoğunlaşmış 9.yüzyılın başlarından itibaren 20 yıl süren Mazdek-Müslimeye kökenli Babek-Hurremi alevi halk hareketleri, arkasından bazı Karmati ve Fatımi İsmaili topluluklarının yerleşmesi ve sürekli propagandaları; Daylam ve Tabaristan’da kurulmuş Zeydi Alevi devletinin 11.yy.a kadar buralara yayılan hakimiyeti... Bütün bunların dışında Şeyh Safi(1252-1334) ve Sadreddin’in(ö.1399) çağdaşı, Alamut’un yıkılmasıyla yeraltına inen İsmaili İmamlarından Şemseddin Muhammed (1257-1310), oğlu Seyyid Muhammed Kasım Şah (1310-1370) ve oğlu İmam İslam Şah (1370-1423) değişik adlarla Azerbaycan’da Erdebil’e yakın köylerde ve dağlık alanlarda yaşıyorlardı kendi taraftarları arasında. Doğu Akdeniz kıyılarından, Suriye’den-Irak’tan Pamir’e, Fergana vadisine, Hindistan’a kadar yayılmış ve inançlarını gizleyerek (takiye ile) yaşayan İsmaililere ulaşan geniş bir *dai*’ler ağı vardı. Erdebil tekkesinde bu dai’lerden bulunmuyordu ve Erdebil Şeyhleriyle ilişkileri yoktu diyebilir miyiz?

6. Ehli Haklar’ın inançsal söylencelerinde, Şeyh Safi’nin, Şeyh İbrahim Zahidi tarafından iki kez Sultan Sohak’a gönderildiği ve onun kadınlı

erkekli toplu tapınmaları, Cemlerine katıldığı anlatılmaktadır. Bazı kerametlerine tanık olduğu Sultan Sohak'tan el aldıktan sonra Şeyhinin ona berat verdiği kutsal bilinen kitaplarına(*Tadhkira*) geçmiştir:

> "Şeyh Safiyuddin'in mürşidi, manevi önderi/öğretmeni Gilanlı Şeyh İbrahim Zahidi(ö.1301) onu son olarakbir Sufi mürşidi olarak Sultan Sohak tarafından sınanıp elvermesi için Perdivar'a gönderdi. Şeyh Zahidi Safiyüddin'le birlikte bir sepet içinde kızartılmış bir balık göndermişti. Sultan Sohak balığı aldı ve kendisine bir yüzük getirilmesini buyurdu. Onu alınca, balığın ağzına koyup, sonra bir su tankının içine fırlattı. Balık mucizevi bir şekilde canlandı ve Şeyh Zahidi'nin su deposunun içinde yeniden gözüktü. *Tadhkira* (Tezkire) derlemecisi, bu keramet ile Sultan Sohak'ın basit bir sufi dervişi olmadığını, fakat tarısal sıfatlarıyla bir manevi/ruhsal rehberlik yaptığını gösterme girişiminde bulunmuştur.(*Bizce kendisi uydurmamış, Ehli Hak'çıların arasında anlatılan keramet söylenceleri olması bakımından önemlidir. İ.K.*) Olasıdır ki bu keramet zahidlik yaşamıyla tanınmış olan Şeyh Zahidi'yi etkilemek anlamına da gelmekteydi. Dikkat çekici bir davranış olarak Safiyüddin, tapınmalarının esası olan inançsal toplantılarına(Cem'e) Ehli Haklar tarafından kabul edildi. Fakat Safiyüddin, kadınların toplantıda (Cemde) erkeklerle birlikte karışık oturduklarını gördü ve edebe-ahlaka aykırı bularak bu uygulamayı suçladı. Sultan Sohak, toplantılarında kadınlı erkekli birlikte tapınmalarını suçladığını öğrenince Safiyüddin'e sınayıp el vermeden geri gönderdi. Onunla birlikte Şeyh Zahidi'ye, yakıcı/yanıcı ve söndürücü özelliklerine rağmen birbirini etkilemeyen su dolu şişe içinde bir parça ateş ve biraz pamuk gönderdi hediye olarak; su ateşi södürmüyor, ateş pamuğu yakmıyordu. Bu doğaüstü olgularla Sultan Sahak Safiyuddin'e ve öğretmenine, kadınların ve erkeklerin birarada toplu tapınmalarının cemlerinin ahlaksızlık olmadığını kanıtlamayı deniyordu. Zahidi bu gösteriyle ikna edilmiş göründü ve Safiyuddin'i ikinci kez Sultan Sahak'a geri gönderdi. Sultan Sahak, Benyamin'in niyazı/ricası üzerine (aracılığıyla), bağımsız bir Sufi önderinin tekkesinde yetişmiş Safiyüddin'ne Şeyhlik beratı verdi. Şii olduğu somutlaşmamış bulunan Safiyüddin'in Sultan Sohak'tan Şeyhliğe yükseltimesi, onun tarafından el verilmesi düşündürücüdür."[152]

VII

---

[152] Matti Moosa, *Extremist Shiites: The Ghulat Sects*, s.217-219.

EKLER:
İmâm Cafer-i Sâdık'ın oğlu İsmail'e Öğütleri

İmam bir gün de büyük oğlu İsmail'e nasîhat ediyordu. Ona on iki nasîhat verdi. Hakikatte bu nasîhatlar yalnız oğluna değil, bütün mü'minlere verilmiş nasîhatlardır. Kıymeti de pek büyüktür. İnsana doğruluk ve mutluluk yolunu göstermektedir.

1. Kendi malına ve hissesine kanâat eden her zaman zengindir. Fakat bir insan ne kadar zengin olursa olsun, eğer başkalarının malında gözü varsa o fakirdir. Ve fakir, muhtaç olarak dünyadan gider. Hayatında da hiçbir zaman rahat edemez.
2. İlâhi kazaya razı olmayanlar, bunu tâyin etmiş bulunan Cenâb-ı Hak'kın emirlerine karşı gelmiş sayılırlar.
3. Kendi hatasını, noksanını bilmeyen ve anlamayan bir kimse, başkalarının hata ve noksanlarını olduğundan büyük görür. Böyle bir kimse, herkes de kusur bulmağa çalışır. Böylelikle de hiçbir zaman kendi noksan ve kusurunu göremez. Kendisini ıslah edemez ve çok yazıketmişolur.
4. Başkalarının kusurlarını meydana vurmak isteyen, buna çalışan bir kimse, günün birinde kendi kusurlarının meydana vurulduğunu görerek dünyay arezil olur.
5. Müslümanlar arasında fesâd çıkarmak maksadıyla kılıç çekmiş olan bir kimsenin kanı, günün birinde yine kılıçla dökülmeğe mahkumdur.
6. Halka kuyu kazanlar, her zaman kazdıkları kuyuya düşerler. Böylece lâyık oldukları cezayı, kendi elleri ile kendilerine vermiş olurlar.
7. İmkân ve fırsat buldukça bilgi sahibi kimselerle beraber ol. Onlardan bir şeyler öğrenmeğe bak. O zaman fazîletin artar, mertebenyükselir.
8. Eğer câhil ve sefîhlerle düşüp kalkarsan, onlar seni de günün birinde kendi derecelerine düşürürler. Bu gibilerle asla yakınlık kurmayasın.
9. Kötü işlerle uğraşanlara ayak uyduranlar, bir gün onlar gibi kötü olurlar.
10. Her yerde hakikati söylemekten çekinmemelisin. Hatta böyle konuşmaktan sana zarar geleceğini bilsen bile sen yine de doğruyu söylemelisin! Böyle davrandığın için belki ilk zamanlarda sana zarar gelecektir. Ama sonunda böyle davranmış olduğun için ancak fayda göreceksin. Hakikati gizlediğin için fayda görebilmene imkân yoktur. Fayda gibi göreceğin şeyler de gelip geçicidir.

Sonunda fayda umduğun halde büyük zarar görmen muhakkak ve mukadderdir.

11. Başkalarını ayıplamaktan, başkalarının ayıbını yüzüne vurmaktan kaçınmalısın. Böyle davranmayıp ayıbını yüzüne vurursan, herkes sana düşman olur. Ve günün birinde kendi ayıplarının da yüzüne vurulduğunu görürsün.
12. Bir gün bir ihtiyaç karşısında kalabilirsin. O zaman durumunu herkese açma! Herkesten yardım isteme. Ancak kerem sahibi olduklarını bildiklerinden yardım isteyebilirsin.

Bu on iki nasîhat, birer birer üzerinde durulacak olursa, ne derece kıymetli olduğu kolayca anlaşılır. Hz.İmâm Cafer-i Sâdık, oğluna bu oniki nasîhatı verdikten sonra ona şu sözleri söylemiştir:
“Eğer bu nasîhatlarımı tutacak olursan, hem bu dünyada rahat yaşarsın; hem de öldükten sonra selâmete ulaşırsın.”

İmam Cafer Es-Sadık’ın Tanrının Varlığı Ve Yaratılış Alemine İlişkin Mufaddal Al-Jufi’ye Anlattıklarından Kısa Bir Bölüm

İmam Cafer Sadık, Mescid-ün Nebi'de. Muhammed Resulullah 'ın kabri şerifi başında zamanın maddecileri olan Ebu-l Avca ve arkadaşlarının evrenin ilim ve hikmet sahibi bir yaratıcısı olmadığı ve kendiliğinden oluştuğuna dair konuşmalarını duyup da üzülen ashabından Mufaddal'a, Allah Teala'nın varlığını ve sıfatlarını ispat eden ve yaratılış alemindeki hikmetleri içeren, yüksek marifetlerle dolu uzun bir açıklamada bulunup yazdırmıştır. *Bihar ul Envar(3,* 30-59)’dan alınan o açıklamanın bazı bölümleri şöyledir:

"...Ey Mufaddal! Bu şüpheciler, yaratılıştaki sebep ve hikmetleri bilmemektedir. Akılları, Allah Teala'nın karada ve denizde, ovada ve dağda yaratmış olduğu çeşitli varlıkların hikmet ve nedenlerini düşünüp anlamaktan aciz kalmıştır. Böylece kendi ilimlerinin eksikliğinden inkârcılığa, basiretlerinin azlığından da yalanlama ve inatçılığa gitmişlerdir. Hatta eşyanın yaratılışını inkâr edip, onların, hikmet ve ilim sahibi bir yaratıcının tedbiri ve taktiri olmadan kendiliğinden oluştuğunu iddia etmeye başlamışlardır. Onların bu sapıklıklarındaki durumu, aynen o kör insanların durumuna benzer ki, en üstün ve güzel bir düzenle kurulmuş olup, en güzel ve pahalı yaygılarla döşenmiş olan, içerisinde ihtiyaç duyulan zorunlu her türlü yemek ve içeceklerin hazırlandığı ve her şeyin en üstün bir tedbir ve düzenle yerli yerinde konup düzenlenmiş olduğu bir binaya girerler. Sonra gözleri kapalı olarak onun içerisinde sağa, sola öne ve arkaya giderek, odalarını dolaşmaya başlarlar. Ama ne o binanın kendisini, ne de içerisinde hazırlanan o nimetleri görürler. Bu

arada biri, gerekli bir ihtiyaç için hazırlanıp, gerekli yerine konan bir nesneyi bulur. Fakat onun ne için hazırlandığını, hikmetinin ne olduğunu ve niçin oraya konmuş olduğunu bilmez. Bu yüzden sinirlenip rahatsız olur ve o binanın eksikliğinden söz edip yapanını ayıplamaya başlar. İşte yaratılışı ve ondaki hikmet ve tedbiri inkar edenlerin durumu budur. Onların zihni, eşyadaki, hikmet ve sebepleri anlamaktan aciz kaldığı için, bu alemde şaşkın şaşkın gezip, onda olan üstün hikmet, yüce sanat ve güzel düzeni kavrayamıyorlar. Bazen bir şeyi buluyorlar, ancak ondaki hikmeti, niçin öyle olduğunu ve neye yaradığını bilmediklerinden, hemen ayıplamaya koyulup onun hatalı ve hedefsiz olduğunu öne sürüyorlar."

"Ey Mufaddal! Allah Teala'nın varlığına ilk delil, bu alem ve onun parçalarının arasında olan nizam ve düzendir. Eğer sen derinliğine düşünürsen ve aklınla iyice incelemeye tabi tutarsan, bu alemin, kulların bütün ihtiyaçlarının içinde hazırlanmış olduğu kurulu bir ev gibi olduğunu görürsün. Şu yücelen gök bir evin tavanı gibidir, yayılmış olan bu yer evdeki yaygı yerindedir, şu dizilmiş yıldızlar, evdeki lambalar mesabesindedir ve onda gizlenen maden ve cevherler, saklanan hazineler yerindedir. Ondaki her şeyin bir sebep ve hikmeti olup, her şey kendi işini görmekle meşguldür. İnsan ise, o evin mülkiyeti ve kullanma yetkisi kendine devredilen kimsedir. Çeşitli bitkileri ve meyveleri onun ihtiyacını karşılamak için hazırlanmıştır. Türlü türlü hayvanlar ona yarar sağlamak için çalışmaktadır. İşte bu, alemin taktir, hikmet ve uygun düzen üzere yaratılmış olduğuna, yaratıcısının birliğine ve onun bu düzeni kurduğuna delalet eden en açık delildir..."

"Ey Mufaddal! Bedenin organları ve onlardan her birinin belli bir ihtiyacı karşılamak için yaratıldığı üzerinde düşün. Eller çalışmak için, ayaklar hareket için, gözler yol bulmak için, ağız gıda almak için, mide yemeği hazmetmek için, ciğer ayıklama için, bedendeki çıkış yolları artıkları atmak için, bedendeki depolar depolayıp saklamak için, tenasül aleti nesli devam ettirmek içindir. Bütün organlar böyledir. Eğer dikkatlice teemmül edip(düşünüp) aklını çalıştırsan, onlardan her birinin hikmet ve doğru bir gaye için yaratılmış olduğunu görürsün."

"Ey Mufaddal! Bir de insanın yaratılışına tahsis kılınıp, diğer varlıklardan üstün kılındığı duyularına bak! Nasıl eşyayı kolaylıkla mütalaa etmesi için şu iki gözü minarenin üstündeki lambalar gibi başında yerleştirilmiş ve el ayak gibi aşağıdaki organlarda konulmamış ki, çeşitli afetlere maruz kalmasın ve çalışma ve hareket sonucu onları hasta kılacak, etkileyecek ve eksikliğine sebebiyet verecek şeylerle karşılaşmasın. Keza onlar, karın ve bel gibi bedenin ortasında olan organlarda da yerleştirilmemiş ki, çalışmaları ve eşyayı görmesi zorlaşmasın. Duyular için bu organların hiç

birinde uygun yer olmayınca, baş duyular için en uygun yer durumunu almış ve onlar için bir kale konumunu almıştır."

"Sonra duyuları beş şeyi algılayan beş duyu kılmıştır ki, mahsusattan hiçbirinin algılanması yitirilmesin. Gözleri yaratmıştır ki, renkleri görsün. Eğer renkler var olurdu da gözler olmasaydı, renklerin bir faydası olmazdı. Kulağı yaratmıştır ki, sesleri duysun. Eğer sesler var olurdu da kulak olmasaydı, seslere bir ihtiyaç olmazdı. Diğer duyular için de aynı şey söz konusudur. Bak gör, nasıl varlıkların bazısı, bazısını algılamak üzere taktir edilmiş, her bir duyu için de çalışma alanı olarak algılanan varlık yaratılmış, her bir algılanan varlık için de bir algılayıcı konmuştur."

"Bunun dışında bir de duyularla mahsusat(*gözle görülebilir ve akılla anlaşılabilir şeyler İ.K.*) arasında aracı vazifesini gören varlıklar tayin edilmiştir. Öyle ki, onlar olmaksızın algılama işi tahakkuk bulamaz. Meselâ ışık ile hava yaratılmıştır. Eğer rengi göze zahir kılan ışık olmasaydı, göz rengi göremezdi. Eğer sesi kulağa ileten hava olmasaydı, kulak sesi duyamazdı. Acaba akl-ı selim sahibi olup, aklını doğru çalıştıran bir kimse, sana anlattığım bu duyuların ve mahsusatın birbirini algılayacak şekilde düzenlenmesinin ve algılama işinin bağlı olduğu diğer nesnelerin buna göre ayarlanmasının her şeyden haberi olan sonsuz ilim sahibi bir yaratıcı tarafından böyle düzenlendiğinden şüphe eder mi?"

"Ey Mufaddal! İyice düşün ve karar ver! O insanın halini düşün ki, gözden yoksundur. Böyle bir insanın işinin nasıl aksayacağını düşün. Böyle bir insan ayağını atacağı yeri bile göremez. Önünde olan şeyin farkında olamaz. O ne renkleri birbirinden ayrıt edebilir, ne de güzel ve çirkin manzaraları teşhis edebilir. Ne düşmek üzere olduğu çukuru görebilir, ne de kılıcıyla ona saldırmak isteyen düşmanını. O yazmak, ticaret etmek ve kuyumculuk gibi sanatsal işlerden de mahrum kalır. Hatta keskin zekadan da mahrum olursa, onun yere düşmüş bir taştan farkı kalmaz."

"Kulaktan yoksun olan kimsenin de durumu aynıdır. O da bir çok işlerden geri kalır. Bir kere o, konuşmak ve başkaları ile muhavere etmekten mahrum kalır. Zevk verici şu güzel sesleri duymanın lezzetinden mahrum olur. İnsanlar onunla anlaşmak konusunda da zorluğa düşer. Öyle ki, artık ondan bıkarlar. O, insanların haber ve konuşmalarından da uzak kalır. Öyle ki, hazır olduğu halde gaip, hayatta olduğu halde ölmüş insan durumuna düşer."

"Akıldan yoksun olan insanın durumuna gelince, onun durumu daha acıklıdır. O dört ayaklı hayvan mertebesine düşer, hatta onların kavradığı

bir çok şeyden bile habersiz kalır. İşte bu organların, aklın ve insanın yararına olan diğer özelliklerin insanın yaratılışını nasıl tamamladığını görmüyor musun? Eğer bunlar olmasaydı, insanın içine düşeceği ağır zorlukların farkında değil misin? Bunlar nasıl bu düzene sahip oldu? Bunların bu düzene sokulmasında ilim ve taktir gerekmiyor mu?..."

İmam Cafer Es-Sadık'ın Cundeb Oğlu Abdullah'a [153] Tavsiyeleri

İmam Cafer Sadık'ın Cundeb oğlu Abdullah'a şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

"Ey Abdullah! Şeytan bu aldatıcı dünyada tuzaklarını kurmuş ve sadece bizim dostlarımızı avlamak istiyor. Ama ahiret dostlarımızın gözünde hiç bir şeyi onunla değiştirmeye razı olmayacakları kadar büyüktür."

Daha sonra şöyle buyurdu:

"Nerededir nur ile dolup taşan kalpler? Dünya, onların gözünde zehirli bir yılan ve yabancı bir düşman gibidir. Allah'a yönelerek, sorumsuz ve ayyaş insanların ilgi duyduğu şeylerden uzaklaşmışlardır. Benim gerçek dostlarım onlardır. Onların hürmetine fitneler yatışmakta ve belalar uzaklaşmaktadır."

"Ey Cundeb oğlu Abdullah! Bizi tanıyan (bizim ilâhi makamımızı bilen ve inanan) her Müslümanın her gece ve gündüz amellerine bakması ve kendisini hesaba çekmesi gerekir. Eğer yaptığı işlerin iyi olduğunu görürse, o işleri daha da çoğaltmalıdır; aksi takdirde kıyamet günü rezil olmamak için kötü işlerden tövbe etmelidir."

"Ne mutlu -yanılgıda olanlara verilen- dünya mal ve süsüne imrenmeyen kula. Ne mutlu ahirete talip olup onun için çalışan kimseye. Ne mutlu yalan arzularla kendisini meşgul etmeyen kimseye."

Daha sonra İmam Cafer Sadık *aleyhi's-selâm* şöyle buyurdu:

"Allah, (halka) kandil ve meşale olan, amel ve çabasıyla onları bize doğru çağıran ve sırlarımızı ifşa etmeyen insanlara rahmet etsin."

---

153 Cundeb oğlu Abdullah , İ m a m C a f e r S a d ı k , İmam Kâzım ve İmam Rıza 'nın çok yakın sahabilerindendir. Önemli Şii kitaplarında onun hakkındaki övgülerin yanı sıra Şia'nın vazife ve sorumluluklarını beyan eden bu seçkin ve değerli öğütler, onun İ m a m C a f e r S a d ı k ' ı n yanında ne kadar yüce bir makama sahip olduğunu göstermektedir. EL-Harrani'nin "*Tuhef'ul Uku*l" kitabından aktarılan bu " Cundeb oğlu Abdullah'a Tavsiyeleri" bir Şii sitesinden alınmıştır. İmam'ın zahirî dinsel öğütleri olduğu görülüyor..

“Ey Abdullah! Mü’minler, Allah’tan korkan ve kendilerine bağışlanmış olan hidayetin ellerinden alınmasından endişe eden, Allah'ı ve nimetlerini hatırladıkları zaman korku ve dehşete kapılan, Allah'ın ayetleri kendilerine okunduğunda, aşikâr ettiği sonsuz kudretinden dolayı imanları artan ve Rab'lerine tevekkül eden kimselerdir.”

“Ey Abdullah! Cehalet eskiden beri varola gelmiş, temeli güçlenmiştir. Bunun böyle oluşu, halkın Allah'ın dinini oyuncak yapmalarından dolayıdır. Hatta ilimleriyle Allah’a daha yakın olduklarını sananlar bile O’ndan başkasını arıyorlar. İşte onlar zalimlerin ta kendileridir.”

“Ey Abdullah! Şiilerimiz azim ve sebat gösterselerdi, melekler onlarla musafaha eder (görüşür), bulutlar onların üzerine gölge düşürür, günleri aydın olur, gökten ve yerden onlar için rızıklar gelir, Allah, istedikleri her şeyi onlara verirdi.”

“Ey Abdullah! Çağrınızı kabul edenlerin (Şia’nın) günahkârları hakkında hayırdan başka bir söz söylemeyin. Allah’a huşu ile yalvararak başarılarını dileyin. Onlar için Allah’tan af dileyin. Bize yönelen, velayetimizi kabul eden, düşmanlarımızla dost olmayan, bildiğini söyleyen, bilmediği veya şüphesi olduğu şeylerde ise susan kimse, (şüphesiz) cennettedir.”

“Ey Cundeb oğlu Abdullah! Ameline güvenen helak olur. Allah'ın rahmetine güvenerek günahlara cüret eden kurtulmaz.”

“Öyleyse kim kurtulur" diye sorduğumda, İmam Caferv Sadık : ‘Sevaba olan özlemleri ve azaptan korkuları yüzünden kalpleri, (uçmakta olan) bir kuşun pençesinde imiş gibi, ümit ile korku arasında olan kimseler kurtulur’ diye buyurdu ve devam etti:

“Ey Abdullah! Allah’tan kendisini hurilerle evlendirmesini ve nurdan olan bir tacı başına koymasını isteyen kimse, mü’min kardeşini sevindirmelidir. Ey Abdullah! Gece, uykuyu, gündüz ise, konuşmayı azalt. İnsanın bedeninde göz ve dilden daha az şükreden bir uzuv yoktur. Süleyman’ın annesi, Süleyman *aleyhi’s-selâm’*a şöyle dedi: ‘Oğlum (ihtiyacından fazla) uyumaktan sakın. Çünkü (fazla uyku) insanların hayır amellere muhtaç olduğu gün (kıyamet günü) seni yoksul bırakır.”

“Ey Cundeb oğlu Abdullah! Şeytan'ın, insanları avlamak için tuzakları vardır. Öyleyse Şeytan'ın ağ ve tuzaklarına yaklaşma.”

“O tuzaklar nedir?” diye sorduğumda şöyle buyurdular:

“Şeytan'ın tuzakları, insanı kardeşine iyilik etmekten alıkoymak, ağları ise Allah'ın farz kıldığı namazların vaktinde uyumaktır. Bilin ki; kardeşlerine iyilik yapmak ve onları ziyaret etmek için adım atmak gibi hiç bir ibadet yoktur. Namazdan gaflet edenlere, halvetlerde uyuyanlara, fetret dönemlerinde (dinin zayıfladığı dönemde) Allah ve ayetleriyle alay edenlere yazıklar olsun! İşte bunlar ahirette nasibi olmayan kimselerdir. Kıyamet günü Allah onları konuşturmayacak, onları temizlemeyecektir ve onlar için şiddetli bir azap vardır."

“Ey Abdullah! Kim kendisini cehennem ateşinden kurtarmaktan başka bir endişeyle sabahlarsa, büyük bir meseleyi basite almış ve Rabbinin vereceği az bir paya talip olmuştur.”

“Kim müslüman kardeşine hile yapar, onu tahkir eder ve ona karşı düşmanlık güderse, Allah onu cehenneme atar. Kim bir mü’mine haset ederse (onu kıskanırsa), tuzun suda eridiği gibi onun da imanı öylece kalbinde erir.”

“Ey Abdullah! Mü’min kardeşinin ihtiyacını karşılamak için adım atan bir kimse, Safa ve Merve arasında sa'y eden (koşan) kimse gibidir. Onun ihtiyacını karşılayan bir kimse de Bedir ve Uhud savaşında Allah yolunda kanına boyanan kimse gibidir. Allah hiç bir ümmeti, fakir kardeşlerinin haklarını küçümsemedikleri müddetçe helak etmemiştir.”

“Ey Abdullah! Şiilerimize de ki: Farklı fikir ve düşüncelere kapılmasınlar. Allah'a andolsun ki, günahlardan kaçınmadıkça, dünyada çaba göstermedikçe ve Allah yolunda, (mü’min) kardeşler ile eşitlik sağlamadıkça velayetimize ulaşamazsınız. Halka zulüm eden kimse bizim Şialarımızdan değildir.”

“Ey Abdullah! Şia’mız, cömertlik, kardeşlere bağışta bulunmak, gece ve gündüz (farz ve sünnet olarak) elli rekat namaz kılmak gibi özelliklerle tanınırlar. Şialarımız (sabırsızlıktan) köpek gibi ulumaz, karga gibi aç gözlü olmazlar, düşmanlarımızla komşu olmaz, açlıktan ölseler bile bizi sevmeyenlere el açmazlar”.

“Şiilerimiz, yılan balığı yemezler, ayakkabının üzerine mesh yapmazlar, öğlenin ilk vaktini (namaz kılmak için) gözetirler, şarap içmezler.” [154]

---

[154] Görüldüğü gibi, İmam Cafer’e atfedilen bu sözler, onun baştan beri anlattığımız ve örneklediğimiz bâtınî düşünce ve davranışlarıylataban tabana zıttır ve çoğunlukla Şii şeriatı düzleminde yeralmaktadır. İbn Harrani, onun Cundeb oğlu Abu Abdullah’a öğütlerini kendi Şii inanç anlayışı çerçevesinde değiştirip yorumlamadıysa, İmamın sıkca başvurmak zorunda kaldığı bir takiye uygulamasıdır. Şunu

“Ey Abdullah! mü’minlere zülmün dışında, diğer bütün günahlar bağışlanır. Gösteriş için yapılan amellerin dışında, diğer bütün hayır ameller kabul edilir.Ey Abdullah! Allah için sev, sağlam ipe (Kur’ân'a) sarıl ve hidayetten ayrılma. Böyle oldukça amellerin kabul edilir.”

“Allah-u Teala buyuruyor ki:
‘Şüphe yok ki ben tövbe eden, inanan, salih amellerde bulunup da doğru yola erişen kimseyi bağışlayıcıyım.(Tâhâ Suresi, 6.ayet)’ İmanla birlikte olmayan amel, kabul edilmez; amelsiz de iman olmaz, yakinsiz amel, huşusuz da yakin olmaz. Bunların hepsinin mihveri, hidayettir. Öyleyse hidayete erişenin ameli kabul edilir ve kabul edilmiş olarak melekut alemine yükselir. *‘Allah dilediğini doğru yola hidayet eder.*(Bakara Suresi, 213.ayet)”

“Ey Abdullah! Allah-u Teâla'nın (rahmet ve nimet) yanında, O’nunla birlikte olmak ve Firdevs Cennet'ine yerleşmek istiyorsan, dünyaya önem verme, ölümü göz önünde tut ve yarın için bir şey biriktirme. Bil ki; önceden göndereceğin her şey, (yaptığın ihsan ve ibadetler) faydana olduğu gibi, geriye bıraktığın şeyde (biriktirdiğin dünya malı), zararınadır.”

“Ey Abdullah! Kazandığı maldan kendisini mahrum bırakan, o malı başkası için toplamaktadır. Heva ve hevesine uyan, düşmanına uymuştur. Kim Allah'a güvenirse, Allah, ona dünya ve ahiret işleri için yeter ve gıyabında onun her şeyini korur. Her belaya karşı sabır, her nimete şükür ve her zorluğa çözüm yolu hazırlamayan kimse âciz kalır. Evladına ve malına gelecek her belâ ve musibete karşı, sabretmeye çalış. Çünkü Allah, sabır ve tahammülünüzü denemek için emanet ve bağışını sizden geri alır. Günah işlemeye cesaretlendirmeyecek şekilde Allah'a ümitli ol ve O'nun rahmetinden de ümit kesmeyecek şekilde ondan kork. Cahilin övgü ve sözlerine asla aldanma. Zira bu, kibirlenip, ululanmana ve amelinle övünmene sebep olur. Gerçekten en iyi amel, ibadet ve tevâzudur.”

“Kendinden sonra mal bırakmakla, kendi malını zayi edip, diğerlerinin maddî durumunu düzeltmeye çalışma. Allah'ın sana kısmet ettiği mala kanaat et. Ancak, kendi yanında olanı (mevcut olan mal ve sana verilen nimetlere) bak. Ulaşamayacağın bir şeyi arzu etme. Şüphesiz kanâat eden doyar; kanaat etmeyen ise doymaz. Ahiretten payını al. Zengin olduğunda azma. Yoksul olduğunda sabırsızlık etme. Katı ve taş yürekli olma; çünkü böyle olursan halk sana yaklaşmaktan hoşlanmaz.

---

hatırlatmak gerekir ki, Caferi Şiiler İmam Cafer sadık’ın , sapkınlık olarak gördükleri Bâtınîlikle asla ilgisi olmadığını iddia etmektedirler.

“Gevşek ve zayıf da olma; zira seni tanıyan seni tahkir eder. Kendinden üstte olana karşı düşmanlık yapma; senden aşağıda olanla da alay etme! Işlerde o işin ehliyle çekişme (işi ehline bırak), akılsızlara itaat etme. Herkesin yanında kendini küçültme. Kendi yükünü başkasının üzerine yükleme. Bir işin içerisinde kalıp pişman olmaman için işe girişmeden önce, o işin giriş ve çıkış yolunu öğren.”

“Bir kimseye yaptığın iyiliği, minnet edip söyleyerek bozma; aksine o iyiliğini daha iyi bir iyilik izlesin. Şüphesiz bu, ahlakın için daha güzel, ahiretteki sevabın için de gereklidir. İster cahil ol, ister alim, yumuşak huylu ve ağır başlı sayılmak için susmaya riâyet et. Zira bilginlerin yanında susmak senin için süs, cahillerin yanında susmak ise, sana bir örtüdür.”

“Ey Abdullah! Meryem oğlu İsa Peygamber, ashabına şöyle buyurdu: ‘Eğer biriniz, uyuyan kardeşinin yanından geçerken onun arka veya önünden bir kısmının açıldığını görürse acaba açılmayan tarafını da açar mı yoksa açılan yerini örter mi?’ Ashabın hepsi: ‘Açılan tarafını örteriz.’ dediler.

İsa *aleyhi's-selâm*: ‘Hayır; öyle değil, siz her tarafını açarsınız.’

“Ashab, bunun bir örnek olduğunu anlayınca: ‘Ey Ruhullah! nasıl açarız?’ diye sordular. İsa şöyle buyurdu:

> ‘Sizlerden bazıları kardeşinin ayıbını gördüğünde onu örtmüyor. Gerçekten de siz, lezzetleri terketmedikçe hedefinize erişemezsiniz; hoşlanmadığınız şeylere tahammül etmedikçe arzularınıza kavuşamazsınız. Haram olan bakıştan sakının. Çünkü bu iş, kalbe şehvet tohumu eker ve bu, seni aldatmaya yeter. Ne mutlu bakışı gözünde değil de kalbinde olan kimseye. Köle sahipleri gibi halkın ayıplarına bakmayın, köleler gibi kendi ayıplarınızı görün. İnsanlar iki kısımdır: Belaya duçar olanla, olmayan. Belaya duçar olana acıyın ve sağlığınıza şükredin.’

“Ey Abdullah! Seninle ilişkisini kesenle ilişki kur. Seni mahrum bırakana bağışta bulun. Kötülük yapana iyilik et. Küfredene selam ver. Düşmanlık yapana karşı insaflı davran. Zulmedeni affet; nitekim sen de affedilmeyi seversin. Allah'ın seni affetmesinden ibret al. Güneşin hem iyi, hem de kötü insanlara doğduğunu ve yağmurun da hem salih, hem de hatalı kimselere yağdığını görmüyor musun?”

“Ey Abdullah! Halkın, seni iyi bilmesi için onların gözü önünde fakirlere yardım etme. Böyle yaptığında mükâfatını almış sayılırsın. Sağ elinle

yaptığın iyilikten, sol elinin haberi olmamalıdır. Çünkü Allah'ın rızasını kazanmak için gizlice verdiğin sadakadan dolayı Allah, seni -halkın verdiğin sadakadan habersiz kalmasının sana zararı ulaşmayacağı bir gün -kıyamet günü şahitlerin gözü önünde mükâfatlandıracaktır." (Dua ettiğin vakit) sesini alçalt. Zira gizlediğin ve açığa vurduğun her şeyi bilen Allah, istemeden de ne isteyeceğini biliyor. Oruç tuttuğunda kimsenin gıybetini etme. Orucunuza zulüm bulaştırmayın. Halkın bilmesi için yüzleri tozlu, saçları dağınık, dudakları kuru olup gösteriş için oruç tutan kimselerden olma!"

"Ey Abdullah! Tüm iyilikler ve tüm kötülükler senin önündedir. Bunları ancak ölümden sonra görebilirsin. Allah, hayrın tümünü de cennette, şerrin tümünü de cehennemde karar kılmıştır. Çünkü bunlar (cennet ve cehennem) kalıcıdır. Allah kime hidayet bağışlayarak, iman ile aziz kılar, doğru yolu ilham ederek tabiatında nimetlerini tanıyacak bir akıl bırakır, dinini ve dünyasını idare edecek ilim ve hikmet bağışlar, mükellef kıldığı şeyleri kolaylaştırmak üzere yardımda bulunur ve küçük amelleri yapmak için (bile) kendisinden yardım dilemeye davet ederse, böyle bir kimse, Allah'ın nimetleri, vaatettiği mükâfatları ve gücünden fazla kendisini mükellef kılmadığı için Allah'a şükretmeyi kendisine farz kılmalıdır; Allah'a karşı nankörlük etmemeli; O'nu anmalı; O'nu unutmamalıdır; O'na itaat etmeli ve O'na karşı günah işlememelidir. Oysa ki insan, Allah'ın emrettiği şeylerden yüz çeviren, onları yapmaktan âciz kalan, Rabbi önünde kendisine zillet elbisesini giydiren, heva ve hevesine uyan, ömrünü şehvetlerde geçiren ve dünyasını ahiretine tercih eden bir varlıktır. Bu durumdayken de Firdevs Cenneti'ni arzuluyor. Zalimlerin amelini yapmakla, iyi iş yapanların makamlarına ulaşmaya heveslenmek kimseye yakışmaz. Ansızın kopacak olan kıyamet kopunca ve büyük felaket gelip çatınca ve Cebbar olan Allah kesin hüküm vermek için terazileri kurunca ve bütün mahlukat hesap vermek için sahneye gelince, işte o zaman yücelik ve bağışın kimin olduğuna, hasret ve pişmanlığın da kime ulaşacağına yakin edersin. Öyleyse bu gün dünyada öyle bir iş yap ki, ahirette onunla kurtulacağına ümit edesin…"

İmam Cafer Es-Sadık'ın İnciler Dizisi Diye Adlandırılan Sözleri

1- Bir işi incelemekte aşırı hassasiyet göstermek ayrılığa; eleştiri, düşmanlığa; sabırsızlık, rezilliğe; sırrı ifşa etmek, alçalmaya sebep olur. Cömertlik zekanın cimrilik ise gafletin alametidir.
2- Kim şu üç şeye sarılırsa dünya ve ahiret dileklerine kavuşur: Allah'a sığınmak, ilahî takdire razı olmak ve Allah'a karşı hüsn-ü zanda bulunmak.

3- Kim şu üç şeyde gevşek davranırsa mahrum kalır: Cömertten bir şey istemek, alimle arkadaş olmak ve (adil) sultanın ilgisini kazanmak.
4- Üç şey muhabbet doğurur: Din, tevazu ve bahşiş.
5- Üç şeyden uzaklaşan üç şeye ulaşır: Şerden uzaklaşan izzete, kibirden uzaklaşan saygınlığa cimrilikten uzaklaşan da şerefe.
6- Üç şey düşmanlık getirir: Nifak, zulüm ve bencillik.
7- Kimde şu üç hasletten biri olmazsa üstün sayılmaz: İnsana süs olan akıl, onu ihtiyaçsız kılan servet ve ona destek olan kabile.
8- Üç şey insanın ayıplanmasına sebep olur: Haset, laf taşımak ve başıboşluk.
9- Üç kimseyi, ancak üç yerde tanımak mümkün olur: Yumuşak olanı, öfkelendiğinde; yiğidi, savaşta; kardeşi, kendisine muhtaç olunduğunda.
10- Üç sıfat kimde olursa, oruç tutan ve namaz kılan birisi olsa bile münafıktır: Yalan konuşan, sözünde durmayan ve emanete hıyanet eden.
11- Üç çeşit insandan kork: Hâin, zâlim ve laf taşıyan. Çünkü senin için (başkasına) hıyanet eden (bir gün de) sana hıyanet eder. Senin için (başkasına) zulüm eden (bir gün de) sana zulüm eder. Sana laf taşıyan (bir gün de) senin aleyhine (başkasına) söz götürür.
12- Bir kimse üç emaneti korumadıkça emin sayılmaz: Mal, sır ve namus. Eğer ikisini koruyup da birini zayi ederse yine de emin sayılmaz.
13- Ahmakla istişare etme, yalancıdan yardım isteme, sultanların dostluğuna güvenme. Çünkü yalancı, uzağı yakın, yakını ise uzak gösterir. Ahmak kendisini senin için zahmete düşürür; fakat senin istediğine ulaşamaz. Sultanlar ise, onlara tam itimat ettiğin sırada seni yalnız bırakırlar ve onlarla tam ilişki kurduğunda ilişkilerini keserler.
14- Dört şey dört şeye doymaz: Yer yağmura, göz bakmağa, kadın erkeğe, alim de ilime.
15- Dört şey insanı çabuk ihtiyarlatır: Güneşte kurutulan eti yemek, yaş yerde oturmak, merdiven çıkmak ve ihtiyar kadınla cima etmek.
16- Hanımlar üç kısımdır: Tamamen yararına olan, hem yararına hem de zararına olan ve tam zararına olan. Tamamen yararına olan kızdır. Hem yararına hem de zararına olan dulkadındır. Tamamen zararına olan ise önceki kocasından yanında çocuğu bulunandır.
17- Üç özellik büyüklüğün mayasıdır: Öfkeyi yenmek, kötülük yapanı affetmek, mal ve canla (insanlara) iyilik yapmak.
18- Üç şey üç şeyden kurtulamaz: Rahvan at sürçmekten, kılıç köreltmekten ve olgun insan yanılmaktan.
19- Belagat üç şeyledir: İstenilen manaya yaklaşmak, fazla sözden kaçınmak ve kısa sözle çok şey anlatmak.
20- Kurtuluş üç şeydedir: Dilini tutman, evinde oturman ve işlediğin günahlara karşı pişmanlık duyman.
21- Cehalet üç şeydedir: Arkadaşları değiştirmek, sebebini açıklamadan dostlarla çekişme ve faydasız şeyleri araştırmak.

22- Üç özellik kimde olursa kendi zararına olur: Hilecilik, ahdi bozmak ve zulüm yapmak. Nitekim (Allah-u Teâla), Kur'an'da şöyle buyurmuştur: *"Kötü hile, ancak sahibini sarıp-kuşatır*(Fatr, 41)" ,*"Artık sen onların kurdukları düzenin uğradığı sona bir bak; biz onları ve kavimlerini topluca yerle bir ettik.*(Neml, 53)", *"Kim ahdini bozarsa, artık o ancak kendi nefsi aleyhine ahdini bozmuş olur.* (Fatr, 10)" ve yine şöyle buyuruyor: *"Ey insanlar dünya menfaatleri için zulüm yapmanız, ancak kendi zararınızadır.*(Yunus, 23)"
23- Üç şey insanı yüce makamları talep etmekten alıkor: Az çaba, tedbirsizlik ve dar görüşlülük.
24- İleri görüşlü olmak üç şeydedir: Kendisinden üstekilere hizmet etmek, babaya itaatte bulunmak ve efendisine karşı tevazu göstermek.
25- İnsanın dostu şunlardır: Uyumlu hanım, iyi evlat ve halis arkadaş.
26- Şu üç şey kime verilmiş olursa en büyük zenginlik olan üç şeye ulaşmış olur: Verilenle yetinmek, halkın elindekine göz dikmemek, gereksiz ve fazla olan her şeyi terketmek.
27- Ancak şu üç özeliğe sahip olan kimse cömert sayılır: Varlıkta ve yoklukta malını cömertçe bağışlamak, müstahak olana vermek, bağışladığı mala karşılık aldığı teşekkürleri bağışladığı maldan daha çok saymak.
28- Üç şeyi yapmadığında insan mazur sayılmaz: Hayrını iste-yenle istişare etmek, haset edenle geçinmek ve halka kendini sevdirmek.
29- Şu üç hasleti tam olarak taşımayan kimse akıllı sayılmaz: Sevinç ve gazab halinde kendi aleyhine bile olsa hakka riayet etmek, kendisi için beğendiği şeyi başkaları için de beğenmek ve yanıldığı vakit sabırlı ve yumuşak olmak.
30- Nimet ancak şu üç şeyle devam eder: O nimet karşısında ilahi vazifeyi tanımak, şükrünü edâ etmek ve o nimet için zahmet çekmek.
31- Kim şu üç şeyden birine duçar olursa, ölümü arzu eder: Ardı arkası kesilmeyen fakirlik, yüz kızartıcı bir haram iş yapmak ve galip olan bir düşmana duçar olmak.
32- Üç şeye ilgi göstermeyen üç şeye duçar olur: Uzlaşmaya ilgi göstermeyen yardımcısız kalır, hayır işe ilgi göstermeyen pişman olur, arkadaşlarını çoğaltmaya ilgi göstermeyen zarar görür.
33- Herkes şu üç şeyden kaçınmalıdır: Kötülere yaklaşmak, kadınlarla konuşmaya dalmak ve bid'at ehli ile oturup kalkmak.
34- Üç şey, kişinin kerem sahibi olduğunu gösterir: Güzel ahlak, öfkeyi yenmek, haramlara bakmaktan kaçınmak.
35- Üç şeye güvenen aldanır: Olmayacak sözleri tasdik etmek, güvenilmeyen insanlara bel bağlamak ve elde edilmeyecek şeye göz dikmek.
36- Üç şeyi yapan dinini ve dünyasını bozar: Suizanda(kötülük düşünme) bulunan, her sözü dinleyen ve yetkisini hanımının eline veren(!).

37- En üstün hükümdar şu üç özelliğe sahip olan kimsedir: Şefkat, cömertlik ve adalet.
38- Üç şeyde ihmalkârlık hükümdara yakışmaz: Sınırları korumak, mazlumların haklarını aramak ve işleri için salih kimseleri seçmek.
39- (Adil) hükümdarın, kendi yardımcı ve emrindekilerin üzerinde üç hakkı vardır: İtaat edilmek, gıyab ve huzurunda hayrını istemek, zafer ve başarıları için duâ etmek.
40- Yöneticilerin özel kesim ve halkın geneli karşısında üç vazifesi vardır: İyi iş yapanları o işe ilgilerinin artması için mükâfatlandırmak; kötü iş yapanların tövbe etmeleri ve sapıklıklarından dönmeleri için hatalarını örtmek; lütuf ve insafla halkın tümüyle kaynaşarak onların birliğini korumak.
41- Bir yönetici (insanlardan) üç grubu önemsemeyip hafife alır ve onları kendi başlarına bırakırsa, işleri çığırından çıkar ve zorlaşır: Toplumdan ayrılmış ve (kendine yeni bir yol seçmiş) faziletsiz kişiyi, marufa emir ve münkerden nehyetmeyi siper edinerek kendi bid'atlarını yaymaya çalışan kişiyi ve yöneticinin haklarında hüküm uygulamasını önleyecek bir reis etrafında toplanan bir şehrin halkını.
42- Akıllı bir adam hiç kimseye hakaret etmez. İnsanlardan üç grup hakaret edilmemeye daha layıktır: Alimler, hükümdarlar ve kardeşler. Alimlere hakaret eden dinini bozar. Hükümdara hakaret eden dünyasını bozar, kardeşlerine hakaret eden yiğitliğini yitirir.
43- Sultanların sırdaş ve yakınlarını üç sınıf olarak görürüz: a) Hayır isteyenler; bunlar hem kendilerine hem sultana ve hem de raiyyete (halka) berekettir. b) Hedefleri, kendi ellerindeki malı korumak olanlar; bunlar da (başkalarına eziyet etmemek açısından) ne övülen ve ne de kınanan kimselerdir; ama kınanılmaya daha yakındırlar. c) Şerden yana olanlar; bunlar, uğursuzdurlar, hem kendilerinin hem de sultanın kınanmasına sebep olurlar.
44- Bütün insanlar şu üç şeye muhtaçtır: Emniyet, adalet ve refah.
45- Üç şey hayatı karartır: Zalim hükümdar, kötü komşu ve ağzı bozuk kadın.
46- Mesken edinmek ancak şu üç özelliği olan yerde güzeldir: Güzel havası, tatlı suyu olan yumuşak ve düz yerde.
47- Şu üç şey pişmanlık getirir: Övünmek, iftihar etmek ve üstünlük hususunda tartışmak.
48- Şu üç şey insanın tabiatında vardır: Haset, ihtiras ve şehvet.
49- Kimde şu üç özellikten biri olursa, diğer iki özellik de onun büyüklük heybet ve cemalinde toplanır: Vera’ (haram ve şüpheli şeylerden kaçınmak), eli açık olmak ve şecaat.
50- Şu özellikler kime verilmiş olursa kâmil olur: Akıl, cemal ve fesahat (açık konuşmak).

51- Şu üç grubun durumları belli oluncaya kadar sağ olduklarına hükmedilir: Hamilelik süresi bitinceye kadar kadının; ömrü tükeninceye kadar sultanın ve dönünceye kadar kaybolan şahsın.
52- Üç şey mahrumluk getirir: İstemekte ısrar, gıybet etmek ve alay etmek.
53- Üç şey kötü sonuç doğurur: Galip olsa bile fırsat gelmeden önce savaşçının (düşmana) saldırması. Zararı olmasa bile hasta olmayan birinin ilaç kullanması. İhtiyacını karşılamaya muvaffak olsa bile yöneticiyle ilişki kurmak.
54- Üç şeyde herkes kendisinin haklı olduğunu söyler: İnandığı dinde, kendisine galip olan heva ve heveste ve işlerindeki tedbirde.
55- İnsanlar üç sınıftır: Sözü geçen saygınlar; birbirleriyle eşit olanlar ve birbirlerine düşmanlık yapanlar.
56- Üç şey dünyayı ayakta tutmaktadır: Ateş, tuz ve su.
57- Yersiz olarak üç şeyi isteyen, üç şeyden mahrum kalmayı hakkeder: Haksızca dünyayı talep eden ahiretten mahrum kalmayı hakkeder. Haksız yere başkanlık isteyen Allah'a itaatten mahrum kalmayı hakkeder. Hakkı olmadan mal peşinde olan malın elinde kalmasından mahrum kalmayı hakkeder.
58- İleri görüşlülerin şu üç işi yapmaları uygun değildir: Kurtulsa (kurtulacağını bilse) bile, tecrübe edinmek için zehir içmek; zarar görmese de kıskanç akrabalarına sırrını açmak, zenginliğe yol açsa bile deniz yolculuğu yapmak.
59- Hiç bir toplum, dünya ve ahiret işleri için şu üç sınıftan mustağni(çekinme) olmaz. Eğer bunlar olmazsa başıboş kalırlar: Takvalı ve bilgili bir fakih; emrine itaat edilen hayırlı bir yönetici ve güvenilir ve bilinçli bir doktor.
60- Dost üç özellikle denenir, bu özelliklere sahip olursa halis ve temiz bir dost olduğu anlaşılır; aksi takdirde varlık ve bolluk (zamanının) dostudur; darlık ve zorluk (zamanının) dostu değil: Ondan bir mal istemek, bir malı ona emanet vermek ve şiddet ve sıkıntılarda onu ortak kılmak.
61- İnsanlar şu üç şeyden kurtulursa, huzura kavuşurlar: Kötü dil, kötü el ve kötü davranış.
62- Şu üç özellikten birine sahip olmayan köleyi yanında barındırmak, efendisine rahatlık getirmez: Onu doğruluğa sevkeden dini veya ona yol gösteren bir edebi ya da (kötü işlerden) alıkoyan bir korkusu.
63- Kişi evine ve ailesine karşı şu üç özelliği taşımaya muhtaçtır. Bu özellikler tabiatında olmasa bile bunları edinmeye çalışmalıdır: Güzel muâşeret etmek, ölçülü bir şekilde harcamak (ailesinin refahını sağlamak) ve namusunu korumaya düşkün olmak.

64- Her zanaatçı, kendi işi ve kazancı için şu üç şeye muhtaçtır: İşinde becerikli olmak, işiyle ilgili olarak emaneti edâ etmek ve müracaat edenlerin ilgisini kazanmak.
65- Kim şu üç şeyden birine duçar olursa aklı dengesini kaybeder: Elden çıkmakta olan nimete, fasit hanıma ve sevdiğinin beklenmedik bir belaya yakalanmasına.
66- Cesaret yaratılışa dayanan üç özellikten kaynaklanır; bunlardan her birinin kendine mahsus üstün bir yanı vardır: Fedakârlık, zilletten kaçınmak ve şan ve şerefe talip olmak. Bu özelliklerin üçü de bir yiğitte toplanırsa, hiç bir kimse, onun karşısında duramaz ve atılganlık ve cesarette kendi asrında şöhret kazanır. Eğer bu özelliklerden bazısı ağır basarsa o yönde cesareti, daha çok ve atılganlığı daha güçlü olur.
67- Anne ve babanın, evladın üzerinde üç hakkı vardır: Her halükârda onlara teşekkür etmek, Allah'a karşı günah işlemeye emretmeleri hariç tüm emir ve nehiylerine uymak, gizli ve açıkta hayırlarını istemek. Evladın, babanın üzerinde üç hakkı var: İyi anne seçmek, güzel isim takmak ve terbiyesi için gayret sarf etmek.
68- Mü'min kardeşler kendi aralarında üç şeye muhtaçtırlar; buna riayet ederlerse kardeşlikleri devam eder, aksi takdirde ayrılıp birbirlerine karşı kin ve nefret beslerler: İnsaflı davranmak, şefkatli olmak ve hasedi terketmek.
69- Akrabalar üç şeyi gözetmedikçe zaafa uğrayıp başlarına gelene düşmanlarının sevinmelerinin ezikliğini hissederler: Dağılmamaları için hasedi terketmeleri, yakınlığı korumak için iyi ilişki kurmaları ve izzet (ve kudret)ten yararlanmak için yardımlaşmaları.
70- Erkek, hanımına karşı üç şeye riayet etmelidir:
a) Hanımının, muhabbet ve ilgisini kazanmak için onunla uyum sağlamak, b) Ona karşı güzel ahlaklı olmak, c) Onun gözünde güzel görünmek ve refahını sağlamakla kalbini elde etmek.
71-Kadın, kocasına karşı şu üç şeye riayet etmesi gerekir:
a) Kocasının tüm hallerde güvenini sağlayacak şekilde kendisini kötülüklerden koruması; b) Muhtemel hatalarının af edilmesi için sürekli kocasının hakkını gözetmesi; c) Tatlı dil ve çekici tavırlarıyla kocasına olan sevgisini bildirmesi.
72- Başkalarına iyilik yapmak ancak üç şeyle kâmil olur: İyilikte acele etmek, iyiliği çok olsa da az görmek ve iyiliğini başa kakmamak.
73- Sevinç ve neşe üç şeydedir: Vefalı olmak, haklara riayet etmek ve sıkıntılarda yardımlaşmak.
74- Üç şey, fikrin isabetli olmasına delildir: Karşılaştığı kimseyi hoş karşılamak, iyice dinlemek ve güzel cevap vermek.
75- İnsanlar üç kısımdır: Akıllı, ahmak ve fâcir. Akıllı, sorduklarında cevap verir, konuştuğunda doğru konuşur ve dinlediğinde de sözü kavrar. Ahmak, konuştuğunda acele eder; haber verdiğinde şaşırıp gaflete düşer;

ve kötü işe zorlandığında da onu yapar. Fâcir de emanet verildiğinde hıyanet eder; ve kendisiyle konuştuğunda seni lekeler.
76- Dostlar üç kısımdır: Birincisi, kendisine sürekli ihtiyaç duyulan yemeğe benzer; işte bu akıllı kimsedir. İkincisi (bazı vakitler insanı yakalayan) dert gibidir; bu da ahmak kimsedir. Üçüncüsü ise (derdi tedavi eden) ilaç gibidir; bu da mütefekkir kimsedir.
77- Üç şey insanın aklının ne derecede olduğunu gösterir: Elçi, kendisini gönderenin; hediye, hediye verenin; mektup da yazanın aklının ne derecede olduğunu gösterir.
78- İlim üç kısımdır: Muhkem ve açık olan ayetleri anlamak, farzları bilmek ve sabit sünnetlerden haberdar olmak.
79- İnsanlar üç kısımdır: İlim öğrenmekten çekinen cahil, ilmine uyması yüzünden zayıf düşen alim, dünya ve ahireti için çalışan akıllı.
80- Şu üç özelliğe sahip olan gariplik çekmez. Güzel edep, eziyet etmemek ve su-i zanda bulunmaktan kaçınmak.
81- Günler üçtür: Geçip giden dün, ganimet bilinmesi gereken bugün, arzusundan başka elde bir şeyi olmayan yarın.
82- Kimde şu üç sıfat, yerleşik bir özellik (karakter) haline gelmezse imanının ona faydası olmaz: Cahillerin cehaletine karşı koyabilecek olgunluk, haramlardan alı koyacak takva ve insanlarla geçinmesini sağlayacak ahlak.
83- Kimde şu üç haslet olursa imanı kâmil olur: Öfkeli olduğunda haktan sapmamak hoşnut olduğunda batıla yönelmemek ve güçlü olduğunda affetmek.
84- Dünyası olan her insan şu üç şeye muhtaçtır: Gevşekliğe varmayacak rahatlık, kanaatla beraber olan cömertlik ve tembelliği olmayan cesaret.
85- Her ne durumda olursa olsun akıllı insanın üç şeyi unutmaması gerekir. Dünyanın faniliğini; durumların sürekli değiştiğini ve kendisinden kurtulmanın mümkün olmayan âfetleri.
86- Şu üç özellik bir kişide tam olarak bir araya gelmez: İman, akıl ve çaba. Allah dostları (veliler) bundan müstesnadır
87- Kardeşler (yakın dostlar) üç kısımdır: Canıyla arkadaşına yardımda bulunan kardeş, malıyla yardım eden kardeş; bu ikisi gerçek kardeşlerdir. Üçüncü kardeş ise ihtiyacını senin vasıtanla karşılayan ve seni bazı zevkleri için isteyen kimsedir. Böyle birisini güvenilir sayma.
88- İnsanda şu üç özellik olmadıkça, imanı kemale erişmez: Din hususunda bilgi sahibi olmak, geçimini sağlamakta ölçülü davranmak ve musibetlere karşı sabırlı olmak. Yüce Allah'tan başka hiç bir güç ve kuvvet sahibi yoktur. [155]

27.Nisan.2013, Sefaköy/Küçükçekmece

[155] El Harrani'nin *Tuhef'ul Ukul*" kitabından

KAYNAKÇA:

ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI, *Nesimi-Usuli-Ruhi*, İstanbul-1953
ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI, *Oniki İmamlar*, İstanbul-1970
ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, İstanbul-1987
ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI, *Yunus Emre Hayatı ve Bütün şiirleri*, İstanbul-1971
ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI, *Mevlana Celaleddin*, 4.Basım, İstanbul-1985
ABU BAKİ NİHAWAND, *Malathir'i Rahimi*, Calcutta-1931
ABU FARAJ İSPHAHANİ, *Maqatil al-Talibiyin*, Tehran, 1949
ABU FARAJ İSPHAHANİ, *Al- Aghani* Vol.12
ABDULAZİZ ABDULHUSSEİN SACHEDİNA, *İslamic Messianism*, New York, 1955
ABU İSHAK, (Edit.: W. Ivanow), *Haft-ı Bab-ı Baba Sayyidna; Two Early İsmaili Treaties*, Bombay – 1933
ABU YAKUB AS-SİJİSTANİ, *Isbat'an Nubuwwat*, Arif tamer yayını, Beirut-1966
ADAM METZ, *The Renaissance of Islam*, London-1937
AS-SAFFAR, *Basa'irad-Darajat*, BA, Vol..23
AHMED DJEBBAR, *Une Histoire de la Science Arab-Entrions avec Jean Ros Morduc*, Editions du Seuil, Paris-2001
AHMAD BİN ALİ NAJASHİ, Kitab al-Rijal, Bombay-1917
Al SHAHRISTANI, (Arapça'dan Çev. Jean-Claud Vadet),*Kitab Al-Milal Les Dissidences de l'Islam*, Paris-1984
AL-KASHİ, ABU AMR MUHAMMED B. UMAR, *Ikhtiyar Ma'rifat ar-Rijal*, ed.Hasan al-Mustafawi, Mashad, 1348/1969
AL-KUMMİ, *Kitab al-Makâlât wa'l Firaq*, M.J. Mashur yayını, Tehran,1963
Al TABARİ, *Tarih u Resul Wa'l mulük*, Leiden-1879/1881
AL MUTAWAKKİL, *Hakaik al-Maarif-The origins of İsmalism*, London-1940
ATA MALIK JUVAYNİ, *Tarih-i Jahangusha*, İng.çev. J.A.Boyle, Cambr idge-1958
ATİLLA ÖZKIRIMLI, *Alevilik-Bektaşilik Edebiyatı*, İstanbul-1985
AZİZ YALÇIN, *Makalat-ı Hacı Bektaşı Veli*, İstanbul-1993
BUYRUK, Haz. Fuat Bozkurt, İstanbul-1984
B.S. AMORETTI, "Pre-Safavid Regiligious Geography", *The Cambridge History Of Iran*, Vol VI, Cambridge University Press -1993
B. S. AMORETTI, "Sects and Heresies", *The Cambridge History of Iran Vol.IV*, Cambridge University Press -1968
BAİDAWİ, *Anwar al- Tanzil*, Cairo-1890

C. BROCHELMANN, *History of Islamic Peoples*, London-1980
CAFAR BİN MANSUR AL-YAMAN, *Al-Faraid wa'l Hudud ad-Din*,
CAHİT ÖZTELLİ, *Bektaşi Gülleri*,İstanbul-1985
CAHİT ÖZTELLİ, *Pir Sultan Abdal*,İstanbul - 1989
CAHİT ÖZTELLİ,*Pir Sultan'ın Dostları*, İstanbul-1984
CELALEDDİN ULUSOY, *Yedi Ulular*, Ankara- tarihsiz
CELALEDDİN ULUSOY, *Hünkâr Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşi Yolu*, Hacıbektaş-1996
COLE J. R. I., *Roots of North İndian Shism in Iran and Iraq*, New Delhi-1989
D.et J.SOURDEL, *La Civilisation de l'Islam Classique*, Paris-1976
D.SOURDEL, “La Politique Religieuse du Calife abbaside al Mamun", *REI XXX* (1962)
DEBİSTAN AL-MAZHİB, Çev. David Shea and Antony Troyer, Paris, 1843
DE LACY O'LARY, A Short History of the Fatimid Hilafat, London-1923
DONALDSON, D.M. *The Shiite Religion*, London, 1933
DONALDS, R.Hill, *The Literature of Arabic Alchemy in Religion, Learning and Science in the Abbasid Peiod*, Cambridge University Press, 1990
,DR. AZİZ İSMAİL - DR. AZİM NANJİ, “The İsmailis in History”, yayım: Seyyed Nasr, *İsmaili Contributions to Islamic Culture*, Tehran, 1977,
DUSSAUD RÉNÉ, *Histoire et Religion des Nosaires*, Paris, 1900
ENCYCLOPAEDİA OF ISLAM, ed. H. A. R. Gibb et al. New.ed. Leiden-London, 1960
ENCYCLOPAEDİA OF RELİGİON AND ETHİCS 1. vol., 4.basım,1959
DICTIONAIRE DE ISMAELISME, (www.ismali.net)
E.F. TİJDENS, "Der Mythologisch-gnostisch Hintergrund der Ummul-Kitab" *Acta İranica 16*, (1977)
E.G. BROWN, A Literary of Persia, New York-1907
EBU'L- KASIM ALI BIN TAHİR, (Arapça'dan Çev. Vedat Atila) *Hazreti Ali Divanı*, İstanbul-1990
EBU CAFER MUHAMMED B. YAKUB B. İSHAK EL KOLAYNİ, çev. Vahdeddin İnce, *Usul-ü Kafi Cilt I*, İstanbul, 2002
FARHAD DAFTARY, *The Ismailis, Their History and Doctrines,* 2.Baskı, Cambridge University Press -1992
FARHAD DAFTARY, “AMajor Schism in the Early Movement”, *Studia İslamica LXVII*, Paris-1993
FAHRUDDIN RAZI, *Tafsir al Kabir Vol.1*, Beirut-1938
FRANZ ROSENTHAL, (Çev.: Prof. Dr. Ahmet Arslan), *Erken İslam'da Mizah*, İstanbul -1997

FUAT SEZGİN, *GAS IV*; www.nlm.nih.gov/hmd/arabic ; Syed Nomanultlaq, *Namse, Natures and Things; The Alchemist Jabir ibn Hayyan and Kitab al Ahjar (Book of Stones), Boston Studies in yhe Philosophy of Science* 158, Dortrecht, Kluwer Academic Publishers-1994
GEORGE C. ANAWATİ, *Arabic Alchemy in Encyclopedia oft he History Science* Vol.3, R.Rashed yayını, London roudledge-1996
HACI BEKTAŞ VELİ, *Makâlât*, Haz.Sefer Aytekin, Ankara-1054
HATİM BİN İMRAN BİN ZUHRA, *Usu'l wa'l Ahkam*,
HATIB AL BAGDADİ, *Tarihi Bağdad*, 1.Cilt, Kahire -1931; *Al Firak*
HENRIE LAOUST, *Les Schismes dans l'Islam*, Paris-1983
HENRY CORBIN, "Nasır-i Khusraw and Draman Ismailism", *The Cambridge History of Iran IV*, Cambridge University Press - 1975
HENRY CORBIN, *Histoire de la Philosophie Islamique*, Paris-1986,
HENRY CORBIN, *Temps Cyclique et Gnose Ismailienne*, Paris-1982
HUSAYN AL- HAMADANİ, *On the Genealogy of Fatimid*, Cairo-1958
I.GOLDHİZER, *Mulims Studies* Vol.2, London-1971
İBN HALLIKAN, *Hallikan's Biographical Dictionary Vol.I- IV*, London-1872
İBN HALDUN, Mukaddima Vol.I, Çev. Franz Rosental, London-1958
İBRAHİM ARSLANOĞLU, *Şah İsmail Hatayi ve Anadolu Hatayileri*, İstanbul -1992
İBN BABEVEYH, *Risaletu'l İtikadat (Şii İmamiyenin İnanç Esasları)*, Çev. E.Ruhi Fığlalı, Ankara-1978
İMADEDDİN NESİMİ, (Haz: Hüseyin Ayan) *Nesimi Divanı*, Ankara-1990
İMAM Caferi Sadık *Buyruğu*, (Haz: Heyet) İst. 1989
İSMAIL KAYGUSUZ, *Alevilikte Dar ve Dar'ın Pirleri*,İstanbul-1993
İSMAIL KAYGUSUZ, *Hünkar Hacı Bektaş Veli*, İstanbul - 1998
İSMAIL KAYGUSUZ, *Musahiblik*, İstanbul-1991
İSMAIL KAYGUSUZ, *Ummü'l Kitab (Adını İmam Bakır koydu, hepsi onun sözleridir)*, Demos yayınları, İstanbul-2009
İSMAIL KAYGUSUZ, *Anadolu Bilgeleri*, Su Yayınları, İstanbul-2008
İSMAIL KAYGUSUZ, *Nizari İsmaili Devletinin Kurucusu Hasan Sabbah ve Alamut (Öğretisi, tarihi, felsefesi)*, 3. Baskı, Su Yayınları, İstanbul-2012
İSMAIL KAYGUSUZ, *Makâlât-ı Şeyh Safi*, Alevi Akademisi Yayınları, Ankara 2009

İSMAIL AL-FARUKI- LOIS FARUKI, *The Cultural Atlas of İslam*, New York-1986
J.J. SAUNDERS, *A History Of Medieval İslam*, London-1965
JULIUS WELHAUSEN, (Almanca'dan Çev: Prof. Dr. Fikret Işıltan), *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, Ankara-1989
KELAM-I PÎR; Treatise İsmaili Doctrine, W. İvanow yayını, Tehran-1961
"*LES ECOLES JURİDİQUES of İslam*" www.imarab.org.com
MARSHAL G.S. HODGSON, *The Order of Assasins (The Struggle of the Early Nizari İsmailis Against the İslamic World)*, Netherland (Mouton Co.)-1955
MASUDİ, *Kitab al-Tanbih wa'l İsraf,* De Goefi yayını, Leiden, 1894
MATTİ MOOSA, *Religious Books: Extremist Shiites*, New York-1988
MEHMET YAMAN, *Erdebilli Şeyh Safi Buyruğu*, İstanbul-1994
M.M. SHARİF, *A History of Muslim Philosophy*, Germany-1963
MUMTAZ ALİ-TAJEDDİN SADİK ALİ, *Genealogy of the Aga Khan*, Karachi, 1990
MUHAMMAD HUSSEİN AL HUSSAAİN AL-MUZAFFARİ, *al Sadık* Vol.2
MUHAMMAD MANZOOR NOMANİ, *Iranian Revolution,* Karachi, 1988
MUHAMMAD BAKIR AL-MACLİSİ, *Biharu'l Anwar* Vol.13,
MUHAMMAD JAMAL ABDULWAHİD HANİFA, "The Myth of a Jaafari Madhab" *w.w.w.ummah.net/Al_adab*
MOOJAN MOMEN, *An Introduction Shi'i İslam*, London-1985
NASİR HUSREV, *Wajh-i Din*, Ghulam Reza Aavani yayını, Tehran, 1977
NASİRUDDİN TUSİ, *Rawdatu't Taslim*, İng. çeviri ve yayım: W. Ivanow, Leiden 1950
NASİRUDDİN TUSİ, *Rawdat al-Taslim,* Fr.çeviri: Chfistian Jambet, Paris-1966
NAWBAHTİ, *Kitab al- Firaq al- Shia*, Ritter yayını, İstanbul-1931
NESİMİ DİVANI, Haz. Dr.Hüseyin Ayan, Ankara-1990
PROF. DR. K, M.A. ALİ, *A study of Islamic History*, Delhi (India), 1980
P.J.VATİKİOTİS, *The Fatimis Theory of State*, Lahore-1957
R. M. SAVORY, *The Cambridge History of Iran Vol. VI,* Cambridge University Press-1983
R.M. SAVORY, "Safavid Persia", *The Cambridge History of Islam I*, Cambridge University Press-1970
SAAD BİN ABDULLAH AL-ANSARİ AL-KUMMİ, *Kitab al-Makâlât wa'l Firak,*
SİBT IBN AL-JAWZİ, *Mir'at az-Zaman*, J.h. Jewet yayını, Chicago, 1907

SHİHABEDDİN SHAH HOSAYNİ, “Risala dar Hakikat-i Din”, *Urdu Ensyclopedia of Islam*, Vol.VI
SİLVESTRE DE SACY, *Memoirs on the Dynasty of the Assassins and the origin of their name,* (Konferans) Ismaili Society vol. 1, published E. J. Brill, Holland,-1809
SİLVESTRE DE SACY, *Expos de la Religion des Druzes*, Paris-1838
SHOLEH A. QUİN, *Historical Writing During Reign of Shah Abbas I,* University of Utah Press, 2000
SYED ABİD ALİ, *Political Theory of Shi'ites,*
TABARİ, *Tarih al-Rusul wa'l Muluk*, de Goeji yayını, Leiden-1879-1901
THE ENCYLOPEDİA OF ISLAM VOL.2, leiden-1965
T.W.ARNOLD, *Preaching of İslam*, Aligarh, 1886
VELİ BABA MENAKIBNAMESİ, (Yayına Haz. Doç. Dr. Bedri Noyan), İstanbul, 1993
W. IVANOW, "Notes sur l'Ummul-Kitab", *Revue des etudes Islamiques,* 1932, s.419-482; "Ummul Kitab", *Der Islam 23* (1936)
W. İVANOW, *İsmailis and Qarmatians*, JBRRAS, Bombay -1940
W. İVANOW, *İslam Belif and İnstitutions*, London-1028
W. İVANOW, *Early Shiite Movements*, JBRAS, Bombay-1941
W. İVANOW, *Brief Survey of the Evolution of İsmailism*, Holland, 1952
W:İVANOW, *The Alleged Founder of İsmailism*, Bombay-1946
W: İVANOW; *The Rise of the Fatimids*, Cacutta, 1942
W. İVANOW, *Collectanea,* Holland, 1948
W.MADELUNG, "The Minor Dynasties of Northern Iran", *The Cambridge History of Iran Vol.IV*,
W. MONTGOMERY WATT, *The Formative Period of Islam Thought, Edinbourgh-1973; İslam Düşüncesinin Teşekkül Tarihi*, Çev.Prof.Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, İstanbul-1998
WALKER P.E., *Foundations of Islam, The Making of a World Faith*, Great Britain-1998
WALKER, P. E. “Abu Yaqub al-Sijistani”, *Intellectuel Missionary*, London, 1996
WİLLİAM NEWMAN, *New Light on the Idendity of “Geber”*, Sudhff Arch.1985
w.w.w.oneummah.net/tasavvuf
w.w.w.islamicweb.com
w.w.w.ummah.net/Al_adab
YVES MARQUET, "Ikhwan al.-Safa", *The Encyclopaedia of Islam vol. III*, New Ed. Leiden – 1986
YVES MARQUET, "*La Philosophie des Ikhwan al-Safa*", *Travaux et Documents, No. I*, Dakar Universitesi Edebiyat ve İslam Bilimleri Fak. Arapça Depart. Dakar - 1973

YVES MARQUET, *La Philosephie des Ikhwan al-Safa de Dieu a l'Homme III, Ixı*, (doktora tezi), Lille Universitesi Tez Çoğaltma Servisi, Lille -1973

ZAMASHARİ, *Tafsirat al Kashsaf* ,Vol.2, Cairo, 1953